
Prestigestrijd tussen Kolonisatoren

*Een analyse van Nederlandse reacties op koloniale schandalen
door Europese kolonisatoren*

door: L.L. Bremmer, LLB, BA.

Master Politieke Geschiedenis,
Geschiedenis
Universiteit Utrecht

Masterscriptie

Prestigestrijd tussen Kolonisatoren

Een verkennende studie naar Nederlandse reacties op koloniale schandalen van
Europese kolonisatoren

Universiteit Utrecht

L.L. Bremmer, LLB, BA

Studentnummer: 3074013

Universiteit Utrecht

Master Geschiedenis van de Politiek en Cultuur na 1750

Masterscriptie Politieke geschiedenis

Onder begeleiding van C.A.L. Smit

Voorjaar 2011

1. Inhoudsopgave

1. Inhoudsopgave	3
2. Voorwoord	5
3 Inleiding	6
3.1 De plaatsing binnen het academisch debat.....	6
3.2 Een koloniaal schandaal.....	8
4 De historische context	10
4.1 Imperialisme en koloniaal geweld.....	10
4.2 Nederlands eigen koloniaal schandaal: de Atjeh-oorlog.....	11
4.3 Het buitenlandse beleid van Nederland rond 1900.....	14
5. De Herero-oorlog [1904-1908]	18
5.1 Inleiding.....	18
5.2 De Herero – Duitse oorlog: 1904 – 1908.....	18
5.3 De kwalificatie van de gebeurtenissen in Zuidwest-Afrika	21
5.4 Berichtgeving in de Nederlandse pers over de Herero-oorlog.	22
5.4.1 <i>Verlag over het verloop van de oorlog</i>	23
5.5 De achtergrondartikelen.....	25
5.5.1 <i>Morele beschouwing op de Duitse tactiek</i>	25
5.5.2 <i>Kritiek op het Duitse kolonisatiebeleid</i>	28
5.5.3 <i>Reacties op de ‘Hottentotten-verkiezing’</i>	30
5.5.4 <i>Slotanalyse van het krantencorpus</i>	31
5.6 Politieke belangstelling voor de Herero-oorlog.....	32
5.7 Andere meldingen in Nederland over de Herero-oorlog.....	33
5.8 Slotanalyse.....	36
6 De Congo-Vrijstaat	38
6.1 Inleiding.....	38
6.2 De geschiedenis van de Congo-Vrijstaat.....	38
6.3 De kwalificatie van de gebeurtenissen in de Congo.....	43
6.4 De berichtgeving over de Congo-Vrijstaat.....	44
6.4.1 <i>De berichtgeving over de Belgische invloed op de Congo-Vrijstaat</i>	45
6.4.2 <i>Nederlandse belangen in de rubber</i>	46
6.4.3 <i>België als koloniale macht</i>	47
6.4.4 <i>De beschuldigingen van wreedheden</i>	48

6.4.5	<i>Het debat over de beschuldigingen</i>	50
6.4.6	<i>Morele beschouwing over de misstanden in de Congo</i>	54
6.4.7	<i>Slotanalyse krantencorpus</i>	57
6.5	Politieke Belangstelling voor de Congo-Vrijstaat	60
6.6	Andere meldingen in Nederland over de Congo-Vrijstaat	63
6.7	Slotanalyse	65
7	Conclusie	68
8	Bibliografie	73

2. Voorwoord

De wereld van nu herinnert ons dagelijks aan de wereld die is geweest. Straatnamen van zeehelden, musea vol met vroegere meesters en wekelijks een film over de Tweede Wereldoorlog op televisie. Het herinneren van vroeger leeft. Toch blijkt er een sterke voorkeur te zijn voor wat wij ons herinneren. Het liefst staan we stil bij een geschiedenisverhaal over goed en slecht, met een landgenoot in de heldenrol. Helaas, want de historie bestaat meestal niet uit de hierboven geschetste clichés. De werkelijkheid ligt een stuk genuanceerder. Af en toe stonden we in het midden of zelfs aan de verkeerde kant. Eén hoofdstuk uit onze geschiedenis in het bijzonder wordt nog steeds stilletjes beschreven: het Europese imperialisme. Verhalen over het koloniale verleden blijven op de achtergrond en het blijft moeilijk om de eigen rol daarin realistisch te beschrijven. Dit geldt zeker ook voor de koloniale geschiedenissen waar ik de afgelopen maanden onderzoek naar heb gedaan. Pas rond de millenniumwisseling zijn er uitgebreide studies verschenen over het brute Duitse optreden in Zuidwest-Afrika om de opstand van de Herero neer te slaan en de meedogenloze rubberpolitiek in de Congo-Vrijstaat onder leiding van de Belgische koning Leopold II.

In beide koloniale geschiedenissen heb ik mij vol verbijstering verdiept. Zowel de geschiedenis van de Herero als van de Congo-Vrijstaat wordt gekenmerkt door exorbitante aantallen slachtoffers. Verminking, (seksuele) mishandeling, uitbuiting en uitroeiing waren steevast onderdeel van het beleid van de Europese kolonisatoren. Ik heb de Nederlandse reacties op deze twee koloniale schandalen bestudeerd, terwijl Nederland zelf op dat moment verwickeld was in een eigen koloniaal schandaal: de gewelddadige onderdrukking van de opstand in Atjeh. In de toenmalige Nederlandse reacties op de Duitse en Belgische kolonies berichtgeving klinkt geen warm medeleven door maar een ijskoude concurrentiestrijd. Naar huidige morele maatstaven is de Nederlandse reactie haast even ontluisterend als de geschiedenis zelf.

Het zijn geschiedenissen om naar van te worden. Het is onbegrijpelijk dat een eeuw geleden dit optreden grotendeels werd geaccepteerd door politiek en publiek. Teleurstellend dat een progressief mens- en wereldbeeld nauwelijks aanwezig was. Nog triester dat Nederland in haar berichtgeving meer aandacht schonk aan handelsbelangen, dan aan het optreden van de kolonisatoren zelf.

Linde Bremmer, voorjaar 2011

3 Inleiding

3.1 De plaatsing binnen het academisch debat

In deze scriptie staat de Nederlandse reactie in pers en politiek op het buitensporig gewelddadig koloniale optreden van haar buurlanden Duitsland en België centraal. In het bijzonder focus ik mij op de Nederlandse reacties op twee gruwelijke geschiedenissen in koloniaal Afrika rond 1900. Allereerst behandel ik de opstand van de Herero in Duits Zuidwest-Afrika van 1904 – 1908. Die opstanden werden zeer gewelddadig neergeslagen door het Duitse koloniale leger. Ten tweede beschrijf ik de uitbuitende rubberpolitiek in de Congo-Vrijstaat. De Congo-Vrijstaat werd van 1885-1908 bestuurd onder leiding van de Belgische koning Leopold II. Formeel gezien was de Congo-Vrijstaat geen kolonie, omdat koning Leopold II aangesteld was als soevereinheerser. In de praktijk echter is wel gehandeld alsof de Congo een kolonie was.

Dit onderzoek naar de Nederlandse reactie op beide geschiedenissen is relevant omdat het enerzijds meer inzicht geeft in de onderlinge verhoudingen tussen Europese kolonistoren en anderzijds meer inzicht in de verhouding tussen de kolonisator en de kolonie en haar bevolking. Ik vermoed dat de reacties een verduidelijking geven over de ethische opvattingen die men destijds over de inlanders had. Ik heb gekozen voor Duits Zuidwest-Afrika en de Congo-Vrijstaat omdat deze gebieden gekoloniseerd werden door twee landen waar Nederland nauwe banden mee had en heeft. Bovendien spelen de geschiedenissen zich beide vrij gelijktijdig af in de vroegtwintigste eeuw ten tijde dat Nederland zelf verwickeld in een koloniale strijd waarbij excessief geweld werd ingezet: de onderwerping van Atjeh. Met name tijdens de veldtocht van 1904 zijn verscheidende dorpen uitgemoord en platgebrand. De reacties op het gebruikte geweld in Atjeh heb ik zelf niet aan de hand van primaire bronnen onderzocht, omdat het Nederlandse commentaar in pers en politiek geen objectief beeld geeft van de representatie op het Nederlandse beleid op Atjeh. Wel geef ik een korte samenvatting van de situatie op Atjeh, omdat het Nederlandse gebruik van excessief geweld mede bepalend is geweest voor het klimaat waarin de reacties op de gebeurtenissen in Duits Zuidwest-Afrika en de Congo-Vrijstaat werden opgetekend.

Van beide geschiedenissen wordt allereerst een historisch overzicht gegeven, waarbij ik gebruik heb gemaakt van recente studies naar dit koloniale optreden. Vervolgens bespreek ik de reacties in de Nederlandse pers en politiek. Ik verwacht dat de Nederlandse reacties beïnvloed zijn door verschillende factoren: het imperialisme, het politieke klimaat (met name op het gebied van buitenlandse zaken) en de strijd tegen de opstanden op Atjeh. Daarom behandel ik naast de samenvatting van de strijd om Atjeh ook de achtergronden van het late negentiende-eeuwse imperialisme en het Nederlandse buitenlandbeleid. Vanuit deze hermeneutische

benadering hoop ik een representatief beeld van de (pers-)reacties op de twee koloniale schandalen te kunnen destilleren.

De Nederlandse reacties op het gewelddadig optreden van Duitsland en België zijn nog niet eerder onderzocht. Mijn onderzoek bevat derhalve een verkennende studie naar de berichtgeving over het koloniale optreden van Duitsland en België. In beide landen zelf is wel onderzoek gedaan naar de binnenlandse reacties op de gebeurtenissen, zij het pas ver in de twintigste eeuw.¹ Mijn onderzoek vormt tevens een opzet om het academisch discours over de verhoudingen tussen de verschillende kolonisatoren verder uit te werken. Door de reacties in de verschillende landen met elkaar te vergelijken – waarbij het onder meer interessant zou zijn om te onderzoeken hoe er door de buurlanden werd gereageerd op het Nederlandse optreden op Atjeh – ontstaat een gedocumenteerd beeld over de onderlinge koloniale relatie, zoals deze in kranten tot uitdrukking kwam.

Naast België en Duitsland, zou het interessant zijn om het Britse Rijk als een van de voornaamste koloniale grootmachten rond 1900 te betrekken in uitbreiding van dit onderzoek naar de Nederlandse reacties op koloniaal geweld. Ik overwogen om de opstanden in Kenia te onderzoeken, maar een eerste zoektocht leverde zeer weinig bruikbaar materiaal op. Een andere mogelijkheid is de Boerenoorlog in Zuid-Afrika, waarbij het Britse Rijk stevig geweld heeft ingezet, maar deze valt echter buiten dit onderzoek omdat dit niet een oorlog was tussen blank en zwart. Bij de koloniale schandalen in Zuidwest-Afrika en de Congo waren de toenmalige opvattingen over blank en zwart cruciaal in het koloniale optreden.

Binnen het academisch debat ligt reflectie op het koloniaal optreden gevoelig. Dit is een van de conclusies uit de zeer recente promotiestudie van Paulus Bijl over de wijze van herinneren van de Atjeh-oorlog. Ook in het debat over de onlangs verschenen Congo-geschiedenis van de Vlaming Van Reybrouk klinkt deze gevoeligheid door. Voor de historische schets van de Herero en de Congo heb ik mij gebaseerd op de meest actuele studies, maar in de analyse van de berichten, heb ik die historische opvattingen over de wijze van herinneren buiten beschouwingen gelaten, daar ik geprobeerd heb om zo hermeneutisch mogelijk te interpreteren. Omdat ik onderzoek heb gedaan naar de toenmalige persberichtgeving, laat ik mij niet uit over de wijze waarop de koloniale schandalen nu worden gerepresenteerd. Overigens dient opgemerkt te worden dat de term ‘koloniaal schandaal’ destijds niet gebezigd werd, maar

¹ Zie onder meer Zimmerer, J., J. Zeller (e.a.) *Genocide in German South-West Africa, the colonial war of 1904-1908 and its aftermath* (Londen: 2008) [Oorspronkelijke uitgave: Zimmerer, J., J. Zeller (e.a.) *Völkermord in Deutsch-Südwestafrika, Der Kolonialkrieg (1904 – 1908) in Namibia und seine Folgen* (2003)] en D. VanGroenwege, *Rood rubber, Koning Leopold II en zijn Kongo* (Brussel/Amsterdam: 1985)

nu gangbaar is om koloniale gebeurtenissen aan te duiden waarbij buitensporig en onredelijk geweld werd ingezet.

Zowel de Herero-oorlog als de uitbuiting in de Congo-Vrijstaat zijn onderwerp in het discours over koloniale volkerenmoord. Het beleid in Zuidwest-Afrika was erop gericht systematisch te doden en/of te interneren van bepaalde stammen, waaronder de Herero, Nama en zogenaamde Hottentotten. Dergelijke handelingen vallen tegenwoordig onder de definitie van genocide. ‘Genocide’ is een door de Joods-Poolse jurist Lemkin in 1944 geïntroduceerd begrip om een massale moord op een volk mee aan te duiden. In mijn primaire bronnen, bestaande uit eigentijdse Nederlandse berichten over de koloniale excessen, wordt de term volkerenmoord of genocide dus nog niet gehanteerd. Daarom valt mijn onderzoek buiten het discours over ‘koloniale genocide’. In het door mij geraadpleegde secundaire materiaal wordt de kwalificatie ‘genocide’ echter wel veelvuldig gehanteerd. Het overgrote merendeel van de wetenschappelijke studies naar het overheidsgeweld zowel in de Congo als in Zuidwest-Afrika stamt uit het einde van de twintigste eeuw. Genocide is dan een geaccepteerde term om massale moorden op een volk aan te duiden waardoor in die studies vaak wel over genocide gesproken wordt. Eveneens zijn er parallellen getrokken met latere gevallen van genocide, zoals in Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. Voor de volledigheid van mijn onderzoek heb ik in de beschrijving van de geschiedenissen van de Herero en de Congo een korte kwalificatie toegevoegd die de wijze van geschiedschrijving over deze schandalen duidt. Mijn inziens verheldert deze kwalificatie namelijk het contrast tussen de wijze waarop de gebeurtenissen tegenwoordig worden beschreven en de toonzetting van de toenmalige berichtgeving.

3.2 Een koloniaal schandaal

Binnen de geschiedschrijving bestaat geen algemene definitie van een ‘koloniaal schandaal’. Met een koloniaal schandaal wordt in deze studie bedoeld op koloniaal optreden waarbij bewust excessief geweld – het opzettelijk doden of verwonden van de ander – is ingezet. In de koloniale geschiedenis zijn verschillende gebeurtenissen aan te merken, waarbij de kolonisator zeer agressief optrad. Het optreden in Duits Zuidwest-Afrika en de Congo-Vrijstaat valt onder de definitie van een koloniaal schandaal. Ik heb voor deze koloniale schandalen gekozen omdat ze beide plaatsvonden in een kolonie in Afrika, een Europees land als kolonisator optrad, in dezelfde periode vallen en er een duidelijke strijd was tussen de blanke kolonisator en de negroïde inheemse volken. In dit onderzoek staat echter niet het koloniale schandaal zelf centraal, maar de reacties erop in Nederland. Nederland was in diezelfde periode verwickeld in een koloniale strijd in Atjeh, waarbij ook excessief geweld werd gebruikt.

Zowel naar de Herero als naar de Congo heb ik primair onderzoek gedaan in verschillende archieven: het digitale krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek; het digitale archief der

Staten-Generaal en het digitale archief van de Nederlandse Letterkunde². In deze archieven heb ik gezocht naar materiaal aan de hand van de volgende onderzoeksvraag: hoe reageerde de Nederlandse pers en politiek op het koloniale gewelddadige optreden in Duits Zuidwest-Afrika en de Congo-Vrijstaat? Reacties in dagbladen, opinietijdschriften en in de handelingen van de Tweede Kamer heb ik bestudeerd, waarbij verschillende vragen het kader van mijn analyse vormden. Zo heb ik gelet op de mate van aandacht voor het schandaal, de verhouding ten opzichte van Duitsland, respectievelijk België, het perspectief in berichtgeving: politiek, economisch of humanitair, en de toon in de reacties. Daarnaast ben ik benieuwd of de opstanden op Atjeh de reacties in Nederland inderdaad hebben beïnvloed.

Aan het begin van de twintigste eeuw hechtte Nederland veel aanzien aan zijn reputatie als kolonisator. Het Indische eilandenrijk was uitgestrekt en beïnvloedde de Haagse politiek. Doordat Nederland zelf veel waarde hechtte aan haar kolonie en dit onder meer uitte in de debatten omtrent de 'ethische politiek' verwacht ik dat in de Nederlandse couranten ook aandacht werd geschonken aan het koloniale beleid van de buurlanden. De 'ethische politiek' betekende een vergroting van de investeringen in onderwijs, infrastructuur, irrigatie en gezondheidszorg. Hiermee probeerden ze de inheemse bevolking beter 'op te voeden' en hun economische zelfstandigheid te bevorderen.³ Daarnaast kwam in Nederland rond 1900 ook belangstelling voor de inlanders zelf op, waardoor ik verwacht dat enige aandacht voor de humanitaire kant van koloniseren is opgenomen in de commentaren op het optreden van buitenlandse kolonisatoren.

² Respectievelijk www.kranten.kb.nl, www.statengeneraaldigitaal.nl en www.dbnl.org

³ R. Aerts, H. De Liagre Böhl e.a., *Land van kleine gebaren, een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 2007) 166.

4 De historische context

4.1 Imperialisme en koloniaal geweld

De kolonisatie van gebieden buiten Europa is onlosmakelijk verbonden met de militaire inname van grondgebied, waarbij de inheemse volken het onderspit dolven. Koloniaal geweld heeft in verschillende studies de volgende definitie gekregen:

Colonial violence will be understood to mean relationships, processes, and conditions that attended the practice of colonialism in the colony and that violated the physical, social, and/or psychological integrity of the colonized while similarly impacting on the colonizer.⁴

De Herero-oorlog en de uitbuiting in de Congo-Vrijstaat vallen binnen deze definitie van koloniaal geweld, omdat de kolonistoren door middel van (buitensporig) geweld probeerden de kolonie onder hun bestuur te krijgen.

Beide gebieden waren tijdens de Koloniale Conferentie van Berlijn in 1884-1885 onderdeel van de verdeling van het Afrikaanse continent in invloedssferen. De afspraken gemaakt tijdens de Conferentie vormden de climax van het Europese imperialisme. Dit imperialisme was begonnen met de ontdekkingsreizen in de vijftiende eeuw waarbij in de loop van tijd de gecreëerde handelsmogelijkheden uitgebreid werd met bezitsinname. Complete overzeese gewesten werden toegevoegd aan het gezagsterritorium van Europese mogendheden. Het Europese imperialisme werd nog verder aangewakkerd door de potentie van industrialisatie en modernisering. Volgens de econoom Hobson vormden economische belangen de drijfveer achter het imperialisme en zochten Europese landen enerzijds naar goedkope grondstoffen en anderzijds naar nieuwe afzetmarkten.⁵ Hobson gaf een zeer economische interpretatie aan imperialisme tegenover ook meer politieke en culturele opvattingen van het imperialisme.

Wat imperialisme echter is, blijft een term die lastig te duiden is. Imperialisme is een ambigue en contentieuze term, ingevuld door de politieke omstandigheden, etymologische geschiedenis, de geadresseerde doelgroep en de interpretatie van de auteur.⁶ In mijn onderzoek staat de term imperialisme voor het late negentiende-eeuwse imperialisme in Afrika. Dit wordt gekenmerkt door de deling van Afrika, zoals vastgelegd tijdens de bovengenoemde Conferentie

⁴ Tirop Simatei, 'Colonial Violence, Postcolonial Violations: Violence, Landscape, and Memory in Kenyan Fiction', *Research in African Literatures*, 36.2, (2005) 85-94, 85.

⁵ P.J. Cain, 'J.A. Hobson, Cobdenism, and the radical theory of Economic Imperialism, 1898 - 1914', *The Economic History Review* 31.4, (1978) 565-584, 565.

⁶ Bernard Potter, *Critics of Empire, British Radical attitudes to colonialism in Africa 1895 - 1914* (New York 1968) 3.

van Berlijn in 1884. Aan de onderhandelingstafel waren invloedsferen getekend die koloniale legers mochten omzetten in grondgebied. De Conferentie van Berlijn stelde ook Duitsland en België in staat deel te nemen aan de kolonisering van Afrika.

4.2 Nederlands eigen koloniaal schandaal: de Atjeh-oorlog

De koloniale schandalen die ik bespreek in dit onderzoek vonden gelijktijdig plaats met de Nederlandse onderdrukking van de opstanden op Atjeh. Daarom bespreek ik in deze paragraaf de expeditie van 1904 op Atjeh, een bloedig hoogtepunt in de Atjeh-oorlog. Nederland kende met haar trots, de kolonie Nederlands-Indië, een instabiele verhouding waarbij wisselend geweld is ingezet om haar gezag te vestigen. Vanaf begin zeventiende eeuw werd de eilandengroep gebruikt voor handel. In 1798 nam de Bataafse Republiek de handelsposten van de Verenigde Oost-Indische Compagnie over. Niet de gehele Indonesische archipel stond onder direct gezag van Nederlandse kolonisten. Nederlands-Indië was meer een verzamelnaam dan een staatkundig begrip, want het grootste deel van eilanden als Java, Sumatra, Borneo en de Molukken werd beschouwd als een invloedsfeer waarover Nederland geen soevereiniteit bezat.⁷

Het koloniseren van Indië was een dure aangelegenheid en om de kosten te beperken koloniseerde Nederland vanuit de onthoudingspolitiek in samenwerking met het cultuurstelsel. Bij koloniale onthouding oefenden kolonisten meer controle uit op het inheemse bestuur en bezit dan bij de tegenhanger ervan, het koloniaal expansionisme, waar men het gebied daadwerkelijk probeerde te annexeren.⁸ Alleen als het onvermijdelijk was mocht er militair geschut worden ingezet; verder beperkte men het Nederlandse bestuur tot Java en Ambon. Het modern imperialisme en de Europese koloniale wedloop motiveerden echter tot een beleid waarbij ingezet werd op een grotere invloed op het inheemse bestuur en dus opschoof richting het expansionisme. In 1873 werd in het kader van die koloniale expansie een militaire expeditie opgezet om Atjeh te onderwerpen. Het Nederlandse Indisch Leger stuitte echter op veel verzet en raakte verwickeld in een langdurige guerrillaoorlog om Atjeh.⁹

De Atjeh-oorlog is onderverdeeld in vier verschillende periodes, vanaf 1873 tot aan 1942 tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarbij de strijd meerdere keren ten einde werd verklaard. Aan het einde van de jaren 1890 veranderde Nederland haar tactiek onder leiding van gouverneur-generaal Van Heutsz en zijn adviseur, de oriëntalist Snouck Hurgronje. Van Heutsz startte een tegenbeweging op die de guerrillaoorlog moest kenteren en drong verplichte verdragen op aan lokale leiders. Het beleid van Van Heutz wierp zijn vruchten af, want in 1904 was Atjeh op enkele inlandse gebieden na onderworpen. Van Heutsz stuurde daarom luitenant-

⁷ Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 15.

⁸ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 16.

⁹ Ibid. 55.

kolonel Van Daalen op expeditie om deze gebieden te onderwerpen.¹⁰ Bijgestaan door 10 brigades marechaussee, 200 man, 12 officieren en 450 koelies vertrok Van Daalen op 8 februari 1904 op expeditie.¹¹ Hoewel in Atjeh de gebieden van de Gajo- en Aslaslanden zorgvuldig waren verkend, bleek dat Van Daalen op hevig verzet zou stuiten bij de dorpen.

De expeditie van Van Daalen door Atjeh werd een zuiveringsoperatie, waarbij elke tegenstand werd afgestraft met de dood. Voordat de troepen in gevecht kwamen met dorpsbewoners, hadden ze al enkele weken door de binnenlanden van Atjeh gemarcheerd. Tijdens deze mars plunderden de troepen dorpen die al onder het gezag van Nederland waren gebracht. De dorpen die nog ingenomen moesten worden hadden al vernomen dat een gewelddadige expeditie onderweg was en bereidden zich voor op de confrontatie. Toen de Nederlanders bij het Gajo-gebied aankwamen, stuitte ze daardoor op hevig, gewapend verzet. De Nederlandse militairen bezaten betere wapens, waardoor het een ongelijke strijd werd, waarbij het aantal Atjese slachtoffers met de dag toenam. Dorpen die de colonne aandede tijdens de tocht, kregen ultimatum om zich over te geven. Wanneer echter een dorp daar geen gehoor aan gaf, traden Van Daalen en zijn militairen zeer gewelddadig op. Een tragisch hoogtepunt vond plaats bij het dorpje Koetö Réh. Binnen een tijdsbestek van nog geen anderhalf uur werden 313 mannen, 189 vrouwen en 59 kinderen zonder pardon doodgeschoten.¹²

Vijf maanden duurde de gewelddadige expeditie voordat het verzet van de Atjeeërs was gebroken. De Atjeeërs hadden zich buitengewoon fanatiek verzet, zelfs vrouwen en kinderen deden mee. Inwoners van een dorp verzamelden zich in versterkte kampongs naast het dorp om de aanvallen van Van Daalen te weerstaan. Tegen kogels bleken de kampongs echter niet bestand, waardoor de inwoners van een dorp omkwamen. In totaal kwamen 2902 inlanders om, later werd vastgesteld dat dit tussen een kwart en een derde van de bevolking moet zijn geweest. Van Daalens colonne zelf verloor slechts 26 man, terwijl 72 marechaussees gewond raakten.

Zowel Van Daalen als zijn luitenant Kempees heeft zeer gedocumenteerd verslag gedaan over de expedities. Zij hielden logboeken bij, waarin tot op het uur is ingevuld wat men deed. Uit deze militaire dagboeken doemt niet het beeld op van maandenlange zware gevechten, integendeel op slechts 14 dagen is er gevochten en zelfs dan maar enkele uren per dag. Daarbij is de colonne van Van Daalen nergens aangevallen, ook niet tijdens de twee kampementen waar zij langduriger bivakkeerden. De doden en gewonden die Van Dalen te betreuren had, vielen door de felle tegenstand van de Atjeeërs. Vanuit de twee kampementen plande Van Daalen de

¹⁰ Paulus Bijl, *Emerging Memory: Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance* (Nog te verschijnen, proefschrift, verdedigd aan de Universiteit Utrecht, 2011) 38.

¹¹ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 267.

¹² Bijl, *Emerging Memory*, 42.

aanvallen op de dorpen. Nergens heeft Van Daalen gevangenen gemaakt, een dorp kon zich of compleet overgeven of werd totaal vernietigd.¹³

Naast de gedetailleerde verslagen van Van Daalen en Kempees, zijn er ook foto's gemaakt van expeditie. Medisch-officier Neeb fotografeerde de colonne na afloop van de veldslag bij Koetö Réh. Deze foto zou later voor opschudding zorgen vanwege de triomfantelijke troepen naast tientallen lijken. De geschriften van Van Daalen en Kempees tonen wel enkele verschillen. Kempees publiceerde zijn (log)boek direct na zijn terugkeer in 1905, nog voordat er kritiek was gekomen op de tocht, zodoende had Kempees ook geen zelfcensuur toegepast op de beschrijvingen van de gewelddadigheden. In een brief uit 1906 aan Van Heutsz heeft Van Daalen zijn optreden nader verklaard, toen er al wel kritiek circuleerde. Hierin beschreef hij dat er over zijn troepen 'een geest van verwildering' was gekomen en dat hij hard moest optreden om zijn gezag te laten gelden.

Gedurende het gevecht om Koetó Reh was ik o.a. zelfs genoodzaakt een paar ondergeschikte aanvoerders te bedreigen met hen op staande voet te zullen doen neerschieten, wanneer zij niet onmiddellijk aan mijn bevel zouden gehoorzamen om het vuur te staken, nadat reeds vele malen de tirailleurfluiten en mijn hoornblazer het signaal daartoe hadden gegeven.¹⁴

In Nederland werd het optreden van Van Daalen al gauw na de expeditie ter discussie gesteld. In de Tweede Kamer werd enerzijds door het gerespecteerde rooms-katholieke Kamerlid De Stuers gesproken over beulenwerk, een moordgeschiedenis zonder weerga en het optreden van een bende bloedhonden.¹⁵ Daarnaast vergeleek de socialist Van Kol Van Daalens optreden met dat van Alva in de Tachtigjarige Oorlog. Anderzijds was er ook acceptatie en lof voor het 'krachtige optreden' van Van Daalen. Koningin Wilhelmina wilde Van Daalen onderscheiden en Van Heutsz benoemde hem in 1905 tot gouverneur van Atjeh. De kritiek op Van Daalen en op het beleid van Van Heutz hielden echter aan. Door politieke steun vanuit Den Haag liep het voor beide heren evenwel met een sisser af. Van Daalen zette zijn carrière voort in het Indische leger en Van Heutsz werd bij zijn dood in 1927 geëerd met een staatsbegrafenis in Amsterdam.¹⁶

In Atjeh zijn onder het bewind van Van Heutsz 60.000 tot 70.000 inlanders omgekomen. Er is debat geweest omtrent het koloniale optreden en politiek tekenaar Albert Hahn heeft veelvuldige prenten getekend met Indiërs in een miserabele positie. Sleutelfiguren als minister

¹³ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 270.

¹⁴ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 271.

¹⁵ *Ibid.* 277.

¹⁶ *Ibid.* 291.

Fock van Koloniën werd verweten zich ‘Oost-Indisch blind’ te gedragen ten opzichte van de massamoorden in Atjeh.¹⁷ Het fotomateriaal van de moordpartijen stelde het Nederlandse volk in staat zelf de gevolgen te zien van het optreden in Atjeh, dat als nieuw en schokkend werd ontvangen bij pers en politiek. Wel werd het koloniale schandaal in Nederland ook bediscussieerd alsof de massale moord op de Atjeeërs een uitzondering was. De foto’s van Van Daalens expeditie vertonen echter geen eenmalige gebeurtenis, want rond 1900 is er vaker excessief geweld ingezet in Nederlands-Indië dan alleen bij Koetö Réh.¹⁸

Atjeh is als laatste Indische plek onder Nederlands bestuur gebracht en was als eerste ook weer onafhankelijk. Bijna 69 jaar lang is er gevochten met een dodental van meer dan honderdduizend. Groter oorlog dan die in Atjeh heeft Nederland nooit gevoerd.¹⁹ Van deze grote oorlog is de expeditie in 1904 het Nederlands toonbeeld geworden van excessief koloniaal geweld.

4.3 Het buitenlandse beleid van Nederland rond 1900.

Om de Nederlandse berichtgeving over het koloniale optreden in Duits Zuidwest-Afrika en in de Congo-Vrijstaat te plaatsen binnen de historische context, wordt in deze paragraaf het toenmalige Nederlandse buitenlandbeleid belicht. Door de achtergronden van het beleid kernachtig te schetsen, kan de berichtgeving beter geïnterpreteerd worden. Nederland nam destijds immers een andere positie in binnen de internationale betrekkingen dan vandaag de dag.

Nederland werd rond 1900 alom beschouwd als een internationaal gerespecteerde staat. Te midden van de modernisering, industrialisering en het imperialisme speelde Nederland een bescheiden rol in de internationale politiek. De intensiteit van internationaal beleid was zeer gering en zou pas later in de twintigste eeuw op gang komen. Vanaf de Vrede van Utrecht in 1713 tot aan 1940 werd het buitenlandbeleid van Nederland gekarakteriseerd door een politiek van onthouding.²⁰ Nederland wilde hoofdzakelijk een neutrale positie innemen.

Het buitenlandbeleid van Nederland zou zich sinds het ontstaan van de Republiek hebben laten leiden door enkele tradities en constanten. Dergelijke ‘constanten’ die de historicus Van Diepen in zijn proefschrift *Voor Volkenbond en Vrede* bespreekt om dit beleid te karakteriseren zijn het internationalisme, idealisme, pacifisme, moralisme, messianisme en legalisme.²¹ Deze elementen zijn vanuit de binnenlandse politiek geëxporteerd naar het buitenlandse beleid waar

¹⁷ Bijl, *Emerging Memory*, 102.

¹⁸ *Ibid.* 120.

¹⁹ Van ‘t Veer, *De Atjeh-oorlog*, 1.

²⁰ C.B. Wels, ‘Aloofness and neutrality as topical subjects’, in C.B. Wels red., *Aloofness and neutrality. Dutch foreign relations and policy-making institutions* (Utrecht 1982), 15-28, 17.

²¹ *Ibid.* 16.

zij dienden bij te dragen aan internationale vrijhandel. Met name voor de welvaart van de grote Nederlandse steden waren internationale handelsmogelijkheden een belangrijke drijfveer.

Het enige gebied waarop Nederland de onthoudingspolitiek doorbrak, was het internationaal recht. In Nederland leefde net als in de rest van West-Europa een toenemende aandacht voor de internationale rechtsorde. Een internationaal rechtssysteem was volgens Nederland namelijk de beste remedie tegen de machtspolitiek die halverwege de negentiende eeuw opgebloeid was. Aan het begin van de twintigste eeuw lieten veel Nederlanders zich erop voorstaan dat hun land de bakermat van het volkenrecht was. Dit was enerzijds gebaseerd op het huisvesten van twee volkerenconferenties in Den Haag in 1899 en 1907, de bouw van het Vredespaleis in 1907 en van het Internationaal Hof van Arbitrage. Anderzijds heeft Nederland vooraanstaande volkenrechtsgelcerden voortgebracht variërend van Hugo de Groot, Asser tot Van Vollenhoven.²² Nederlandse beleidsmakers vergaloppeerden zich echter in hun focus op een internationale rechtsorde, want zij beschouwden deze orde als een doel op zich en verloren daarbij de politieke verhoudingen uit het oog.²³

De Nederlandse belangstelling voor een internationale rechtsorde kwam voort uit een focus op binnenlandse politiek, koloniale zaken en internationale handel. Doordat Nederland zich nauwelijks mengde in de wereldpolitiek, ontwikkelde het een geïsoleerde positie waarbinnen Van Diepen een arrogantie ontwaart ten opzichte van de 'grove machtspolitiek van de grote mogendheden'.²⁴ Deze verwatenheid in combinatie met de opkomst van het nationalisme en de sterke religieuze invloed van het calvinisme, aldus Van Diepen, creëerde een sterk politiek moralisme. Hierbij werd de Nederlandse positie geïdealiseerd en haast tot een ideologie opgevijseld: Nederland diende met haar neutrale, strategische sleutelpositie het Europese evenwicht te handhaven. Gepaard met deze gedachte ging het streven naar juridische ordening van de internationale betrekkingen. Nederland zag zichzelf hierin als voortrekker met als taak het stichten van een internationale rechtsorde.²⁵

Voor de onthoudingspolitiek van Nederland zijn verschillende verklaringen gegeven.²⁶ Allereerst won het pacifisme in Nederland aan aanhang, omdat vrede bevorderlijk is voor de (wereld)handel. Dit pragmatisch pacifisme voerde de boventoon bij de politieke en economische elite in Nederland. Nederlandse diplomaten onthielden zich daarom van inbreng in het internationale politieke machtspeel. Omdat Nederland van oudsher een sterke vloot kende die niet alleen te pas kwam in oorlog, maar ook bij overzeese handel, vormde het machtspeel

²² R. van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946* (Amsterdam 1999) 16.

²³ Wels, 'Aloofness and neutrality as topical subjects', 18.

²⁴ Van Diepen, *Voor Volkenbond en vrede*, 17.

²⁵ Ibid.

²⁶ J.J.C. Voorhoeve, *Peace profits and principles, a study of Dutch foreign policy* (Leiden 1985) 50.

omtrent zeevaart een uitzondering op de onthouding. Vervolgens wordt als tweede punt het legalisme, dat wil zeggen een strikte naleving van de wet, aangedragen. Nederland hechtte veel waarde aan internationale verdragen en gemeenschapsregels, vanuit de overtuiging dat heldere juridische afspraken bijdroegen aan een vitaal handelsklimaat. Daarnaast werd er geredeneerd dat dergelijke overeenkomsten voor alle partijen – dus ook voor de kleine landen – bindend zouden zijn. Ten slotte wordt het moralisme aangemerkt als drijfveer in het Nederlandse buitenlandbeleid. Moralisme vat men hierbij op als een combinatie van een aversie tegen machtspolitiek, de (calvinistische) religieuze traditie en een sterk geloof in de rechtsstaat. Het moralisme zou onder meer ingegeven zijn door een gebrek aan politieke macht, waardoor Nederland via aanmerkingen op het gedrag van andere staten toch meende invloed te kunnen uitoefenen. Volgens historicus Kossmann was binnen het Nederlandse bewustzijn de idee dominant dat Nederland een wereldcentrum van rechtvaardigheid had gebouwd. Vanuit pacifisme en zelfgenoegzaamheid meende Nederland zijn eigen waarden te moeten overbrengen aan de gehele mensheid.²⁷

Binnen de geschiedschrijving bestaat geen eensgezindheid over de hierboven geschetste politiek van onthouding en neutraliteit. Zo beweert de historicus Schaper dat Nederlandse beleidsmakers helemaal geen afkeer hadden van machtspolitiek; ze gingen er juist vanuit dat hun land een essentiële rol te spelen had bij de handhaving van het Europese machtsevenwicht. Daardoor is het mogelijk geweest voor Nederland om zich afzijdig te houden, want geen van de omringende mogendheden kon zich namelijk veroorloven dat Nederland zich bij de tegenpartij zou aansluiten.²⁸ Anderzijds zat Nederland klem tussen de Duitse en Britse invloedssfeer. Weliswaar was Nederland economisch afhankelijk van Duitsland, maar men wantrouwde de groeiende macht van de oosterburen. Ten opzichte van de andere grootmacht, Groot-Brittannië, stond Nederland ook ambivalent. De Nederlanders rekenden op de hulp van de Britten mocht het Rijk ooit in de problemen komen, in Europa alsook in Azië. Toch leefden er ook anglofobe sentimenten, afkomstig uit de koloniale verhoudingen in de Franse Tijd (toen Groot-Brittannië verscheidende Afrikaanse kolonies annexeerde) en versterkt door de Tweede Boerenoorlog (1899-1902).²⁹ Door dit wantrouwen aan beide zijden meende men dat voor elke partij een neutraal Nederland gewenst was.

De Nederlandse ambities voor een internationale rechtsorde kwamen pas laat in de negentiende eeuw echt op gang, toen de politieke elite overtuigd was geraakt dat dit economisch voordeel bracht. Verschillende Nederlandse regeringen konden eerder maar weinig sympathie opbrengen voor binnenlandse en buitenlandse pacifisten. Het organiseren van de

²⁷ Ibid. 51.

²⁸ Ibid. 32.

²⁹ Van Diepen, Voor volkenbond en vrede, 17.

eerste Vredesconferentie te Den Haag in 1899 kwam dan ook niet zozeer voort uit geestdrift, als wel omdat de Russische tsaar Nicolaas II Nederland hier meerdere malen om had verzocht. Met het oog op een uitgestrekt, maar kwetsbaar koloniaal rijk hield Nederland vast aan de afzijdigheid in Europa en in Azië en wilde internationale bemoeienis beperkt houden.

Een internationale rechtsorde en vrijhandel domineerden de internationale agenda van Nederland rond 1900, maar opmerkelijke contradicties kenmerkten vervolgens de Nederlandse opstelling. Aan de ene kant was Nederland bewust van haar geringe omvang en invloed, anderzijds zag zij zichzelf meer en meer als boegbeeld van de internationale rechtsstaat. Bovendien bleef Nederland graag neutraal, maar hoopte het wel van eminente invloed te zijn op het morele gedrag van andere staten.³⁰ Hoewel het debat over de Nederlandse motieven voor haar onthouding op het wereldtoneel voortduurt, is zoveel duidelijk dat afzijdigheid en neutraliteit het vroegtwintigste-eeuwse buitenlandbeleid karakteriseerden.

³⁰ Voorhoeve, *Peace profits and principles*, 55.

5. De Herero-oorlog [1904-1908]

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zet ik allereerst de geschiedenis van de Herero-oorlog uiteen. Vervolgens behandel ik de berichtgeving in de Nederlandse couranten ten tijde van die oorlog. De nieuwsberichten in de Nederlandse kranten vormen mijn voornaamste bronnen, waarvan ik de belangrijkste bevindingen samenvat in een aparte paragraaf. Om een compleet beeld van de reacties op de oorlog te geven, bespreek ik ook de politieke stukken waarin de Herero-oorlog ter sprake is gekomen. Artikelen over de oorlog die buiten de dagelijkse nieuwsbladen vallen, heb ik ten slotte ook bestudeerd. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een slotanalyse van de reacties in Nederland op de Herero-oorlog.

5.2 De Herero – Duitse oorlog: 1904 – 1908

De Herero zijn een kleine bevolkingsgroep in Namibië [voormalig Duits Zuidwest-Afrika], waar zij een minderheid vormen. De Herero bestaan uit verschillende stammen: de Ovaherero, Ovambanderu en de Ovahimba. De door de Europeanen geïntroduceerde term ‘Herero’ wordt in dit onderzoek gebruikt om de gehele bevolkingsgroep aan te duiden die Otjiherero spreekt.³¹ ‘Herero’ betekent zoveel als *bezitter van (rund)vee*.

Rond 1875 hadden de Herero zich gevestigd in de binnenlanden van Namibië en konden zij tol heffen over enkele belangrijke tolroutes. Voor de Herero waren dit tijden van economische voorspoed en transformeerden zij tot een sterk gecentraliseerde gemeenschap. Naast de Herero leefden in dit gebied ook andere volken, zoals de Nama en de Hottentotten. De verschillende volken kenden onderling regelmatig schermutselingen over gebied en bezit. Het was dit Hereroland dat de aandacht trok van Duitse imperialisten.³²

Het Duitsland opgestaan uit de eenwording in 1871 werd acuut de grootste macht op het Europese continent. De machtsverhoudingen waren sterk gewijzigd in Europa en onder von Bismarck werd het fundament gelegd voor een groots Duitsland. Groot-Brittannië bleef echter de onbetwiste wereldmacht met een imponerend imperialistisch rijk.³³ Hoewel de Lutherse Kerk al in 1840 zendingsposten overgenomen had van Engelse zendelingen in Zuidwest-Afrika, kwam de interesse in een Duitse kolonie vanuit de regering pas later die eeuw op gang. Tot aan 1870 bleef Zuidwest-Afrika binnen de invloedssfeer van de Kaap Kolonie – of eigenlijk het Britse

³¹J. Zimmerer, J. Zeller (ed.), *Genocide in German South-West Africa, the colonial war of 1904-1908 and its aftermath* (Londen 2008) 13.

³²J.B. Gewald, *Herero Heroes, a socio-political history of the Herero of Namibia 1890-1923* (Oxford 1999) 8.

³³John Lowe, *The Great Powers, Imperialism and the German problem, 1865 -1925* (London/New York 1994) 6.

Rijk.³⁴ De absolute hegemonie van het Britse Rijk was echter aan het afbrokkelen, wat zich onder meer uitte op de Koloniale Conferentie in Berlijn in het najaar van 1884. Tijdens deze ‘Wedloop voor Afrika’ werd het continent verdeeld tussen verschillende Europese mogendheden, waarbij Zuidwest-Afrika aan Duitsland werd toegewezen. Hoewel de Conferentie was belegd om de handel in Afrika te bespreken, liep hij uit op een gebiedsverdeling door het claimen van territorium en invloedssfeer.³⁵ Dat Duitsland zich in de koloniale strijd ging mengen was deels te verwachten, maar kwam deels ook als een verrassing. Kanselier von Bismarck had namelijk meer dan eens laten vallen dat hij het een ‘dwaasheid’ zou vinden om zich te bemoeien met de koloniale expansie. Door de versterkte positie van Duitsland in Europa waren zijn koloniale ambities echter niet geheel onverklaarbaar.³⁶ De geboorte van het Duitse koloniale rijk wordt gedateerd op 24 april 1884 toen von Bismarck de *Reichsschutz* afkondigde over het aan de kustgelegen ‘Lüderitz-land’.³⁷

De Duitse handelaar Adolf von Lüderitz schafte in het voorjaar 1883 het kustgebied *Angra Pequeña* in Zuidwest-Afrika aan, dat hij kocht van een plaatselijk stamhoofd.³⁸ De ‘kolonisatie’ van het gebied begon aanvankelijk met een levendige ruilhandel tussen de Duitsers en de Herero. De Duitsers hadden goederen en artikelen, waaronder alcohol, die zij tegen het vee van de Herero verhandelden. Door een veeziekte verminderde de Herero veestapel echter aanzienlijk, maar de vraag naar Duits handelswaar – onder meer alcohol – bleef. Nu de Herero niet meer met vee konden betalen, moesten zij schulden maken wilden ze spullen kunnen blijven kopen. De Duitse kolonisten en handelaars maakten misbruik van deze situatie en eisten grond als betaalmiddel. De Duitsers waren onverbiddelijk in het innen van de openstaande rekeningen en legden beslag op de grond van de Herero. De vorderingen zorgden voor frictie tussen de kolonistoren en de Herero en veroorzaakten scheve verhoudingen. Daarbij waren de Herero en Nama slecht georganiseerd, terwijl de Duitsers naar een duidelijk doel toewerkten: inbezitname van grond. De verhouding tussen de Herero en de Duitse kolonisten kwam hierdoor op scherp te staan, daar de Herero het onterecht vonden dat hun grond werd geannexeerd door de Duitsers. Ze staken daarom Duitse boerderijen in brand als protest. In januari 1904 liepen de spanningen zo hoog op dat de Herero 150 kolonisten ombracht. Hierop versterkte Duitsland haar koloniale leger om de opstanden neer te slaan.³⁹

In studies naar de Herero-opstanden zijn verschillende redenen aangedragen als oorzaak van deze opstanden. Allereerst wordt gesteld dat de oneerlijke behandeling van de Herero door de kolonistoren een rol heeft gespeeld. Daarnaast is verondersteld dat het afnemende

³⁴ Gewalt, *Herero Heroes*, 38.

³⁵ Lowe, *The great powers*, 84.

³⁶ Hendrik L. Wesseling *Verdeel en heers: de deling van Afrika, 1880-1914* (Amsterdam 1991) 138.

³⁷ *Ibid.* 144.

³⁸ Wesseling, *Verdeel en Heers*, 352.

³⁹ H. Bley, *South-West Africa under German Rule* (Londen 1971) 149.

koloniale gezag en het toenemende grondstoffentekort bij de Herero hebben bijgedragen aan een klimaat dat gunstig was voor opstand⁴⁰. Ten slotte worden de incompetentie en het paniekgedrag van luitenant Zürn genoemd. Deze officier overzag de situatie niet en greep veel te hard in, waardoor het conflict tussen de Herero en de Duitsers zich ontwikkelde tot een ongelijke oorlog.⁴¹

De Herero-oorlog duurde vier jaar, maar kende geen aaneenschakeling van gevechten. Vanaf januari 1904 werden de opstanden van de Herero hardhandig neergeslagen. Begin oktober 1904 vond een belangrijke veldslag plaats bij Hamakari. Hoewel dit treffen niet beslissend was in de oorlog, betekende de overwinning van de Duitsers wel een significante versterking van hun positie. Na de Veldslag om Hamakari was het Herero-volk aangeschoten wild en deden de Duitse troepen hun uiterste best om elke Herero om te brengen, dan wel te verjagen naar de woestijn. De vrijbrief voor de massaslachting was het *Vernichtungsbefehl* van generaal Lothar von Trotha van 2 oktober 1904, waarin hij de totale vernietiging van het Herero-volk afkondigde.⁴² Ofschoon zijn bevel enkele weken later weer werd ingetrokken, vonden vele Herero de dood.

In 1905 bleef de strijd tussen de kolonisten en Herero doorgaan. De oorlog kende in deze fase een sterk 'guerrilla'-karakter. Duitse troepen joegen op de Herero om hun verzet te breken. Hierbij kwam het niet altijd tot een confrontatie tussen de twee partijen. De Duitse troepen verbanden de Herero uit hun gebied door waterbronnen te vergiftigen of hen de woestijn in te jagen. Wanneer er wel gevechten ontstonden, wonnen de Duitse kolonisten stevast omdat ze betere wapens hadden. De brandhaarden konden ze echter niet wegnemen, waardoor de situatie voor beide partijen onveilig bleef. Enerzijds bleven de Herero plunderen en trokken ze sporen van vernielingen door Duitse nederzettingen. Anderzijds konden de Herero zich niet veilig vestigen, want de Duitse kolonisten vernielden hun dorpen en verjoegen de inwoners. Tijdens deze periode kwamen vooral veel Herero om.

In Duitsland ontstond ondertussen discussie over de opstanden van de Herero. De druk om de oorlog te beëindigen nam toe vanwege publicaties in de pers, met name van het *Vernichtungsbefehl* en brieven van militairen en kolonisten.⁴³ Keizer Willem II raakte daardoor bezorgd om de internationale reputatie van Duitsland en verzocht om een andere strategie. Gepleit werd voor een humaner beleid en dwangarbeid door de Herero. Uitroeijing van het volk betekende namelijk ook dat gebrek aan werkkrachten in de kolonie zou ontstaan. Naast de hardvochtige behandeling van de Herero door de Duitsers, vroeg bovenal de situatie bij de

⁴⁰ C.W. Erichsen, *"The Angel of death has descended violently among them", concentration camps and prisoners-of-war in Namibia, 1904-08* (Leiden 2005) 4.

⁴¹ Gewalt, *Herero Heroes*, 225.

⁴² *Ibid.* 173.

⁴³ *Ibid.* 217.

Duitse troepen om een strategiewijziging. Epidemieën als malaria en tyfus hielden flink huis in het leger, waardoor het aantal slachtoffers aan Duitse zijde opliep.

Met de komst van gouverneur Friedrich von Lindequist veranderde het beleid in Zuidwest-Afrika. Von Lindequist stapte over op een ietwat zachtzinniger werkwijze door de Herero niet meer om te brengen, maar ze te interneren in kampen. Deze ‘concentratiekampen’ huisvestten Herero en Nama voor dwangarbeid onder miserabele omstandigheden. Hun behandeling was erbarmelijk, want ongeveer 40 procent van de geïnterneerden stierf in deze kampen.⁴⁴ Naast internering vonden er nog steeds executies van Herero plaats, ondanks het ingetrokken executiebevel.⁴⁵ De Herero raakten gebroken door deze behandeling van de Duitse kolonisten. Vredesbesprekingen, waarin Duitsland de regels dicteerde, diende de opstanden definitief te beëindigen. Eind maart 1907 werd de oorlog officieel ten einde verklaard, terwijl ondertussen de internering voortduurde tot januari 1908. Ook daarna bleven de Herero onder strikt Duits bewind staan en was vrij leven in familieverband een zeldzaamheid.⁴⁶

Onduidelijk is hoeveel mensen tijdens de Herero-opstanden zijn omgekomen. Met name bij de Herero bestaan alleen schattingen van de aantallen, niet alleen omdat onduidelijk is hoeveel Herero er rond 1900 in het gebied leefden, maar ook omdat de doden slecht geborgen werden. Geschat wordt dat van de tachtigduizend Herero ongeveer vijftienduizend de oorlog hebben overleefd, dus meer dan drie kwart van het volk was omgekomen. Aan Duitse zijde zijn rond 1750 doden gevallen.⁴⁷

5.3 De kwalificatie van de gebeurtenissen in Zuidwest-Afrika

De wijze waarop Duitsland de opstanden van de Herero heeft neergeslagen, is zeer gewelddadig te noemen. Zimmerer en Zeller hebben hun bundel over de Herero-oorlog *Genocide in German South-West Africa* genoemd. Het *Vernichtungsbefehl* van von Trotha is aangemerkt als een van de eerste bewuste etnische uitroeiingopdrachten. Sommige wetenschappers zien het beleid in Duits Zuidwest-Afrika dan ook als een cruciale voorloper van de uitroeiingpolitiek in Nazi-Duitsland. De gebeurtenissen in Zuidwest-Afrika zouden hebben bijgedragen aan de vorming van de ideeën omtrent eliminatie van een bevolkingsgroep.⁴⁸ Zimmerer en Zeller staan in hun onderzoek stil bij een mogelijk verband tussen de massaslachtingen op de Herero en de Holocaust onder het Naziregime. Zimmerer stelt dat het ver gaat om de concepten van ‘ras’ en ‘ruimte’ uit het Nationaalsocialisme te koppelen aan het koloniale verleden. Wel meent hij dat

⁴⁴ Zimmerer e.a., *Genocide in German South-West Africa*, 54.

⁴⁵ Ibid. 56.

⁴⁶ Ibid. 58.

⁴⁷ Erichsen, *“The Angel of death”*, 6.

⁴⁸ B. Madley, ‘From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe’, *European History Quarterly* 35.3 (2005), 429-458, 430.

het kolonialisme heeft bijgedragen aan het doorbreken van een groot taboe: uitroeien van etnische groep was niet langer een fantasie, maar kon verwezenlijkt worden.⁴⁹

Het excessieve geweld in Duits Zuidwest Afrika wordt door Hochschild aangehaald in zijn studie naar de omvang van de rubberpolitiek en haar slachtoffers in de Congo in *King Leopold's Ghost*. Hochschild vindt het opmerkelijk dat de *Congo Reform Association* zich exclusief op de Congo heeft gericht terwijl er gelijktijdig een massamoord plaatsvond in Zuidwest-Afrika. Helemaal omdat de uitbuiting in de Congo door Leopold II verborgen werd gehouden, of door hem werd beschreven als noodzakelijk tol van de filantropie. Echter, in Zuidwest-Afrika, aldus Hochschild, bestond dat rookgordijn niet maar werd slechts vermoord. *'It was genocide, pure and simple, starkly announced in advance'*.⁵⁰

5.4 Berichtgeving in de Nederlandse pers over de Herero-oorlog.

In deze paragraaf analyseer ik de reacties in de Nederlandse kranten op de opstand van de Herero in Duits-Zuidwest-Afrika. Ik heb daartoe in het digitale archief van www.kranten.kb.nl alle berichten over de Herero verzameld. Tussen 1 januari 1903 en 31 december 1910 hebben negen verschillende kranten – opgenomen in het digitale kranten archief – gezamenlijk 220 keer over de Herero gerapporteerd. Berichten verschillen van de simpele weergave van een telegram tot een nadere beschouwing. Over de Herero-oorlog heeft *Het Rotterdams Nieuwsblad* de meeste berichten geplaatst, zij het dat dit doorgaans om korte nieuwsberichten gaat. Rond 1900 bestond de oplage van deze krant uit 50.000 exemplaren.⁵¹ In het analyseren van de krantenberichten is het moeilijk om per krant een eigen signatuur te onderscheiden. Veel couranten namen feitelijk de berichten van persdiensten over zonder redactionele toevoeging. In de behandeling van de berichten heb ik daarom onderscheid gemaakt per soort bericht en niet naar courant. Een tiental nieuwsberichten is identiek gelijk in meerdere couranten verschenen en daarnaast trof ik een groot aantal berichten met insignificante aanpassingen aan. Aan het begin van de twintigste eeuw werd vaak een integrale weergave geplaatst van telegrammen die verzonden waren door buitenlandcorrespondenten. Opiniestukken waren nog een zeldzaam fenomeen in de kranten van rond 1900. Bij het bestuderen van de berichten heb ik hoofdzakelijk gezocht naar een Nederlandse reactie op de gebeurtenissen.

In het digitale krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek zijn de complete jaargangen van de gebruikte kranten opgenomen in het archief, desondanks miste ik bij het raadplegen sommige edities van een krant. Er wordt bijvoorbeeld meerdere malen bericht over de vermissing van gouverneur Leutwein, maar nergens is verteld dat hij weer terecht is. Daarnaast refereren sommige kranten aan hun eerdere publicaties over het *Vernichtungsbefehl* van von

⁴⁹ Gewalt, *Herero Heroes*, 277.

⁵⁰ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 281.

⁵¹ <http://rjb.x-cago.com/kranten/index.do>, bezocht op 12 januari 2010; auteur onbekend.

Trotha, terwijl ik alleen het intrekken van dit bevel heb aangetroffen, maar niet de afkondiging ervan. In mijn analyse heb ik enkel gebruik gemaakt van het digitale archief. Wanneer er in een krantenbericht werd verwezen naar een artikel dat niet digitaal beschikbaar was, heb ik dit expliciet vermeld om een zo compleet mogelijk beeld weer te geven over de oorlogsverslaggeving.

5.4.1 Verslag over het verloop van de oorlog

Over de Herero-oorlog werd hoofdzakelijk verslag gedaan door middel van korte nieuwsberichten, zo blijkt. De *Nieuw Tilburgse Courant* is de eerste Nederlandse krant die op 14 januari 1904 melding maakt van een opstand tegen de kolonisten in Duits- Zuidwest-Afrika.⁵² In de loop van 1904 worden de lezers met grote regelmaat op de hoogte gehouden over de ontwikkelingen in het gebied van de Duitse kolonisten. Op zakelijke wijze wordt in korte zinnen melding gemaakt van de bevoorrading, de positionering, de veldslagen, het wapengebruik en het aantal Duitse slachtoffers. In deze nieuwsberichten ontbreekt aandacht voor reflectie of analyse, zoals een typisch voorbeeld van deze berichtgeving laat zien:

BERLIJN, 17 mei. Gouverneur Leutwein meldt: Eerste-luitenant Von Zülow heeft 14 dezer Omaruru bereikt. Bij Okombahe en Kawab, westelijk van Omaruru, werden gewapende Herero-benden gesignaleerd, die in de nacht van 2 op 3 dezer den veepest bij Okombahe aanvielen. De zuivering van deze streek is aangevangen. Majoor van Estorff heeft wegens gebrek aan drinkwater een deel zijner colonne naar Okorukambe verplaatst. Bij Engonda stiet men op kleine afdeelingen Herero's.⁵³

In dit telegram komt de feitelijke weergave van de oorlogssituatie naar voren. Het kent een hoge informatiedichtheid, het meldt wie wat waar iets overkomt, zonder dat er redactioneel commentaar is toegevoegd.

Uit de toon van de berichtgeving valt echter wel vaak een Nederlandse houding te destilleren. De stukken kennen grotendeels een sterke pro-Duitse insteek. In de eerste maanden na de uitbraak van de opstand wordt in de krant regelmatig vol medeleven de zorg geuit of de versterking voor de Duitse troepen wel bijtijds zal arriveren.⁵⁴ De opstand van de Herero tegen de Duitse kolonisatoren wordt volledig aan de Herero geweten en daarbij wordt de mening

⁵² 'Toestand in het Oosten', *Nieuw Tilburgse Courant*, 14 januari 1904, 'Duitsch Zuidwest-Afrika', *Nieuw Tilburgse Courant*, 16 januari 1904 en 'Telegrammen' *Nieuw Tilburgse Courant*, 16 januari 1904. [Afzenders worden niet vermeld]

⁵³ Telegrammen, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 18 mei 1904.

⁵⁴ 'Derde Blad. Buitenlandsch Nieuws', *Nieuws van den Dag: Kleine Courant*, 23 januari 1904 en 'Buitenland', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch- Indië*, 29 februari 1904.

geuit dat de Herero ook de kosten van de oorlog moeten dragen vanwege hun schuld, terwijl de Duitsers hen ‘zoo zacht behandeld’ hadden.⁵⁵

In Duitsland stond de schuldvraag aan de opstand ter discussie. Uit de verslaggeving over de parlementaire bespreking van de Duitse rijksbegroting en het budget voor de oorlog in Duits Zuidwest-Afrika is gebleken dat in de Duitse Rijksdag discussie werd gevoerd over de opstelling van Duitsland in het koloniale gebied. De Duitse sociaaldemocraten waren er niet overtuigd van dat de kolonisten de opstand niet hadden uitgelokt. De felheid van de sociaaldemocraten tegen extra (militaire) investering in de kolonie, kwam deels voort uit een binnenlandse politieke kwestie. Zij waren tegen het Duitse systeem volgens welke de macht over Duits grondbezit werd verdeeld. Door tegen de koloniale begroting te stemmen wilden zij de voorstanders van dit grondverdeelsysteem tegenwerken.⁵⁶ Deze politieke achtergrond wordt in de Nederlandse kranten niet meegenomen. Er valt slechts te lezen dat de Duitse sociaaldemocraten niet hebben ingestemd met de begroting, daar zij niet wisten of Duitsland geen schuld had aan de opstand.⁵⁷ In de Nederlandse berichtgeving wordt overigens verder geen steun of afkeer uitgesproken voor het standpunt van de Duitse sociaaldemocraten.

Een andere opmerkelijkheid in de Nederlandse berichtgeving over de oorlog is het gebrek aan cijfers over de Herero slachtoffers. Slechts bij één veldslag wordt het aantal Herero doden genoemd, zij het in een Engelstalig persbericht. In de Nederlandse inleiding op het bericht worden daarentegen wel de Duitse slachtoffers nauwkeurig vermeld en zelfs naar rang onderscheiden.⁵⁸ Enkele berichten vermelden kort de rol van Engeland. Zo staat in een telegram uit Londen dat Duitse autoriteiten Engelsen hebben opgepakt in Zuidwest-Afrika wegens steun aan de opstandige Herero.⁵⁹ Uit deze berichten valt geen directe partijdigheid uit af te leiden. Indirect wordt de keuze van deze Engelsen kolonisten wel veroordeeld doordat opgemerkt wordt dat zij de opstandelingen / ‘zwarten’ steunen.

De toon in de berichten uit 1904 is bondig en overwegend pro-Duits. Door de sympathie die voor Duitse zijde wordt getoond, valt enerzijds af te leiden dat de Nederlandse lezer niet direct kennis heeft gehad van de afslachtingen door de Duitse kolonisten en de ongelijke strijd qua wapenuitrusting. Anderzijds wordt in de korte berichtgevingen ook wel melding gemaakt van vraagtekens omtrent de schuld kwestie. Hierbij gaat het opnieuw om de Duitse sociaaldemocraten die zich onthouden hebben van stemming over de koloniale begroting,

⁵⁵ ‘Buitenlandsch Overzicht. Deutsch Zuid-West-Afrika’, *Nieuw Tilburgse Courant*, 21 januari 1904.

⁵⁶ W. Reinhard, ‘Sozialimperialismus oder Entkolonialisierung der Historie? Kolonialkrise und "Hottentottenwahlen 1904-1907’, *Historisches Jahrbuch* vol. 97/98 (1978), 384-417, 390.

⁵⁷ ‘Telegrammen’, *Nieuw Tilburgse Courant*, 20 januari 1904; ‘Vierde (Laatste) Blad. Telegrammen’, *Nieuws van den Dag: Kleine Courant*, 21 januari 1904 en ‘Deutschland’ *Rotterdamsch Nieuwsblad* 8 februari 1904.

⁵⁸ ‘Oorspronkelijke tekst van Reuter’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië* 12 april 1904.

⁵⁹ ‘Telegrammen’, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 29 februari 1904 en ‘Engeland’ *Rotterdamsch Nieuwsblad* 12 december 1904.

omdat zij niet wisten of de regering ook schuld heeft gehad aan de opstanden.⁶⁰ De frequentie van de korte berichten over de oorlog is in 1904 hoog. Naarmate de oorlog zich verder ontwikkelt, nemen de berichten die slechts een actualisering geven over het verloop van de oorlog af, terwijl het beschouwende karakter ervan wel toeneemt. In januari – februari 1905 melden de kranten dat de opstand beëindigd is en dat Duitsland de overwinning heeft behaald.⁶¹

5.5 De achtergrondartikelen

Een meer beschouwende reactie op de Herero-oorlog is te lezen in achtergrondartikelen op de gebeurtenissen in Duits Zuidwest-Afrika. Het *Nieuws van den Dag: Kleine Courant* plaatste op 16 januari 1904 een artikel dat de herkomst van de Herero schetst. In dit artikel worden de Herero vergeleken met de Zuid-Afrikaanse kaffers en andere inboorlingen. In andere artikelen worden de Herero ook vaak aangeduid met (huidige politiek incorrecte) termen als ‘kaffers’ en/of inboorlingen. Daarbij wordt de Herero generaliserend verweten ontrouw en drankzuchtig te zijn.⁶² In veel van de artikelen verplaatst de berichtgever zich in de positie van de Duitsers. Zo wordt onder meer de zorg gedeeld over de onzekere komst van versterkingen en het groeiende aantal tyfus- en malariaslachtoffers onder de Duitsers.⁶³ In veldslagverslagen zijn er ‘geruststellende’ mededelingen dat de Herero niet met meer waren of anders gelegerd lagen.⁶⁴ Eind april plaatst *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* een uitgebreid verslag over de oorzaak van de opstand. De overtuiging van de Duitse sociaaldemocraten – dat Duitsland zelf schuld heeft aan de opstand – klinkt hierin door. De “onverbiddelijke opstelling” van de kooplui bij het innen van de schulden van inboorlingen wordt aangedragen als de schuld van de opstand in een plaatselijk ambtelijk rapport, opgesteld door de plaatsvervangende gouverneur te Windhoek.⁶⁵ Dit artikel nuanceert dus duidelijk de eenzijdige schuld die de Herero kregen toebedeeld in de eerste berichten over de opstand.

5.5.1 Morele beschouwing op de Duitse tactiek

Naarmate de opstand voortduurt, valt een toename in beschouwende artikelen waar te nemen. In deze stukken wordt geschreven over de ‘verdeel en heers’-tactiek van de Duitse kolonisten voordat de Herero in opstand kwamen. De Duitsers zouden geprobeerd hebben de verschillende inheemse volken in Zuidwest-Afrika tegen elkaar uit te spelen om hiermee hun eigen positie te versterken. Daarnaast probeert de krant vaak in deze achtergrondartikelen om

⁶⁰ ‘Telegrammen’, *Nieuw Tilburgse Courant*, 20 januari 1904.

⁶¹ ‘De Herero’s’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 20 januari 1905; ‘Zuid-Afrika’, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 17 februari 1905 en ‘Duitsche koloniën’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 24 februari 1905.

⁶² ‘Derde Blad. Buitenlandsch nieuws’, *Nieuws van den Dag: Kleine Courant*, 16 januari 1904.

⁶³ ‘Zuid-Afrika’, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 22 juli 1904.

⁶⁴ ‘Het gevecht met de Herero’s’, *Nieuw Tilburgse Courant*, 12 april 1904.

⁶⁵ ‘Uit de Mali’, *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 26 april 1904.

de lezer zich met de kolonist te laten identificeren. Vanuit het perspectief van de kolonisten worden zinsneden uit brieven, verslagen en reportages gepubliceerd. Zo vergelijkt een kolonist als volgt:

Onze toestand is die van een lam in een kooi, waarin een leeuw, een tijger en een wolf het gezelschap houden. Boven de kooi staat geschreven: Een vreedzame familie. Op de vraag of het gezelschap elkaar verdraagt, antwoordt de wachter: o ja, alleen moet het lam van tijd tot tijd vernieuwd worden.⁶⁶

Deze vergelijking tekent hoe Duitse kolonisten zich in het nauw gedreven voelden tussen de verschillende inheemse volken: de vijand was overal en moeilijk te verslaan. Ook in een bericht over een plundering door de Herero uit 1905 kiest de auteur perspectief van de kolonist. In dit artikel vertelt een kolonist hoe de Herero zijn boerderij en grond hebben platgebrand. Vervolgens vindt de kolonist zijn vrouw levend, maar ontkleedt en verminkt terug. In zijn slotzin schrijft de kolonist: “Spreek mij, na dat schouwspel, nog van goedheid tegenover een kaffer. Geen wild dier doet zoo”.⁶⁷ Dit verslag is een van de weinige letterlijke voorbeelden van de wreedheid in de oorlog. Kenmerkend is daarbij wel dat dit de barbaarsheid van de Herero belicht en dat geen aandacht wordt geschonken aan de misdaden aan Duitse zijde. Slechts eenmaal (in *De Sumatra Post*) komt een melding voor van de beschuldigingen van Duitse wredeheden, maar daar wordt verder amper op ingegaan.⁶⁸

Op 19 september 1904 plaatst *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* een artikel dat zeldzame kritiek uit op de Duitse visie over de behandeling van de Herero. Een kolonist wordt geciteerd die een uiteenzetting geeft over de huidige koloniale ideologie en hoe de kolonisten de Herero hun plek moet wijzen. Allereerst stelt hij:

We staan tegenwoordig met onze koloniale politiek op een kruispunt, met aan de eene zijde tot doel: gezond egoïsme, praktisch koloniseeren; aan den andere kant: overdreven menselijkheid en onbestemd idealisme – onverstandige weekheid (Gefühlsduselei). De Herero moeten nu om te beginnen aan den bedelstaf gebracht worden ... mannen dienen ter dood te worden gebracht, vrouwen der kapiteins en de kinderen moeten door den Staat worden geïnterneerd. [...] Een jarenlange dwangarbeid is slechts een rechtvaardige straf en daarbij de eenig juiste opvoedingsmethode. Het gevoel van christelijke naastenliefde evenals

⁶⁶ ‘Duitsche Koloniën’, *Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië*, 15 september 1904.

⁶⁷ ‘Buitenlandsche Kroniek’, *De Sumatra Post*, 25 juli 1905.

⁶⁸ ‘Buitenlandsche Kroniek’, *De Sumatra Post*, 26 oktober 1905.

de agitatie der door haar geleide zendelingenpartij moet om te beginnen met alle kracht onderdrukt worden.⁶⁹

Bij dit citaat, dat afkomstig is uit een Duitse krant, is een Nederlandse reactie geplaatst.

...Het is een zeer schoon program dat deze kolonist heeft uitgedacht. Zòd schoon dat, wierd het uitgevoerd, Duitsch-Zuidwest-Afrika zou veranderen in een groot bagno [strafkolonie, Van Dale]. In het belang der kolonie is het te hopen dat de Duitsche regeering deze Europeeschen wilde, die op zijn eentje gevaarlijker is dan 500 geweerdragende en 1000 speerdragende Herero's met elkaar, niet zal veroorloven zich daar weder te vestigen.⁷⁰

Het ideologische program van deze kolonist wordt hier besproken alsof het een idee is van één persoon, maar wat deze kolonist voorstelt komt gedeeltelijk overeen met het *Vernichtungsbefehl* dat von Trotha in oktober 1904 uitvaardigt. Het *Vernichtungsbefehl* zelf wordt overigens door geen enkele krant gemeld. Pas in januari 1905 publiceert de *Nieuwe Tilburgse Courant* dat het bevel van von Trotha om de Herero niet alleen te verslaan, maar ook over de grens te drijven is ingetrokken. Bovendien meldt de krant dat de begrotingscommissie in Berlijn de opdracht heeft gegeven de overgebleven Herero niet uit te roeien, maar te sparen omdat ze als werkkrachten niet gemist kunnen worden.⁷¹ Opmerkelijk is een artikel in het *Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* waarin men terugkomt op het vernietigingsbevel van von Trotha en dit ook afkeurt. Het manifest wordt als wreed bestempeld en als ongunstig beschouwd voor de vredesontwikkelingen in het gebied.⁷² In dit artikel refereert men aan een eerder bericht, maar dat heb ik niet terug kunnen vinden in het digitale archief.⁷³

Het beleid van de Duitse kolonistoren is niet geëvalueerd aan de hand van morele maatstaven. De opvolger van von Trotha, de gouverneur Friedrich von Lindequist, wijzigde het kolonisatiebeleid in een meer humanitaire aanpak. Begin 1906 rapporteerde men dat Duitsland van koloniale koers verandert en beëindigt zij het uitroeibeleid.⁷⁴ Von Lindequist beloofde de Herero goed te behandelen, nadat zij in een volledige schuldbetekenis hadden gezegd dat zij zonder reden de oorlog waren begonnen. Tijdens het bewind van von Lindequist wordt in een artikel uit *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, dat grotendeels dezelfde inhoud kent als een artikel begin die maand in de *Kleine Courant*, het eerdere beleid van von Trotha

⁶⁹ 'Duitsch Zuidwest-Afrika', *Nieuws van de Dag voor Nederlandsch-Indië*, 19 september 1904.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ 'De Herero's', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 20 februari 1905.

⁷² 'Duitsche oorlogsmanieren', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 18 september 1905.

⁷³ Gezocht op verschillende termen, edoch geen resultaat.

⁷⁴ 'Uit Berlijn', *Het nieuws van den dag: Kleine Courant*, 2 januari 1906.

bloeddorstig genoemd.⁷⁵ In deze twee achtergrondartikelen worden echter geen morele maatstaven aangevoerd aan de hand waarvan von Trotha's een wreed beleid zou hebben gevoerd. Ook is er geen opiniërend debat terug te vinden over het optreden van de Duitse kolonisten. Eenmaal wordt gerapporteerd over Duitse wrede daden en pas achteraf merkten men het bevel van von Trotha als bloeddorstig aan. In de berichtgeving, zo blijkt uit dit overzicht, schaarde de Nederlandse pers zich achter de kolonist en reflecteert niet op de gebeurtenissen in Zuidwest-Afrika.

5.5.2 Kritiek op het Duitse kolonisatiebeleid

Af en toe ontstijgt de berichtgeving het niveau van summiere rapportage. Vanaf juni 1904 vinden we met regelmaat een artikel waarin het Duitse kolonisatiebeleid beoordeeld wordt en bekritiseerd. De zelfverzekerde toon valt op in deze stukken. De oorzaak van de opstand van de Herero en de daaruit volgende strijd wordt geweten aan de onervarenheid van de Duitse kolonisten en hun gebrek aan tact. Begin juni 1904 publiceert *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië* een dergelijk oordeel over de Nederlandse ervaring:

Engelsen hebben verstand van koloniseren en Nederlanders hebben het, maar Fransen veel minder en de Duitschers moeten er nog de beginselen van leren.⁷⁶

In het najaar van 1904 schrijft *Het Nieuws van den Dag* dat door de problematiek in de kolonie de eer van Duitsland als Europese grote mogendheid op het spel kwam te staan. De krant vraagt zich af waarom de Nederlanders en Engelsen wel succes hebben in het koloniseren, terwijl Duitsland er zo'n hoge prijs voor moet betalen. In dit artikel wordt het antwoord gezocht in het ontbreken van geschikt 'mensen-materiaal'. De Pruisische "Regierungsassessor" en "Reserveleutenant" is ten eenenmale ongeschikt voor "kolonisator". De strikte militaire Pruisische cultuur zou niet goed toepasbaar zijn op het koloniseren. Waardering voor een diplomatieke opstelling zou ontbreken in het Pruisische militarisme, terwijl de auteur van het artikel zo'n houding wel noodzakelijk acht voor succesvol koloniseren.⁷⁷ Naast het geven van kritiek op de Duitse aanpak, is men complimenteus over de wijze waarop het Duitse volk zonder morren betaalt voor de oorlog. In het artikel wordt de Herero-oorlog vergeleken met de kosten die gemaakt werden voor de Atjeh-oorlog. Het bezit van een kolonie vraagt nu eenmaal offers en opgeven zou niet aan de orde mogen zijn, aldus de auteur. "Duitsland kan Zuidwest-Afrika nooit

⁷⁵ 'Omkeer in de Duitse koloniale methode', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 29 januari 1906.

⁷⁶ 'Buitenlandsch Overzicht', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 1 juni 1904.

⁷⁷ 'Uit de Mail. Buitenland. Duitsch Zuidwest-Afrika', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 17 november 2011.

opgeven. Z'n positie als wereldmacht, z'n behoefte aan oeconomische uitzetting [expansie] dwingen het onverbiddeijk.”⁷⁸

In het artikel *Een Duitse Heutz voor Duitsch Atjeh* wordt eveneens een vergelijking met Atjeh getrokken. Men pleit om consequent hard op te treden en niet te bezwijken voor de verleiding om het met zachtere hand te proberen. Er wordt betwijfeld of Duitsland wel genoeg dappere mannen heeft om de ijzeren vuist te gebruiken. De auteur stelt de Nederlandse aanpak als voorbeeld om de problemen op te lossen: “Wij hebben zelve in onze koloniën meer malen de waarheid ondervonden van het Hollandsche gezegde: Zet eens een vuist als je geen hand hebt.”⁷⁹ Ook in het stuk *Het Duitse Atjeh*, wat in zowel *Nieuws voor den Dag voor Nederlandsch-Indië* als in *De Sumatra Post* is geplaatst, wordt het Duitse koloniale optreden uitvoerig beschouwd. Eveneens is hier de conclusie zelfingenomen: “dan verstaan wij, oude en gerenommeerde firma op koloniaal gebied, de kunst beter. Bij ons klaagt men zelfs dat de verliezen onzerzijds te gering zijn...”⁸⁰

Kritiek op de Duitse kolonisatiemethode bleef ook in Duitsland niet uit, zo blijkt uit vertaalde artikelen van het *Berliner Tageblatt* afgedrukt in Nederlandse couranten. Een kolonist schrijft bijvoorbeeld dat Duitsland de verdragen die het had gesloten met de Herero niet is nagekomen. Willekeurige bepalingen uit het verdrag zijn genegeerd en men heeft tegen de afspraken in toch belastingen opgelegd aan de Herero. Als oorzaken van het kwaad worden het laveren van de Duitse regering en het gebrek aan consequentie in de koloniale staatkunde aangewezen.⁸¹ Door een tactiek van vriendschapsverdragen en niet met innemen van grondgebied, wisten de inheemse volken niet wat ze van de Duitsers konden verwachten. Daarnaast betoogde de Duitse kolonel Gädke in het *Berliner Tageblatt* dat het geld dat in de koloniën gestoken was, beter naar de vloot had kunnen gaan. Nu Duitsland zich echter al zover verward had in de problematiek in Zuidwest-Afrika, was het een kwestie geworden van blijven investeren, aldus Gädke.⁸²

Het aanzien van Nederland en Engeland als kolonisator lag in de Nederlandse kranten destijds hoger dan die van Duitsland. Opvallend is de hooghartige toon in de Nederlandse pers en de vergelijkingen die men trekt met Atjeh. Hoewel de Atjeh-oorlog Nederland veel geld heeft gekost en Nederland hier zelf ook zeer gewelddadig is opgetreden, wordt deze oorlog toch als een succes beschreven in vergelijking met de oorlog in Duits Zuidwest-Afrika. De toon in de

⁷⁸ ‘Duitsch Zuidwest-Afrika’, *Het Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 8 maart 1905.

⁷⁹ ‘Tweede blad. Een Duitse Van Heutz voor Duitsch Atjeh’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 18 oktober 1905.

⁸⁰ ‘Het Duitse Atjeh’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 1 november 1905 en ‘Buitenlandschekroniek’, *De Sumatra Post*, 8 november 1905.

⁸¹ ‘Buitenlandsch Nieuws, Amsterdam 19 oktober 1904’, *Nieuws van den Dag: kleine courant*, 20 oktober 1904.

⁸² ‘Noodige maatregelen’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 3 oktober 1905.

berichtgeving sluit aan bij het eerdere geschetste beeld van het Nederlandse buitenlandbeleid. Nederland projecteert haar eigen waarden en ervaringen op de positie van Duitsland, zonder hierbij zelfreflectie toe te passen.

5.5.3 Reacties op de ‘Hottentotten-verkiezing’

De opstanden in Duits Zuidwest-Afrika hielden de gemoederen in de binnenlandse politiek van Duitsland sterk bezig. Het politieke klimaat werd grotendeels bepaald door de machtige posities van de keizer en rijkskanselier. De invloed van de Rijksdag werd hierdoor beperkt, ook omdat de keizer en rijkskanselier steun zochten bij (adellijke) grootgrondbezitters. Bovendien kon de Rijksdag het kabinet niet ter verantwoording roepen of naar huis sturen, terwijl andersom de regering wel het parlement kon ontbinden of kiezen voor het uitschrijven van nieuwe verkiezingen. Deze marginale invloed van de Rijksdag zorgde voor verdere politieke verdeeldheid, want verschillende partijen hadden grote aanhang bij het volk, maar hun stem werd nauwelijks gehoord.⁸³

Het grootste probleem waar de regering von Bülow (rijkskanselier van 1900-1909) echter mee werd geconfronteerd, was het in toom houden van de hoge overheidsuitgaven. Naast de hoge binnenlandse kosten voor sociale verzekeringen en de toenemende bureaucratie, kostte het koloniseren van Duits Zuidwest-Afrika veel geld.⁸⁴ De socialistische SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) en de rooms-katholieke Centrumpartij (Zentrumspartei) waren tegen extra uitgaven voor het neerslaan van de opstand van de Herero en Hottentotten. Om de invloed van met name de socialisten in te perken schreef von Bülow verkiezingen uit. Met steun van nationalistische organisaties werd een grote en harde verkiezingscampagne opgezet tegen de SPD en Zentrum. De kritiek op de strijd in Duits Zuidwest-Afrika die deze beide partijen hadden, werd onder leiding van von Bülow door de conservatieven en nationaal-liberalen afgedaan als “onvaderlandslievend, antimonarchistisch en onbetrouwbaar”. De anticampagne van von Bülow had resultaat, waardoor de invloed van de SPD en Zentrum afnam. Hoewel de SPD de grootste partij bleef, werd zij door verkiezingsafspraken buiten de regering gehouden. Deze Rijksdagverkiezingen op 25 januari 1907 zou later de geschiedenis ingaan als de ‘Hottentotten-verkiezing’, daar de koloniale begroting de inzet van de verkiezingen was geweest.⁸⁵

Ook Nederlandse kranten doen verschillende malen verslag van de debatten in de Rijksdag over de rijksbegroting en de investeringen in de kolonie. De badinerende term ‘hottentotten-verkiezing’ werd echter niet door de pers gehanteerd. In geringe mate – slechts in drie artikelen

⁸³ Frits Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland, 1800 – heden* (Amsterdam 1996) 180.

⁸⁴ Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland*, 182.

⁸⁵ *Ibid.* 182.

– bespreekt de Nederlandse pers de koloniale inzet van deze verkiezingen. In het eerste artikel heeft men het niet over de kritiek op het optreden van de Duitse kolonistoren; slechts de discussie over de (koloniale) begroting en de invloed daarvan op het beleid worden vermeld.⁸⁶ Het tweede artikel drukt grotendeels het programma van de Zentrumsparlei af, waarin gepleit wordt voor terughoudend koloniaal optreden.⁸⁷ Een derde artikel meldt dat bij een deelstaatverkiezing in Bremen een campagneprint is verspreid door de socialisten met een spotprint op de Herero: zes Herero opgehangen aan een boom met daaronder de tekst “Zulke gruwelen worden door den vrijzinnigen candidaat goedgepraat”. Ondanks dat de betrouwbaarheid van de print ter discussie wordt gesteld, was de reputatie van de liberalen al besmet. Vanwege de commotie rondom de print boekten de vrijzinnigen een minder gunstig verkiezingsresultaat, aldus het artikel.⁸⁸

5.5.4 Slotanalyse van het krantencorpus

Het beeld dat in de ruim 200 krantenberichten aan het begin van de twintigste eeuw van de Herero-oorlog opdoemt, is een compleet andere weergave dan dat wat tot nu toe in de studies naar deze oorlog aan het eind van die eeuw naar voren is gekomen. De berichtgeving gedurende de oorlog blijkt in hoge mate eenzijdig en pro-Duits. Hierbij valt op dat het Nederlandse commentaar, ondanks de steun aan Duitsland, arrogant en positief is over het eigen Nederlandse koloniale optreden in vergelijking met de Duitse handelswijze in Zuidwest-Afrika. De opstand van de Herero wordt in de pers geweten aan het Duitse gebrek aan koloniale ervaring. Daarbij wordt de crisis in Zuidwest-Afrika meerdere malen vergeleken met de Atjehoorlog, waar inlanders zich ook hebben verzet tegen het koloniale bestuur. Dat inlanders tegen kolonisten in opstand komen hoeft op zich dus niet aan de ervarenheid van de kolonisator te liggen, maar dit schijnt niet te worden opgemerkt in de berichtgeving.

Door de reacties in de Nederlandse pers op de Herero-opstand ontstaat het beeld dat de kolonistoren onderling concurrentie bedreven. Deze wedijver gold niet alleen bij eventuele handelsbelangen tussen de moederlanden, maar betrof ook de reputatie. Nederland had tijdens de Herero-oorlog geen economisch belang in Zuidwest-Afrika, maar bemoeide zich toch met het beleid van Duitsland. De gebeurtenissen in de kolonie waren zelf geen onderwerp van kritiek; de commentaren daarentegen richtten zich op de positie van de kolonisator.

Morele analyses van de oorlog gemaakt door de redactie, zijn zeldzaam in de Nederlandse berichtgeving. Meestal nemen de kranten de berichten vertaald over uit buitenlandse kranten, waarbij alleen kritieken op de Duitse koloniale politiek en complimenten over het Nederlandse koloniale optreden zijn toegevoegd. In de artikelen valt weinig terug te lezen van de

⁸⁶ ‘Duitschland’, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 29 december 1906.

⁸⁷ ‘Verkiezingsmanifest van het Centrum, Duitschland’, *Nieuw Tilburgse Courant*, 19 december 1906.

⁸⁸ ‘Verkiezingsijver’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 9 maart 1907.

vredeidealien die op de Haagse Vredesconferentie van 1899 werden geëtaleerd. Uit de stukken blijkt geen vredelievende, maar veeleer een rauwe en gewelddadige toon. “Tegen ‘de kaffers’ moest hard opgetreden worden” of “de beschaving vraagt nu eenmaal [dat] een stuk of wat zwartjes moeten hangen als zoenoffer”.⁸⁹ Door de eenzijdige aandacht voor de Duitse positie en verliezen, inclusief doden, ontstaat uit de berichten niet het beeld dat Duitsland buitensporig wreed was opgetreden. Een lezer zou destijds geen ‘koloniaal schandaal’ ontdekt hebben, maar veeleer een guerrillaoorlog met offers aan beide kanten.

Ten slotte, de kranten bestemd voor Nederlands-Indië hebben veruit de meeste aandacht besteed aan de oorlog, zo blijkt uit het geraadpleegde krantencorpus. De inhoudelijke beschouwingen die een beeld geven over de wijze waarop Nederland de oorlog verslaat, staan grotendeels in *Het Nieuws voor den Dag voor Nederlandsch-Indië*. Ook *De Sumatra Post* plaatst enkele achtergrondartikelen, terwijl dagbladen voor Nederland vaak korte berichten plaatsen, zonder verder een visie op de oorlog weer te geven. Reden voor de grotere belangstelling bij de kolonisten in Nederlands-Indië voor de situatie in Duits Zuidwest-Afrika schuilt wellicht in de herkenning van de problematiek van het koloniseren. Ondanks een verschil in de lengte van de berichten, heb ik qua toon weinig onderscheid kunnen opmerken tussen de Nederlandse koloniale couranten en de kranten bestemd voor Nederlandse bodem. De onervarenheid van Duitsland wordt in beide categorieën courant aangedragen als de reden voor het ontbreken van goed beleid in Zuidwest-Afrika. Belangstelling voor de behandeling van de Herero dan wel een veroordeling van excessief geweld blijkt niet uit de toenmalige artikelen die ik heb kunnen raadplegen.

5.6 Politieke belangstelling voor de Herero-oorlog

Het beeld dat in Nederland bestond over de Herero-oorlog is niet alleen vast te stellen aan de hand van een krantenanalyse. Daarom heb ik voor een breder gedocumenteerde representatie ook de handelingen van de Tweede Kamer bestudeerd. Een zoektocht naar de Herero en ‘Duitsch Zuidwest-Afrika’ door het digitale archief levert slechts twee meldingen op. In het eerste geval gaat het om een vergadering waarin de begroting voor Nederlands-Indië ter discussie stond. De sociaaldemocraat Henri van Kol⁹⁰, lid van de Socialistische Democratische Arbeiders Partij (SDAP), vraagt in een redevoering naar de kosten gemaakt bij de Atjeh-oorlog in Nederlands-Indië. Hij hekelt de afwezigheid van inzichten in deze kosten, terwijl andere koloniatoren wel een overzicht kunnen geven van oorlogsbestedingen in de kolonie. Van Kol noemt daarbij de Herero-opstand in Duits Zuidwest-Afrika, waar de Duitsers wel een

⁸⁹ ‘Het Duitse Atjeh’, *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 1 november 1905.

⁹⁰ Johanna M. Welcker, ‘KOL, Hendrikus Hubertus van,’ (versie 25 maart 2003), <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/kol.html> [bezoekt op 4 februari 2011].

kostenoverzicht van hebben kunnen geven.⁹¹ De tweede melding over de Herero in de handelingen is eveneens over Van Kol, want een jaar later dient hij een motie in omdat hij nog geen antwoord heeft ontvangen over de gemaakte kosten in Indië. Een ‘zoo nauwkeurig mogelijke opgave van de kosten der Indische expedities over de laatste vijf jaren’, verlangt Van Kol, waarbij hij in de toelichting wederom verwijst naar de Herero-opstand omdat Duitsland wel een verantwoording van de daar gemaakte kosten aan het parlement kon overleggen.⁹²

In de handelingen van het parlement heb ik geen Kamervragen kunnen vinden over de oorlog in Duits Zuidwest-Afrika. Behalve naar aanleiding van deze twee verwijzingen wordt er geen melding gemaakt van de Duitse kolonie in Zuidwest-Afrika, noch van het gebruikte geweld. Van Kol heeft meerdere malen bij de behandeling van de Indië-begroting aandacht gevraagd voor de ‘schandalige’ Atjeh-oorlog en haalt daarbij de Herero-opstanden aan. Deze vergelijkingen van Van Kol leidden echter niet tot verdere debatten over het Duitse koloniale beleid in Zuidwest-Afrika.

De enige opmerkelijke conclusie, naar aanleiding van deze twee meldingen in de handelingen van de Tweede Kamer, ligt in de door Van Kol gemaakte vergelijking zelf. Ondanks dat Van Kol's vergelijking niet heeft aangezet tot vragen over de Herero-oorlog, of over het daarin gebruikte excessieve geweld, blijkt hieruit wel dat men de verschillende gewelddadige optredens van kolonistoren met elkaar heeft vergeleken. Van Kol noemt verschillende gevallen van excessief koloniaal geweld wanneer hij om een kostenoverzicht vraagt: de Engelse Boerenoorlog, de Atjeh-oorlog en de Herero-oorlog. Van Kols rijtje onderstreept het beeld uit het krantencorpus waarin aandacht voor morele beschouwingen ondergeschikt is aan de beschouwingen over de positie van de kolonistator. Daarnaast blijkt uit de handelingen van de Tweede Kamer dat juist de financiële aspecten van deze koloniale ingrepen opgenomen werden in de vergelijkingen van koloniaal beleid. Het optreden van andere kolonistoren dient slechts ter vergelijking voor de eigen koloniale positie, maar wordt niet onafhankelijk beoordeeld. De situatie in Zuidwest-Afrika lijkt in de Nederlandse interesse ondergeschikt aan de machtspositie die Duitsland hierdoor kon verwerven.

5.7 Andere meldingen in Nederland over de Herero-oorlog

Aan de Herero-oorlog zijn destijds nauwelijks Nederlandse opiniërende stukken gewijd. Uit het Picarta-bestand⁹³ blijkt althans dat er geen aparte brochures of dergelijke zijn gepubliceerd over Duits Zuidwest-Afrika ten tijde van de Herero-opstand. Naast brochures en pamfletten

⁹¹ Handelingen Tweede Kamer 1904-1905, 23 november 1904.

⁹² Handelingen Tweede Kamer 1905-1906 22 november 1905.

⁹³ Digitaal portaal dat toegang geeft tot de complete collectie van alle Nederlandse universiteiten, openbare bibliotheken en grote delen van de collecties van ministeries en gespecialiseerde instellingen en bibliotheken.

boden enkele tijdschriften een platform voor opinie in 1900. *De Groene Amsterdammer* bijvoorbeeld is dan een toonaangevend opinieblad, maar in het digitale archief van *De Groene Amsterdammer* zocht ik vergeefs naar opiniërende artikelen over de Herero-oorlog.

Het Nederlandse bladenlandschap stond rond 1900 onder invloed van het binnenlandse politieke klimaat. Linkse bewegingen wonnen aan terrein, maar van een socialistische politieke vleugel was nog nauwelijks sprake. Op rechts zagen de liberalen hun positie slinken ten opzichte van de confessionelen.⁹⁴ Niet alleen politieke overtuiging verdeelde het landschap, ook kerkelijke stromingen droegen hier aan bij. Eigen kranten en tijdschriften waren een uitwerking en versterking van deze verzuiling. Zo hadden onder meer de socialisten *De Nieuwe Tijd*, de katholieken *Van Onzen Tijd* en *De Katholiek* en de protestanten *Ons Tijdschrift* elk gezaghebbend in hun eigen kring.⁹⁵ Hoewel Nederland destijds dus een levendige tijdschriftcultuur had, was de aandacht voor de Herero-oorlog bijzonder schaars. In het corpus van de 'Digitale Bibliotheek der Nederlandse letteren' ben ik op slechts één artikel over de Herero gestuit, in het niet heel bekende tijdschrift *Onze Eeuw*.

Schrijfster en journaliste Geertruida Carelsen heeft het enige tijdschriftartikel geschreven over de opstanden in de Duitse kolonie. Geertruida Carelsen was een bijzonder ontwikkelde vrouw die zich als ongehuwde vrouw heeft ingezet voor betere beroepsmogelijkheden voor de vrouw.⁹⁶ Carelsen vermeldt in haar inleiding dat zij een samenvatting geeft van hetgeen geschreven is door betrouwbare Berlijnse bronnen.⁹⁷ In het bijzonder schenkt zij aandacht aan de rol van Hendrik Witbooi, een Nama-leider die de Herero had gewaarschuwd voor een eventuele machtspositie van kolonisten.⁹⁸ In haar beschouwing geeft zij geen morele overwegingen bij de oorlog en schrijft ze niet over het excessieve geweld tegen de Herero.

De toon van Carelsen komt overeen met die van de meer uitgebreide achtergrondartikelen in de Nederlandse kranten. Zo ook in een vergelijking van de verschillende inheemse volken met elkaar, waaronder de Herero en de Hottentotten. Carelsen merkt daarbij op dat deze volgens haar slechts een 'beperkte intellectuele ontwikkeling' en 'menschelijkheid' bezitten, waaruit blijkt dat ze met een andere maatstaf naar deze volken keek. 'Natuurlijk moet men zich van die menschelijkheid geen al te ideale voorstelling maken', voegt ze daarbij nog toe.⁹⁹ Als een van de mogelijke oorzaken van de opstand noemt zij het optreden van de Duitse handelaren die grof met de Herero zijn omgegaan. Als verzachtende omstandigheid haalt zij vervolgens de

⁹⁴ Erica van Boven en Mary Kemperink, *Literatuur van de Moderne Tijd, Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19^e en 20^e eeuw* (Bussum 2006), 77.

⁹⁵ Van Boven en Kemperink, *Literatuur van de Moderne Tijd*, 80.

⁹⁶ Anne-Marie Mreijen, 'Leeuw, Amy de' (versie 7 april 2009) <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Leeuw> [bezoekt op 4 februari 2011]. Amy de Leeuw gebruikte het pseudoniem Geertruida Carelsen voor haar publicaties.

⁹⁷ Geertruida Carelsen, 'Witbooi-literatuur', *Onze Eeuw* 5 (1905) 56-82, 56.

⁹⁸ *Gewald Herero Heroes*, 40.

⁹⁹ Geertruida Carelsen, 'Witbooi-literatuur', *Onze Eeuw* 5 (1905) 56-82, 59.

‘Tropenkoller’ aan, tegenwoordig ook wel ‘tropenkolder’ genoemd. Met ‘ziekte’ doelde men onder andere op ziekteverschijnselen die men kon oplopen in de tropen waarbij de hitte de hersenen zou aantasten en waanzin veroorzaakte bij Europese kolonisten.¹⁰⁰ Carelsen geeft in haar artikel een vrij gespecificeerde definitie van ‘Tropenkoller’:

Men weet, dat er ook wel ambtenaren waren die veel kwaad bloed zetten, doordien zij aan ‘Tropenkoller’ leden. (Dit is een nieuw woord, in de duitsche taal opgenomen sinds Deutschland zich op koloniaal-macht toelegt; het beteekent de duizeling, die eerzame beambten aangrijpt, als zij eensklaps, uit een streng afgebakende bureaukratische betrekkingen in het vaderland, naar een veel zelfstandiger positie in de kolonie verplaatst worden.)¹⁰¹ [de uitleg gegeven door Carelsen]

Met deze uitleg toont Carelsen begrip voor de situatie waarin de Duitse ambtenaren terecht kwamen door het vergoelijkend over de ‘duizeling’ en ‘plotselinge verandering’ te hebben. Carelsen geeft eveneens haar mening over het Duitse koloniale beleid en merkt hierbij de Duitse onervarenheid op. Toch constateert ze ook vooruitgang in de Duitse houding. “Deutschland begint in te zien dat, indien het eenmaal wil koloniseeren, dit met heel wat meer kracht en macht dient te geschieden dan tot nog toe het geval was.”¹⁰² Hiermee doelt ze op een versterking van de troepen in Zuidwest-Afrika. Buiten deze Duitse onervarenheid gaat ze in op de problematiek die de Duitsers tegenkomen in Zuidwest-Afrika, waaronder de omgang met de inheemse bewoners en het in aanraking komen met inheemse ziektes. In het contact met de ‘inboorlingen’, stelt Carelsen, dient zowel beschaving als strikte handhaving van het gezag te worden nagestreefd. In haar mening klinkt een zeker superioriteitsgevoel door:

Aan den éénen kant is de koloniseerende macht verplicht de inboorlingen met europeesche beschaving in aanraking te brengen; aan den anderen kant mag zij zich niet onttrekken aan de taak, hen te beschermen tegen de gevaren, die voor ieder lager ontwikkeld volk uit die aanraking met hooger ontwikkelden voortspruiten. Bij dit werk eischen èn menselijkheid èn eigen belang een welwillende behandeling der inboorlingen; en tegelijk is, met het oog op hunne getalsterkte en ter voldoende bescherming der blanken, een strikte handhaving van het regeeringsgezag en eventueel de uiterste strengheid noodig.¹⁰³

Uit dit citaat van Carelsen blijkt expliciet hoe dubbelzinnig men de taak van het koloniseren opvatte door enerzijds een welwillende behandeling voor te staan, maar anderzijds strikte

¹⁰⁰ <http://www.encyclo.nl/begrip/tropenkolder> [bezocht op 20 februari 2011, auteur onbekend].

¹⁰¹ Geertruida Carelsen, ‘Witbooi-literatuur’, *Onze Eeuw* 5 (1905) 56-82, 79.

¹⁰² Ibid. 57.

¹⁰³ Ibid. 81.

handhaving van het regeringsgezag. De opstanden van de Herero en de Duitse pogingen deze opstanden neer te slaan, maakte de relatie tussen de Herero en de Duitsers grimmig. Hoewel de Duitse kolonisten aanvankelijk begonnen met handels- en missieposten, waaruit beschaving gebracht zou kunnen worden, zorgden de woekerprijzen en vorderingen van enkele Duitse handelaren voor een verstoorde verhouding. Toen de Herero hiertegen in opstand kwamen, raakten aan beide kanten menselijkheid en welwillendheid uit het oog, waarop de Duitsers overgingen tot strikte handhaving van hun gezag. Bescherming en beschaving van het inheemse volk werd daarna onmogelijk, doordat de Duitse kolonisten met hun krijgsgeweld gezag probeerden te handhaven.

5.8 Slotanalyse

De Herero-oorlog heeft slechts een zeer geringe plek ingenomen in het Nederlandse publieke debat. Dat gebrek aan belangstelling blijkt onder andere uit dat kranten de berichtgeving over de oorlog beperkten tot een feitelijke en bovendien eenzijdige weergave van de oorlogsontwikkelingen in Zuidwest-Afrika. Tijdens de oorlog is slechts één artikel over de Herero verschenen in een opinieblad. Deze marginale aandacht kan volgens mij onder meer verklaard worden allereerst door de beperkte Nederlandse belangen. Nederland had nauwelijks economische interesse in Zuidwest-Afrika, noch waren er Nederlanders betrokken bij de oorlog. Politici zagen in de Herero-opstanden bovendien geen aanleiding om over deze kwestie te debatteren in de Tweede Kamer. Ten tweede was de kennis over de gebeurtenissen in Zuidwest-Afrika beperkt. Couranten waren voor informatie afhankelijk van Duitsland en buitenlandse persbureaus, want zij hadden geen verslaggevers ter plaatse. Deze beperking bemoeilijkt vanzelfsprekend het vormen van een onafhankelijk oordeel en versterkt de keuze voor een benadering van de oorlog door Duitse ogen.

De positie van Duitsland als kolonisator heeft wel de Nederlandse belangstelling getrokken. In verscheidene artikelen werd geschreven over het Duitse koloniale beleid, vaak in vergelijking met het Nederlandse optreden. De trots van Nederland op zijn positie als kolonisator klonk sterk door in deze berichten, ondanks de problemen in Indië. Dit gebrek aan Nederlandse zelfreflectie komt naar voren in meerdere artikelen waarin de Nederlandse ervaring met het koloniseren de standaard is en Duitsland als het groentje wordt weggezet. De ietwat denigrerende toon over Duitsland valt volgens mij te verklaren doordat Nederland zichzelf als een succesvollere kolonisator zag dan zijn grote broer Duitsland. Behalve de Duitse positie werd ook Engeland zijdelings in de verslaglegging betrokken. Engeland komt er daarbij er niet goed vanaf. Ondermeer werd Engeland verweten de Herero te steunen door hen wapens te leveren. De kranten veroordeelden deze houding door negatief te schrijven over de keuze van de Engelsen om de kant van de 'zwarten' te kiezen.

Ten tweede laat de berichtgeving in de pers en politiek voornamelijk zien dat de kolonistoren elkaar nauwlettend in de gaten hielden. De behandeling van de inheemse volken in de kolonie was ondergeschikt aan de reputatie van de kolonistator. Het lijkt alsof binnen Europa de landen in een concurrentiestrijd verwickeld waren om wie het beste kon koloniseren. Doordat Engeland na lange tijd niet meer de absolute hegemonie in Afrika bezat, speelde deze prestigestrijd op. Opvallend is dat deze wedloop zich beperkt tot de reputaties van de kolonistoren, want de Nederlandse couranten namen geen ethische beschouwingen over de oorlog op.

Het gebrek aan ethische reflectie op de Herero-oorlog valt ten derde op in de Nederlandse reacties. In Zuidwest-Afrika werd excessief geweld ingezet om de Herero-opstanden hardhandig neer te slaan en hierdoor vielen veel slachtoffers. Aan het excessieve geweld en de vele Herero-slachtoffers werd echter geen aandacht besteed in de pers en eveneens de omvang van de oorlog blijkt niet uit de eigentijdse verslaggeving. Ondanks de concurrentiegevoelens spreekt uit de Nederlandse kranten medeleven met Duitsland, want de berichten kennen steevast een pro-Duitse invalshoek. Vanuit het perspectief van de gewone kolonist hebben Nederlandse auteurs sympathie voor de keuze van de Duitsers om gewelddadig op te treden.

‘Af en toe een sneer naar Duitsland over hun gebrek aan ervaring’ karakteriseert het beste het Nederlandse debat over de Herero-oorlog. Ethiek en moraal spelen daarbij geen rol, de eigen reputatie des te meer. Zelfs het drama dat Nederland in haar kolonie kende, heeft geenszins afbreuk gedaan aan de complimenten die Nederland zichzelf weet toe te schrijven in vergelijking met het Duitse koloniale beleid.

6 De Congo-Vrijstaat

6.1 Inleiding

Het tweede koloniale schandaal dat ik behandel in dit onderzoek is de uitbuiting in de Congo-Vrijstaat. Allereerst geef ik een korte samenvatting van de wantoestanden in de Congo tijdens het bewind van de Belgische koning Leopold II. Vervolgens plaats ik de geschiedenis in de historiografische context. Ten slotte bespreek ik de berichtgevingen over de uitbuiting in de Congo aan de hand van kranten, de handelingen van de Tweede Kamer en opiniebladen.

6.2 De geschiedenis van de Congo-Vrijstaat

‘Waar begint de geschiedenis?’¹⁰⁴ Deze vraag stelt Van Reybrouck zichzelf terecht in het jongste overzichtswerk over het roerige bestaan van de Congo. Vaak vangt de historie van de Congo aan met de komst van ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley in de jaren 1870. De geschiedenis die ik in dit onderzoek behandel, begint echter rond 1885 bij de totstandkoming van de Congo-Vrijstaat, het privé-eigendom van de Belgische koning Leopold II.

Tot op heden ligt de geschiedenis van de Congo-Vrijstaat gevoelig vanwege de bloedige rubberpolitiek. Er is nog maar weinig studie gedaan naar het regime van Leopold II in de Congo, onder meer doordat België tot ver in de twintigste eeuw de archieven gesloten hield. De Vlaming Van Reybrouck heeft daarom problemen om het hoofdstuk dat de periode 1885-1908 beslaat te beschrijven in zijn studie ‘Congo’ (2010). In een ander onderzoek naar Congo beschrijft de Amerikaanse onderzoeker en journalist Adam Hochschild in zijn nawoord bij *King Leopold’s Ghost, a story of greed, terror and heroism in colonial Africa* – een vrij compleet overzichtswerk van de rubberpolitiek – de moeite die het hem heeft gekost om het werk gepubliceerd te krijgen.

Op de Berlijnse Conferentie van 1884–1885 werd Afrika verdeeld in verschillende invloedssferen onder Europese landen. Het Congo-gebied vormde een twistpunt, omdat een toebedeling aan een koloniale grootmacht voor scheve Europese verhoudingen in Afrika zou zorgen. Koning Leopold II had ondertussen via jarenlange diplomatie laten merken dat hij in de Congo een koloniaal prestigeproject zag ondermeer vanwege de goede handelsmogelijkheden. De constructie die tijdens de Berlijnse Conferentie werd voorgesteld zorgde enerzijds voor een handelsvrijstaat onder soeverein beheer van koning Leopold II, terwijl de staat België anderzijds neutraal bleef. Onder meer andere belangstellenden als Engeland, Frankrijk, Portugal en Duitsland gingen akkoord, omdat met deze constructie verhinderd werd dat een andere grote kolonisator de Congo zou bezitten. Op de Conferentie van Berlijn had Leopold II doen voorkomen alsof de *Association Internationale du Congo* als soevereine autoriteit het land zou

¹⁰⁴ D. Van Reybrouck, *Congo, een geschiedenis* (Amsterdam 2010) 26.

besturen. In de praktijk bleek al gauw dat het prestigeproject van Leopold II nauw was verbonden met de Belgische staat.¹⁰⁵

Al voordat de Berlijnse koloniale conferentie plaatsvond, had Stanley Leopold II geadviseerd over winstgevende mogelijkheden in de Congo, waardoor de koning geënthousiasmeerd raakte voor het project. Om de Congo-Vrijstaat als privé domein te verkrijgen had Leopold II drie dure beloften afgelegd: bestrijding van de slavenhandel, nimmer een lening vragen bij de Belgische staat en garantie van vrijhandel. Aanvankelijk kwam Leopold II zijn beloften na door zelf grote investeringen in de Congo te doen. Vanaf 1890 raakte zijn geld echter op en besloot Leopold twee van zijn drie beloften op te geven. Hij sloot niet alleen een lening af bij de Belgische staat, maar verklaarde de Congo-Vrijstaat tot eigenaar van grote grondgebieden. Dit laatste was de absolute ommekeer in het beleid, want van 99% van het grondgebied – inclusief de grondstoffen – werd de Vrijstaat nu subiet eigenaar. Dit besluit luidde een rampzalige periode voor de inheemse bevolking in.¹⁰⁶ Ondertussen deed Leopold II voorkomen alsof hij zijn belofte om de slavenhandel te bestrijden wel nakwam. Deze bestrijding vormde echter een dekmantel voor Leopold II, daar hij al zijn investeringen in de infrastructuur van de Congo wist te verbloemen als bestrijdingsplannen, waardoor ironisch genoeg de antislavenhandelsbeweging deze investeringen sponsorde.¹⁰⁷ De ware intenties van koning Leopold II werden echter zichtbaar toen hij de schijnconstructie van de *Association Internationale du Congo* liet varen en zelf als de soeverein van de Congo absoluut heerser werd.

Leopold II was louter economisch geïnteresseerd in de Congo en alle opbrengsten kwamen ten gunste van Leopold II en de Belgische staat. Leopold II investeerde onder meer in paleizen in Brussel en legde een boulevard aan in zijn favoriete kustplaats Oostende. De hebzucht van Leopold diende niet alleen om zijn eigen kas te vullen, maar ook om België nieuw elan te bezorgen.¹⁰⁸ Om inkomsten uit de Congo te genereren reguleerde de *Association* de handel in ivoor en rubber, waarbij ze doormiddel van heffingen en dwangarbeid het volk belastte. Een ‘nationaal leger’, de *Force Publique* (FP), werd ingesteld om de militaire en politieke controle uit te oefenen. Aanvankelijk was de dwangarbeid ingesteld om spoorwegen aan te leggen op de belangrijkste handelsroutes en hiervoor werd de lokale bevolking geronseld als koelies. Eindeloze marsen met zware bepakking moesten worden afgelegd, waarbij de dragers niet tot nauwelijks gevoed werden. Vaak stierven de draagknechten tijdens de mars; bij een mars van 600 mijl kwamen zelfs alle 300 dragers om.¹⁰⁹

¹⁰⁵ C.D. Gondola, *The history of Congo* (Westport 2002) 56.

¹⁰⁶ Van Reybrouck, *Congo*, 94.

¹⁰⁷ Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost, A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* (Londen 1998) 93.

¹⁰⁸ Van Reybrouck, *Congo*, 72.

¹⁰⁹ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 119.

Rond 1890 steeg de vraag naar rubber dusdanig, wat de Congo spoedig deed veranderen in een slavenstaat. Opblaasbare rubberbanden voor de auto en fiets waren kort daarvoor uitgevonden, waardoor de behoefte aan rubber sterk toe nam. In de Congo groeiden rubberbomen waardoor complete dorpen gedwongen werden in de rubberproductie te werken. Er waren immers niet alleen meer dragers nodig voor transport van de handelswaar, de rubber moest ook geoogst worden. Rubber werd niet verbouwd op plantages, maar geoogst in het wild. Hierdoor kostte de rubberproductie geen kapitale of machinale investeringen, maar was het wel arbeidsintensief. Rubber verzamelen was geen populaire klus, integendeel, de rubberarbeid was zwaar. Om aan arbeidskrachten te komen, werden de vrouwen, kinderen of bejaarden van een dorp gegijzeld. Ze werden weer vrijgelaten wanneer de mannen voldoende rubber hadden verzameld en een losprijs (in de vorm van vee) hadden betaald. Hoewel Leopold II nooit officieel bevel heeft gegeven tot dit gijzelingsbeleid, zijn zeer uitgebreide instructies teruggevonden in semibeleidsdocumenten die uitgereikt waren aan plaatselijke bevelhebbers.¹¹⁰

Bij deze vorm van uitbuiting bleef het niet. Onmogelijke quota werden aan het volk opgelegd, die de *Force Publique* vervolgens met harde hand inde.¹¹¹ Om de opbrengsten te maximaliseren terroriseerde de FP de bevolking op afschuwelijke wijze, onder meer met de 'chicotte'. Dit zweepachtige martelwerktuig, gemaakt van gedroogd nijlpaardenhuid, werd gebruikt om nalatige Congolezen te straffen.¹¹² Het ophalen van de rubberoogst werd overgelaten aan soldaten van de FP die voorzien waren van een geweer. Kogels mochten alleen ingezet worden op mensen en om te voorkomen dat deze soldaten op wild gingen jagen, moesten ze bewijzen wat ze met de kogels hadden gedaan. Een lijk meenemen was lastig als bewijsmateriaal, zodat in diverse regio's het gebruik ontstond om de (rechter)hand van een slachtoffer af te hakken, als teken dat de kogel aan een mens was besteed. Deze handen werden boven het vuur gerookt, zodat ze niet gingen rotten. Het 'bewijsmateriaal' kon zo bewaard worden om enkele weken later aan hoger geplaatsten te tonen.¹¹³

Het afkappen van handen verminkte niet alleen de inlanders, maar ontwrichtte ook hun samenleving. De afgekapte handen werden namelijk een vorm van 'betalingsmiddel' wanneer er niet aan de rubberquota werd voldaan. Een hand kwam gelijk te staan aan het lijk van een gestrafte arbeider. Soldaten van de FP gingen er soms op uit om handen te verzamelen, daar ze een bonus ontvingen als ze meer handen konden overleggen. Het aantal handen was namelijk een verantwoording voor het niet behalen van de rubberquota. Het afkappen van handen was een methode die spoedig ook de binnenlandse verhoudingen verstoorde. Wanneer een dorp het

¹¹⁰ Ibid. 160.

¹¹¹ David Renton, David Seddon e.a., *The Congo, plunder and resistance*, (New York 2007) 28.

¹¹² Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 120.

¹¹³ Van Reybrouck, *Congo*, 105.

quotum niet haalde, hakten dorpelingen bij een nabijgelegen dorp de handen van die bewoners eraf. Die handen gaven ze aan soldaten van de FP, wanneer die de rubber kwamen ophalen en kochten daarmee het tekort aan rubber af. De manden gevuld met afgehakte handen zouden later in Europa een symbool worden voor de uitbuiting in de Congo-Vrijstaat.¹¹⁴

De wreedheden die de FP in de Congo beging bleven niet onopgemerkt. Vanaf 1900 gingen er in Europa afbeeldingen rond van Congolezen handloze armen. De afschuw over deze beulspraktijken wekte grootschalig protest op. Volgens Van Reybrouck is door de afbeeldingen van handloze Congolezen het beeld ontstaan dat in de Congo op grote schaal handen zijn afgehakt, maar dit berust volgens hem op een misvatting. Afhakken van handen heeft plaatsgevonden, maar minder systematisch dan algemeen wordt verondersteld. De grootste schande van Leopolds rubberpolitiek is volgens Van Reybrouk namelijk de lichtzinnige wijze waarop grootschalig werd vermoord, (lijk)verminking werd minder toegepast.¹¹⁵ Andere auteurs hebben deze genuanceerde opvatting niet eerder getrokken. De Britse historicus Renton stelt enkel dat miljoenen mensen verschrikkelijk hebben geleden en de gebeurtenissen buiten elke vorm van moraliteit vielen.¹¹⁶ Hochschild, wellicht de meest gezaghebbende auteur over Leopolds Congo, doet geen concrete uitspraken over de omvang maar bestrijdt ook niet de associatie met de afgehakte handen en andere verminkingspraktijken.¹¹⁷

Al voor het einde van het bewind van Leopold II over de Congo circuleerden in Europa verschillende publicaties waarin het gewelddadige regime aan de kaak werd gesteld. Zo verscheen in 1902 *Civilisation in Congoland, a story of international wrong-doing* van H.R. Fox Bourne. Fox Bourne was een actieve publicist op het gebied van mensenrechten voor inheemse volken.¹¹⁸ Gedocumenteerd heeft hij de terroriserende werkwijze van de FP beschreven, onder meer stelde hij de lijfstraffen¹¹⁹ aan de orde en hoe overal het nieuws de ronde deed over ‘rubber, moord en slavernij’ in haar ergste vorm.¹²⁰ E.D. Morel publiceerde vanaf 1900 over de uitbuiting en misstanden in de Congo.¹²¹ Morel, als klerk werkzaam bij de Britse rederij ‘Elder Dempster’, merkte op dat in Antwerpen schepen vol met handelswaren aankwamen, maar leeg richting de Congo gingen. Daar Afrikanen niet tegen geld mochten handelen en Elder Dempster een exclusiviteitscontract met Leopold II had, beredeneerde Morel dat hier sprake moest zijn van uitbuiting. Morel bracht zijn bevindingen naar buiten, tegen het belang van de rederij in, die

¹¹⁴ Renton e.a., *The Congo*, 31.

¹¹⁵ Van Reybrouck, *Congo*, 105.

¹¹⁶ Renton, e.a. *The Congo*, 30.

¹¹⁷ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 165.

¹¹⁸ ODNB, s.v. H.C. Swaisland.

¹¹⁹ H.R. Fox Bourne, *Civilisation in Congoland, a story of international wrong-doing* (London 1902) 191.

¹²⁰ Fox Bourne, *Civilisation in Congoland*, 195.

¹²¹ R. Louis en J. Stengers *E.D. Morel's History of the Congo Reform Movement* (Oxford 1968) 41.

profiteerde van het lucratieve contract met Leopold.¹²² Morels vermoeden bleek juist en hij stichtte, samen met onder meer de Britse consul Roger Casement, de *Congo Reform Association* op om campagne te voeren tegen de slavernij en uitbuiting in de Congo. Deze beweging wist de gebeurtenissen in de Congo onder de aandacht van de media te krijgen.¹²³ De Britse regering verzocht derhalve Casement onderzoek te doen naar geruchten over de misstanden in de Congo. Zijn vernietigende rapport uit 1904 bracht een doorbraak in de discussie over de rubberpolitiek. Casements publicatie maakte internationaal duidelijk dat de situatie in de Congo-Vrijstaat onhoudbaar was en dat de beschuldigingen geen hetze was van enkele Britse idealisten. De *Congo Reform Association* was een van de eerste mensenrechtenorganisaties en heeft zeer duidelijk in kaart gebracht welke misdaden tegen de menselijkheid werden begaan bij het innen van de rubber.¹²⁴

De negatieve publiciteit bereikte ook Brussel. Koning Leopold zag zich genoodzaakt een onderzoekscommissie in te stellen, waarvan hij overigens vermoedde dat die hem vrij zou pleitten. Het tegendeel bleek het geval, want ook dit onderzoek bracht de uitbuiting aan het licht. De internationale druk op Leopold nam nu zwaar toe, maar hij voelde weinig voor verandering. Het Belgische parlement stemde eind 1906 in met de overname van het gezag in de Congo-Vrijstaat door de staat. Twee jaar zou Leopold zijn positie als soeverein nog weten te rekken, maar op 15 november 1908 veranderde de Congo-Vrijstaat in Belgisch Congo. Voordat Leopold II zijn levensproject uit handen gaf, verbrandde hij zelf het archief.¹²⁵

Onduidelijk is het aantal Congolezen dat tijdens het bewind van Leopold II omkwam. Enerzijds staat vast dat gedurende de Congo-Vrijstaat de bevolking drastisch was afgenomen. Anderzijds kunnen de exacte aantallen van de slachtingen onmogelijk vastgesteld worden.¹²⁶ Dit is onder meer te wijten aan de verkeerde berekeningen van ontdekkingsreiziger Stanley. Stanley schatte het complete bevolkingsaantal door de bevolkingsdichtheid van één gebied te vermenigvuldigen, waarbij hij echter geen rekening hield met het wisselende landschap en onbewoonbare gebieden. Vervolgens heeft een Belgische vertaler deze fout doorzien en de aantallen aangepast, maar vergat daarbij niet het verschil tussen mijlen en kilometers in aanmerking te nemen. Daarnaast heeft die vertaler ook nooit gemeld dat hij de getallen had aangepast, waardoor men nu eens op de Engelse getallen van 42 miljoen Congolezen kwam en dan weer op Belgische getallen van 27,5 miljoen.¹²⁷ Niet alleen de bevolkingsomvang in de

¹²² Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 186.

¹²³ Ibid. 210.

¹²⁴ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 305.

¹²⁵ Van Reybrouck, *Congo*, 110.

¹²⁶ Louis en Stengers, *E.D. Morel's history*, 252.

¹²⁷ Ibid. 253.

Congo, ook de hoeveelheid sterfgevallen tijdens de Leopold-jaren was slecht onderbouwd. Zo werkte E.D. Morel zelf met ‘geschatte’ aantallen die nergens degelijk waren onderbouwd.¹²⁸

Naast twijfel over de betrouwbaarheid van de getallen, bestaat er onduidelijkheid over wat de bevolkingsafname heeft veroorzaakt. De slechte behandeling door de Europese kolonisten is zonder meer een van de oorzaken geweest. Ziektes waren minstens een even grote, zo niet grotere vijand van de uitgebuite en ondervoede Congolezen. De kolonisten namen ziektes uit Europa mee, die daar nog onbekend waren. Daarnaast verspreidden zij inheemse ziektes door hun handel. Onder meer de slaapziekte en malaria hebben daardoor talloze levens gekost. In de aanklachten tegen de situatie in de Congo-Vrijstaat werden de ziektes echter zelden genoemd als oorzaak voor de sterfgevallen.¹²⁹ Hoewel precieze aantallen dus ontbreken, moge het duidelijk zijn dat de omvang van het aantal slachtoffers en gruwelijke praktijken aanzienlijk is geweest.

6.3 De kwalificatie van de gebeurtenissen in de Congo

De rubberpolitiek in de Congo is buitengewoon bloedig geweest. Hochschild vergelijkt in zijn boek de uitbuiting met andere gewelddadige excessen uit de twintigste eeuw. Zo gebruikt hij de woorden van de Auschwitz-overlevende Primo Levi om de soldaten van de Force Publique te beschrijven. “Monsters exist, but they are too few in number to be truly dangerous. More dangerous are ... the functionaries ready to believe and to act without asking questions.”¹³⁰ Hochschild meent tevens een echo te horen wanneer een kampcommandant van Sobidor en Treblinka verklaart dat ‘gewenning om te straffen’ een reden voor het straffen vormde: een dergelijke gewenning gaf men namelijk ook aan bij het gebruik van de *chicotte*.¹³¹ Hochschild betreft niet alleen Nazi-Duitsland om de ernst van de gebeurtenissen aan te duiden. Om de vraag te beantwoorden waarom de dood en terreur zo lang aan hield, haalt hij het gebrek aan verzet tegen Stalin in de Sovjet-Unie aan. Net als door de goelags beroepsgroepen uit de Sovjet-Unie waren verdwenen, was in de Congo geen georganiseerd verzet mogelijk omdat complete dorpen uitgemoord werden. Ten slotte noemt Hochschild Joseph Conrad's roman *Heart of Darkness*, welke de inspiratie zou zijn geweest voor de film *Apocalypse Now* over de Vietnamoorlog en trekt hiermee een vergelijking tussen de situatie in de Congo en Vietnam.¹³²

De uitbuiting in de Congo is in de huidige geschiedschrijving meermalen in verband gebracht met genocide, ondanks dat deze terminologie in 1900 nog niet werd gebruikt. Genocide-deskundigen als Schimmer en Jones, beiden verbonden aan Yale, bestempelen de

¹²⁸ *Red Rubber: the Story of the Rubber Slave Trade Flourishing on the Congo in the Year of Grace 1906* (London 1906) 173 geciteerd naar Louis en Stengers, *E.D. Morel's history*, 255.

¹²⁹ Ibid. 256.

¹³⁰ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 121.

¹³¹ Ibid, 122.

¹³² Ibid. 234.

Congolese uitbuiting als genocide.¹³³ Hoewel Hochschild het de ‘Holocaust van Centraal-Afrika’ noemt, meent hij dat *genocide* niet een volledig adequate omschrijving is. Volgens Hochschild had het doden in de Congo proporties van genocide, maar was in strikte zin geen genocide, daar er niet naar gestreefd werd om een etnische groep uit te roeien. Ras, geslacht of overtuiging deed niet ter zake, want de kolonisator dacht in arbeidskrachten: een ieder die geen of niet genoeg arbeid kon leveren vond de dood.¹³⁴ Van Reybrouck meent zelfs dat het ‘grotesk’ zou zijn om in deze context van een ‘genocide’ te spreken. Genocide veronderstelt immers een bewust geplande vernietiging van een specifiek volk en dat was in Congo niet aan de orde. Van Reybrouck haalt daarbij aan dat Leopold II bijvoorbeeld ook tropenartsen heeft gevraagd naar de vele ziektes onderzoek te doen.¹³⁵

6.4 De berichtgeving over de Congo-Vrijstaat

De Congo-Vrijstaat heeft van 1885 tot 1908 bestaan, maar mijn onderzoek focust zich op 1895-1904, de periode waarin de rubberuitbuiting en de daaraan verbonden excessen het meeste plaatsvonden. Bij mijn zoektocht in de digitale krantendatabase naar reacties op deze uitbuiting levert de zoekterm ‘congo’ een resultaat op van 8604 artikelen. Dit aantal is onder meer zo hoog omdat ‘congo’ ook gebruikt werd als term voor thee.¹³⁶

Tijdens de periode 1895 – 1904 verscheen er met regelmaat een artikel over (de) Congo. Doordat dit aantal zo omvangrijk was heb ik niet elk artikel kunnen analyseren. Ik heb daarom een selectie gemaakt op basis van relevantie. Door verschillende oorzaken is het lastig om langs de digitale weg een overzichtelijk beeld te krijgen van de berichtgeving over de Congo. Allereerst door het gebruik van ‘congo’ als naam voor thee. Ten tweede maakten kranten slecht onderscheid tussen de verschillende Congo-gebieden in een artikel. De naam ‘Congo-Vrijstaat’ werd nauwelijks gehanteerd door de Nederlandse pers. Men schreef over de Congo en voegde er dan aan toe of dit onder Frans of Belgisch gezag viel. Dit gegeven maakte de zoektocht door het krantencorpus niet gemakkelijker, maar toont wel aan dat de constructies van Leopold II met *Association Internationale du Congo* als officiële soevereiniteit en ‘Vrijstaat’ amper werden overgenomen. Daarnaast gingen meer artikelen over Frans-Congo dan over de Congo-Vrijstaat, wanneer ik zocht op de zoektermen ‘Congo’ en ‘schandalen’. Binnen het krantencorpus over de Congo heb ik daarom gezocht naar bronnen over de uitbuitende rubberpolitiek. De opstelling van de Belgen en de ruchtbaarheid die in Engeland werd gegeven aan de schandalen, zijn hier

¹³³ R. Schimmer, *Belgian Congo*, (versie 2010), http://www.yale.edu/gsp/colonial/belgian_congo/index.html [bezoekt op 20 februari 2011].

¹³⁴ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 225.

¹³⁵ Van Reybrouck, *Congo*, 110.

¹³⁶ ‘Zie onder meer Advertentie’, *Het Nieuws van den Dag: kleine courant*, 24 oktober 1891.

een significant onderdeel van. Rubber werd rond de eeuwwisseling ook vaak *caoutchouc* genoemd, naar de Franse benaming en zal in sommige citaten daarom voorkomen.

De Nederlandse berichtgeving over de rubberwinning in de Congo was vrij eenzijdig. Het *Nieuws van den Dag: kleine courant* publiceerde met afstand het meeste over de Congo, een kleine 70% van alle artikelen verscheen hierin. Deze artikelen blijken nauwelijks door Nederlandse journalisten te zijn geschreven, maar zijn overwegend uit Belgische couranten overgenomen. *Brieven uit België* of *Brieven uit Brussel* was dan ook gewoonlijk de kop boven de achtergrondartikelen over de Congo. Er bestond echter geen constante nieuwsvoorziening, omdat onduidelijk was wat zich precies afspeelde in de Congo-Vrijstaat. Door de internationale discussie over de toestand in de Congo, onder andere door de *Congo Reform Movement* in Engeland, bestonden er pluriforme bronnen voor de nieuwsvoorziening. Nederlandse kranten kozen de rol van verslaggever, zonder ter plaatse te zijn geweest; enerzijds worden mensen geciteerd die de verschrikkingen bevestigen, anderzijds wordt ruimschoots aandacht besteed aan de weerlegging van zulke berichten. De Nederlandse pers schreef over de Congo op basis van publicaties uit andere landen, zonder zelf de bronnen te beoordelen of te interpreteren.

6.4.1 De berichtgeving over de Belgische invloed op de Congo-Vrijstaat

De ontdekkingsreiziger Stanley had in het gebied rondom de rivier de Congo de basis gelegd voor de Vrijstaat-Congo en had Leopold II bijgestaan met raad en daad in diens streven om de kolonie te verwerven. Hoewel Stanley's reputatie niet onbesmet was, werd hij door velen beschouwd als een 'onverschrokken held' vanwege zijn ontdekkingen in de Congo. In een zeer godsdienstig getint artikel in het *Nieuws van den Dag: kleine courant* wordt hij gekarakteriseerd naar aanleiding van zijn werk *In Afrika's donkere wildernissen*.¹³⁷ De auteur van het artikel gaf onder andere de volgende stelling van Stanley ter overweging mee:

...dat het onmogelijk is den Afrikaanschen inboorling de zegeningen der beschaving aan het verstand te brengen waar men toelaat, dat hij onderdrukt en behandeld wordt als ware hij ene menselijke bejegening onwaardig, dat hij bestolen en aan de meest willekeurige slavernij wordt prijsgegeven door een bandeloos krijgsvolk.¹³⁸

Bovenstaande citaat benadrukt de goede bedoelingen die Stanley met het inheemse volk voor had, hoewel hij daarentegen wel betrokken was geweest bij het bewind van Leopold II.

De belangstelling voor het bestrijden van de slavenhandel was in deze jaren groot, zoals ook blijkt uit de te Brussel gehouden antislavernijconferentie in 1890. Leopold II gebruikte deze sentimenten om nog standvastiger de slavenhandel te bestrijden. Zijn ware motief was echter

¹³⁷ 'Zesde blad. Het nieuwe werk van Stanley', *Het Nieuws van den Dag: kleine courant* 30 juni 1890.

¹³⁸ Ibid.

minder idealistisch, want de strijd tegen de slavenhandel verschaftte hem een uitstekende dekmantel voor zijn expansionistische ambities.¹³⁹ Aanvankelijk was men overtuigd dat Leopold en consorten beschaving gingen brengen in de Congo. Het *Rapport aan den Koning* bericht van 'den vooruitgang dien de staat onder tegenwoordig bestuur, zoowel wat handel als beschaving betreft, heeft gemaakt'.¹⁴⁰ Opvallend is dat dit rapport zonder verdere context in een Nederlandse courant werd afgedrukt, niet alleen omdat dit verslag over de periode gaat waarin de Congo verlies is geleden: het aanbod in ivoor nam af en de rubber moest nog op gang komen. Het moet echter ook zijn opgevallen dat de neutraliteit van dit rapport discutabel was. Het is immers een rapport *over* de koning dat was opgesteld *voor* de koning.

6.4.2 Nederlandse belangen in de rubber

De opblaasbare rubberen band voor auto en fiets, een uitvinding van de Schot John Boyd Dunlop in 1888, veranderde de financiële positie van de Congo volledig.¹⁴¹ Rubber werd een zeer gewild handelsobject. Daar Nederland verscheidende cruciale handelsposten in Afrika bezat, was de belangstelling voor rubber uit de Congo groot. Deze belangstelling valt terug te lezen in de berichtgeving over de schendingen van het Traktaat van Berlijn, waarin was vastgelegd dat in de Congo vrijhandel mogelijk moest zijn.¹⁴² België was vanzelfsprekend de belangrijkste 'handelspartner' van de Congo: ongeveer 50% van de producten ging naar België, Nederland nam met 20% een goede tweede plek in. Het eerste overzicht van de handel in rubber werd eind 1894 gepubliceerd en bevatte de getallen voor 1893. Congo exporteerde toen voor fl. 449,760 aan rubber, tegenover fl. 1,500,000 in 1894, een verdrievoudiging van de omzet in slechts één jaar.¹⁴³ Uit deze handelsoverzichten wordt echter wel kenbaar dat niet rubber maar ivoor het belangrijkste handelsproduct uit de Congo was, goed voor een krappe 2 miljoen gulden in 1893 en 5 miljoen in 1894.

Helaas heb ik geen handelsoverzichten kunnen vinden voor de jaren na 1894. In 1901 wordt bericht over de schaarste die is ontstaan in rubber, maar in dit handelsoverzicht wordt gewerkt met kilo's in plaats van guldens, waardoor vergelijken niet goed mogelijk is. De Congo-Vrijstaat exporteerde rond 1900 ongeveer 2 miljoen kg rubber, wat een vertienvoudiging van het gewicht is ten opzichte van 1880.¹⁴⁴ Aan deze toenemende vraag naar rubber konden de Belgen blijven voldoen door de Congolezen nog harder te laten werken. Voor het productieproces van rubber was namelijk naast arbeid geen andere investering nodig.

¹³⁹ Van Reybrouk, *Congo*, 94.

¹⁴⁰ 'Visscherij', *Algemeen Handelsblad*, 17 juli 1891.

¹⁴¹ ODNB, s.v. B.W. Best.

¹⁴² 'Consulaire berichten', *Nieuws van den Dag: kleine courant*, 30 september 1892.

¹⁴³ 'Gemengd nieuws', *Nieuws van den Dag: kleine courant*, 6 december 1894 en 'Gemengde Buitenlandse berichten' *Algemeen Handelsblad*, 12 april 1895.

¹⁴⁴ 'Schaarste van caoutchouc', *Het nieuws van den Dag: kleine courant*, 22 september 1901.

6.4.3 België als koloniale macht

De constructie van Leopold II om van de Congo een vrijstaat te maken in plaats van een kolonie had als doel om België een neutrale status te laten behouden te midden van de koloniale wedloop van de grote mogendheden. Officieel was Leopold II de soeverein van een onafhankelijk Congo, maar in werkelijkheid bestond er nauwe verbondenheid tussen de kolonie en België. Begin januari 1895 gonsde het in Brussel van de geruchten dat België de onafhankelijke staat Congo had geannexeerd, nadat de Belgische ministerraad onder het voorzitterschap van Leopold had voorgesteld beide staten te verenigen.¹⁴⁵ Op 10 januari werden de geruchten bevestigd, toen in Brussel een traktaat werd getekend waarin stond dat de Congo-Staat onder het beheer van België kwam te vallen.¹⁴⁶ De andere Europese landen waren echter niet gecharmeerd van dit traktaat en Frankrijk hield de formele kolonisering van de Congo tegen. Leopold II bleef de soeverein van een onafhankelijke Congo-Staat, waarbij in België ambivalentie ontstond over de wijze waarop de Congo bestuurd moest worden. Naast de militaire kosten was de kans op verharding in de verhoudingen met andere koloniale machten het belangrijkste argument tegen het onderbrengen van de Congo bij de Belgische staat.¹⁴⁷

Hoewel over deze twist om de Congo uitgebreid verslag werd gedaan door verschillende Nederlandsche couranten, onder andere door *Nieuws van de Dag: kleine courant, Algemeen Handelsblad en De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, was er weinig inhoudelijk commentaar. De artikelen boden een uitgebreide weergave van de verschillende argumenten van België, Frankrijk en Engeland, maar onthielden hun lezers van het Nederlandse perspectief.¹⁴⁸ Ook in de berichtgeving over de positie van Leopold II beperkte Nederland zijn rol tot die van verslaggever. Zo meldt een krant dat Leopold door twee studenten op straat werd beledigd: 'Weg met den Koning!, Weg met de Congo!'. Het artikel laat het echter bij de opmerking hoe laf het is de koning te beledigen en gaat niet verder in op de spanningen in België.¹⁴⁹

Koning Leopold II had een zeer economische en expansionistische, opvatting over de Belgische aanwezigheid in de Congo. De offers die België bracht om de Congo te besturen waren daaraan ondergeschikt. Rond 1895 ging het niet goed met de kolonisatie van de Congo, ongeveer 20% van de Belgen die richting de Congo gingen, stierf daar spoedig na aankomst.

¹⁴⁵ 'Telegrammen. De annexatie van den Congo-Staat', *Algemeen Handelsblad*, 5 januari 1895 en 'Telegrammen. De annexatie van den Congo-Staat', *Algemeen Handelsblad*, 9 januari 1895.

¹⁴⁶ 'Congo-Staat', *Algemeen Handelsblad*, 11 januari 1895.

¹⁴⁷ 'Particuliere correspondentie. Uit België, Brussel, 25 januari.', *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 28 januari 1895.

¹⁴⁸ Zie onder meer 'België en de Congo-Staat', *Algemeen Handelsblad*, 19 februari 1895, 'Tweede Blad. Buitenlandsch Nieuws', *Nieuws van de Dag: kleine courant*, 19 februari 1895 en 'Buitenland. Algemeen Overzicht', *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 19 februari 1895.

¹⁴⁹ 'De Porte in het geweer', *Nieuw Tilburgse Courant*, 28 juli 1895.

Leopold reageerde op deze tijdingen van sterfgevallen door de handelsvoordelen te benadrukken. De Nederlandse pers lijkt diezelfde houding te hebben overgenomen, want ook in Nederland werd hoofdzakelijk geschreven over de waarde die de Congo had voor de handel.¹⁵⁰ De strijd om de Congo werd vanuit Belgisch economisch perspectief beschreven – af en toe kwam het Nederlandse handelsbelang ter sprake – het humanitaire vraagstuk echter bleef onderbelicht.

6.4.4 De beschuldigingen van wreedheden

Als de Nederlandse krantenberichten eind negentiende eeuw als enige bron zouden worden aangehouden, ontstaat wellicht de indruk dat er tussen 1895 en 1900 weinig is gebeurd in de Congo. Wat handel en bouwplannen voor de infrastructuur, maar veel meer dan dat over de Congo haalt de krant niet.¹⁵¹ Pas uit 1903 heb ik het eerste artikel kunnen achterhalen waarin aantijgingen over de uitbuiting worden genoemd. Het draagt de weinig verhullende titel *Het kannibalisme in den Congo-Staat*, en spreekt over beschuldigingen van ‘zeer leelijke dingen’.¹⁵² In dit artikel wordt trouwens wel verwezen naar eerdere berichten over de aantijgingen richting de Congo-Staat, maar die heb ik niet kunnen vinden. In hetzelfde stuk van 2 april 1903 doet hetzelfde *Nieuws van den Dag: kleine courant* uitgebreid verslag van de constateringen die de Engelsman Henry Fox Bourne doet in zijn boek *Civilisation in Congoland*. Terughoudendheid en ongeloof bij de auteur van het krantenartikel vallen op bij het lezen van dit artikel. De auteur dekt zichzelf enerzijds in door te beginnen met ‘mag men gelooven’, maar anderzijds is hij onder de indruk van de wijze waarop de beschuldigingen worden gepresenteerd:

...het is niet te betwijfelen, of over de in het boek opgesomde feiten zal licht worden ontstoken, en voor de eer des lands is het te hopen, dat wij staan, zoals meer is gebeurd voor een weefsel van overdrijving en verdichting. [...] Het tegenbewijs zal zich echter niet dan bezwaarlijk laten bijbrengen. Immers wij hebben hier voor ons niet eenige praatjes, zoals vroeger meermalen verschenen zijn in den bladen, doch een boekdeel van ruim 300 bladzijden, en erger: goed gedocumenteerd; want de schrijver treedt op, gewapend met tal van getuigenissen welke er in elk geval betrouwbaar uit zien.¹⁵³

De auteur van dit artikel onderschatte de ernst van de beschuldigingen dus geenszins. In uitgebreide bewoordingen toonde Fox Bourne op welke wijze nog geen 2500 blanke kolonisten

¹⁵⁰ ‘België’, *Tilburgse Courant*, 22 december 1895.

¹⁵¹ Zie bijvoorbeeld de artikelenreeks ‘Effectenbeurs van Amsterdam’, *Nieuws van de Dag: kleine courant*, 8 augustus 1898 – 28 november 1898.

¹⁵² ‘Brieven uit België. Het Kannibalisme in den Congo-Staat’, *Het Nieuws van den Dag: kleine courant*, 2 april 1903.

¹⁵³ Ibid.

een volk van bijna 30 miljoen overheerste. Zo beschreef hij hoe het soldatenleger de *Force Publique* door middel van de ‘chicotte’ het volk terroriseerde. Officieel bestond de hoogste straf uit 25 slagen, maar Fox Bourne heeft voorvallen van 100 slagen beschreven en zelfs vrouwen en kinderen zouden ermee zijn afgetuigd. Gewapend met deze chicottes rekruteerden de blanken een ‘zwart’ leger om het land te kunnen bezetten. Het artikel gaat ook in op de bevinding van Fox Bourne dat medewerking met de troepen werd beloond met mensenvlees, want de negers die bezweken onder de aanvallen van het leger werden gebruikt als eten, ‘versch of gedroogd en gerookt’, ter voeding van de strijders en hun familie. Deze walgelijke gebruiken zouden overgenomen zijn van inheemse praktijken. Niet alleen Fox Bourne heeft deze wreedheden gemeld. Ook de Fransman Mandat-Grancey kwam met dezelfde aanklacht. Hij had ontvolking geconstateerd en trok een vergelijking met de gevolgen van de slavenhandel om aan te tonen hoe gruwelijk de praktijken waren:

In den tijd van 10 jaar hebben ‘onze vrienden’ de Belgen, oneindig meer vernield dan de Portugeezen vroeger gedaan hadden door den slavenhandel in het tijdverloop van twee eeuwen.¹⁵⁴

Als voornaamste aanleiding voor de gruwelen in de Congo is de rubberhandel aangemerkt. Onder toezicht van enkele soldaten werden complete dorpen gedwongen tot dwangarbeid in de rubber. Verkrachting, mishandeling en doodslag volgden bij tegenstand of tegenvallende productie. Toepassingen van beruchte strafmethoden als zweepslagen met de *chicotte* of het afhakken van de (rechter)hand maakten deel uit van de aantijgingen die in het artikel werden vermeld. Alsof dat alles nog niet genoeg is, haalt de auteur het werk aan van E.D. Morel, *Affairs of West-Africa*, dat eveneens melding maakt van soortgelijke barbaarsheden. Daarnaast waarschuwt Morel voor hetgeen zou overblijven wanneer de Europeanen genoeg geplunderd hadden: een leeggeroofd land, bevolkt door gruwzame rassen zinnend op wraak voor wat hen is aangedaan. De Engelse pers stelde, naar aanleiding van Morels constatering, dat de Belgische staat aansprakelijk is voor de ‘verschillende zijden der administratie van den Congo’, maar de Nederlandse auteur trekt die conclusie niet. Hij geeft ter overdenking als slotopmerking mee: “Met licht te begrijpen angst vraagt de natie zich af, wat in deze schrikkelijke beschuldigingen waarheid en wat verdichting is.”¹⁵⁵ Met deze slotopmerking trekt hij de betrouwbaarheid van de meldingen in twijfel.

Bovenstaande citaten komen uit een integraal geplaatste brief vanuit Brussel. Het is een van de meest expliciete stukken over de wandaden gepleegd in de Congo-Staat. In dit artikel vallen

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid.

twee belangrijke kenmerken op aan de wijze waarop in Nederland over de bloederige rubberpolitiek in de Congo is gepubliceerd. Allereerst komt naar voren dat men vooral berichtgeving uit Brussel overnam. In het artikel worden gruwelijke daden beschreven die schreeuwen om (re)actie, maar de krant plaatst de brief zonder er zelf één woord aan toe te voegen. Bij de beschuldigingen in een ander artikel 'Brieven uit België. Over Congo-zaken en nog wat anders.', *Het Nieuws van den Dag: kleine courant*, 13 april 1903, plaatste de redactie wel commentaar. In deze toevoeging wordt gesteld dat "...de Belgen niet zouden berusten in de beschuldigingen waarvan het Congo-beheer sedert eenigen tijd alweer het voorwerp is, meer in 't bijzonder van Engelsche zijde." De redactie ging hiermee niet in op de inhoud van de beschuldigingen, maar benadrukte de discussie omtrent de betrouwbaarheid.

Die laatste toevoeging laat een tweede opvallende kenmerk zien, namelijk de manier waarop de Nederlandse pers de rol van Engeland beschrijft. De beschuldigingen van gruwelpraktijken worden namelijk consequent als Engelse laster aangemerkt, omdat de Engelsen in de wantoestanden aanleiding zagen om het Congo-beheer ter discussie te stellen. Het debat over de aantijgingen richtte zich hierdoor niet op de gruwelijkheden zelf, als wel op het politieke vraagstuk dat behelst wie het beheer in de Congo diende te voeren en op welke wijze.

6.4.5 Het debat over de beschuldigingen

In België ontstond een tegenbeweging die de beschuldigingen poogde te ontkrachten. Zendelingen en politici ontkenden niet alle gebeurtenissen, maar stelden vraagtekens bij de schuldvraag. Zo werd in een krantenartikel gesteld dat het kannibalisme – als inheems gebruik – juist werd tegengewerkt door de kolonistoren.¹⁵⁶ Meerdere malen benadrukte de auteur in dit artikel dat de geruchten grotendeels uit Engeland afkomstig waren. Hij constateerde tevens de verontwaardiging omtrent de Engelse geruchten en legde daarbij een verband met de beschuldigingen die Engeland destijds richting Nederland had geuit over het optreden in de strijd om Atjeh.

...het mag wel merkwaardig heeten, dat de beschuldigingen waarbij de Engelschen den aap zoo leelijk uit de mouw laat springen, juist samenvallen met die, gericht, alweer door de Engelsen tegen Nederland als koloniale meerderheid.¹⁵⁷

In de discussie die tussen Engeland en België ontstond werden zoveel mogelijk 'autoriteiten' aangehaald die een uitspraak konden doen over de betrouwbaarheid van de beschuldigingen. Zo werd ook ontdekkingsreiziger Stanley door de Britse pers geïnterviewd

¹⁵⁶ 'Brieven uit België. Over Congo-zaken en nog wat anders.', *Het Nieuws van den Dag: kleine courant*, 13 april 1903.

¹⁵⁷ Ibid.

over de geruchten, waar de Nederlandse *Kleine Courant* een korte weergave van plaatste. Hierin ontcrachtte Stanley de beschuldigingen. Wellicht dat er af en toe sprake was van ‘minder lofwaardige persoonlijke gevallen’ aldus Stanley, maar in de breedte was hij ervan overtuigd dat de Congo-staat ‘merkwaardig is vooruitgegaan’. Koning Leopold en de staat België pleitte hij vrij door te zeggen dat zij ‘zooveel voor den Congo hebben gedaan als eenige andere staat maar had kunnen doen’.¹⁵⁸ *Nieuws voor den Dag: kleine courant* publiceerde een maand later een achtergrondartikel waarin de rol van de Engelsen uitvoerig werd beschouwd. In dit artikel werd een lezing aangehaald met als strekking dat Engeland onterecht naar andere kolonistoren beschuldigingen had geuit: “De Congoleese regering wijst met recht op den balk in het oog der Engelsen, die den splinter zoeken in dat van andere koloniale mogendheden.”¹⁵⁹ De Nederlandse pers lijkt hiermee in de Belgische goeder trouw te geloven en de Engelse beschuldigingen als onterecht aan te merken.

Naast Fox Bourne en Morel, stelde ook kapitein Guy Burrows de misstanden in de Congo aan de orde. Guy Burrows was zes jaar werkzaam geweest in de Congo-Vrijstaat en beschuldigde enkele andere officieren uit de Congo van verscheidene schandalen, zoals het doodschieten van Congolezen, het afhakken van hun handen en andere mishandelingen. Tegen Guy Burrows werd in 1903 een rechtszaak aangespannen vanwege de laster die hij zou hebben verspreid over het Congo-beheer. Enkele Belgische officieren uit de Congo waren in Engeland een proces begonnen naar aanleiding van Burrows’ publicatie *The Curse of Central-Africa*. Aan de hand van dit proces werden in Nederland verscheidene artikelen gepubliceerd over de beschuldigingen van Engeland. Zo haalde de *Kleine Courant* de heer Greshof aan, hoofd van de Nederlandse zending in de Congo-staat. Greshof stelde dat de houding van de Engelsen een ‘waar schandaal is’. Hij ontkende niet dat er mogelijk betreurenswaardige dingen gebeurd zouden zijn, maar volgens hem haalden de Engelsen er genoeg uit om de gebeurtenissen aan te dikken.¹⁶⁰

Het Burrows-proces werd door de Nederlandse kranten als voornaamste bron gebruikt om aan te tonen dat de beschuldigingen over uitbuiting in de Congo een onderdeel waren van een Engelse lastercampagne. Onder meer is over het proces tegen Burrows geschreven dat hij de beschuldigingen niet kon bewijzen, terwijl de advocaat van de Belgen wel zou kunnen bewijzen dat Burrows getuigen had omgekocht.¹⁶¹ De Britse rechter heeft Burrows inderdaad veroordeeld tot een schadevergoeding, daar hij zijn beschuldigingen niet kon bewijzen.¹⁶² Vanaf toen werd het proces Burrows daarna herhaaldelijk aangehaald als bewijs voor de

¹⁵⁸ ‘Derde Blad. Buitenlandsch Nieuws’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 14 november 1903.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ ‘Brieven uit België’, *Het nieuws van den Dag: kleine courant*, 16 oktober 1903.

¹⁶¹ ‘Zesde Blad. Buitenlandsch Nieuws’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 28 maart 1904.

¹⁶² Ibid.

ongefundeerde beschuldigingen. De grote handelsbelangen in de Congo werden de voornaamste reden voor Engeland geacht om geruchten te verspreiden.¹⁶³ Slechts in één artikel, 'Buitenland. Hoe sterk zijn de Russen?' in *Het Nieuws van den dag: kleine courant*, werd een andere mening gedeeld.¹⁶⁴ Hierin werd gesteld dat de geruchten over de schandalen in de Congo hoogstwaarschijnlijk op waarheid waren berust, maar dat de wijze waarop ze werden aangekaart niet juist was.

Dat deze [de Kongo-schandalen] bestaan hebben, en nog bestaan misschien, is meer dan waarschijnlijk, doch de methoden, door Burrows en Everett [de advocaat van Belgische ambtenaren] aan den dag gelegd, om de schandalen te brandmerken en te fnuiken, zijn klaarblijkelijk niet de richtige en rechtmatige.¹⁶⁵

Tegenwoordig beschouwt men binnen het internationale Congo-discours het rapport van de Britse consul Roger Casement als de doorbraak in het debat over de geruchten over de wreedheden. De beschuldigingen van Morel, Fox Bourne en Burrows kwamen allemaal uit de hoek van de Liverpoolse rubberhandel, terwijl Casement zijn rapport schreef vanuit een politieke functie. De Nederlandse pers gaf opvallend weinig aandacht aan dit rapport en er bestaan nauwelijks Nederlandse analyses over de bevindingen in de rapportage. De op voorhand gekleurde ontvangst van Casements onderzoek zal hier hebben aan bijgedragen. Al voordat de resultaten bekend waren, is het rapport als een nieuwe poging in de Engelse lastercampagne weggezet. Zo benadrukt een auteur in een krantenartikel de economische belangen van Casement en gaat hij niet in op de politieke aard van zijn functie: 'Casement is een handelaar die natuurlijk met leede ogen aanziet dat de Belgische handel verre den Engelschen handel in den Congo overtreft'.¹⁶⁶ Daarnaast bevatten enkele artikelen de Belgische reacties op het rapport en worden de pogingen gemeld van de Congo-regering om namen van getuigen uit het rapport te achterhalen.¹⁶⁷ Opmerkelijk is de zeer geringe belangstelling die *Het nieuws van den dag: kleine courant* toonde voor het rapport, terwijl deze krant verder vrij uitvoerig van het debat over de Congo verslag deed. Slechts in een kort telegram is aandacht besteed aan het

¹⁶³ 'De Belgische Congo', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 11 oktober 1904 en 'Brieven uit België. Een terugblik.', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 5 januari 1905.

¹⁶⁴ De merkwaardige kop van dit artikel komt voort uit het toenmalige gebruik om al het buitenlandse nieuws onder een krantenkop te publiceren.

¹⁶⁵ 'Buitenland. Hoe sterk zijn de Russen', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 26 april 1904.

¹⁶⁶ 'Van het Vaticaan en zijn omgeving', *Nieuw Tilburgse Courant*, 16 april 1904.

¹⁶⁷ 'Telegrammen', *Nieuw Tilburgse Courant*, 9 juni 1904 en 'Engeland', *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 10 juni 1904.

rapport, waarbij tevens wordt gemeld dat het Belgische antwoord op het rapport alle beschuldigingen stuk voor stuk kon weerleggen.¹⁶⁸

Na het rapport van Casement hield de discussie in de Nederlandse pers over de Engelse beschuldigingen aan. Dit blijkt ondermeer uit het verslag in de *Nieuw Tilburgse Courant* over een bezoek van president Roosevelt aan Koning Leopold. De krant meldt dat de Britten tevergeefs probeerden om de Verenigde Staten te betrekken in hun strijd tegen de uitbuiting in de Congo.¹⁶⁹ De Amerikaanse ontdekkingsreiziger May French Sheldon werd in dit kader aangehaald om te onderstrepen dat de beschuldigingen vanuit Engeland ongegrond waren.¹⁷⁰ Later zou blijken dat Sheldon op de loonlijst van Leopold II stond om te lobbyen voor zijn bewind.¹⁷¹ Sheldon had het zelfs over ‘vijanden van den Congo-staat’ vanwege de ‘overdreven feiten en verzinsels’. *Het nieuws van den dag: kleine courant* plaatste ook een interview met Sheldon, afkomstig uit een Liverpoolse courant. In dit interview ontkrachtte Sheldon met ferme woorden de beschuldigingen van de rubberuitbuiting en constateerde een ‘negerinvloed’ in de schandalen.

...ik kan hier slechts met een woord vermelden, doch bevestig wat reeds vroeger door onbevooroordeelde Engelsen werd erkend: namelijk dat de afgehouwen handen tot het land der fabelen behooren, althans zoover beweerd wordt dat zulke strafoefening toegepast wordt door de Congo-administratie. Deze mishandeling, zegt Mrs. Sheldon, is waarschijnlijk gebeurd op last van neger-soldaten welke haar hadden overgenomen van Arabische slavenhandelaars. In geen geval kan er de Congo-Staat aansprakelijk voor worden gesteld.¹⁷²

Niet alleen French Sheldon stelde dat de verminkingen door de inlanders waren begaan. Meerdere racistische verklaringen circuleerden waarin blanken als onschuldig werden gezien en eventuele barbaarse voorvallen aan negers werden toegeschreven. Het rapport dat op verzoek van Leopold II was opgesteld, beschuldigde eveneens de Congolezen zelf.

Wat de verminking van inboorlingen aangaat, heeft de commissie bevonden, dat de blanken zich n o o i t aan die gruwelen hebben plichtig gemaakt. Die verminkingen zijn

¹⁶⁸ ‘Vijfde (laatste) Blad. Telegrammen. Berichten van Reuter’s Company’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 17 maart 1904.

¹⁶⁹ ‘Eerste blad brieven uit Brussel’, *Nieuw Tilburgse Courant*, 22 oktober 1904.

¹⁷⁰ ‘Derde Blad. Buitenlandsch nieuws’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 4 februari 1905 en Vierde Blad. Buitenlandsch nieuws’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 10 februari 1905.

¹⁷¹ Hochschild, *King Leopold’s Ghost*, 238.

¹⁷² ‘Brieven uit België’, *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 14 januari 1905.

eene inlandsche gewoonte, en de ambtenaars van den Kongo-Vrijstaat stellen alle middelen in het werk om ze uit te roeien.¹⁷³

Tot aan het einde van het bestaan van de Congo-Vrijstaat blijft de toon in de Nederlandse berichtgeving pro-Belgisch en zeer anti-Engels. Hoewel het aantal berichten over het Congo-debat afneemt, verandert de strekking niet. Zo waarschuwt *Het nieuws voor den dag: Nederlands-Indië* in 1906 tegen overdrijvingen van de toestand in de Congo.¹⁷⁴ Zelfs in 1907 spreekt dezelfde courant nog over de lastercampagne van de Engelsen,¹⁷⁵ terwijl op dat moment genoeg bewijzen voorhanden waren voor de wantoestanden onder dit Congo-bewind. In het geraadpleegde krantencorpus heb ik echter geen enkele expliciete veroordeling kunnen vinden van de misstanden in de Congo. Vanaf 1905 verschenen er daarentegen wel artikelen waarin het bewind van Leopold II in de Congo werden goedgepraat. De schending van het Traktaat van Berlijn werd als reden aangewezen voor Leopolds afstand van de Congo en niet de misstanden in de Congo.¹⁷⁶ In dit krantenartikel werd zelfs nog krachtig benadrukt dat het gevoerde beleid binnen het Traktaat viel en benadrukte de houding van de Engelsen door hen spottend als ‘negervrienden’ te beschrijven.

Tot ontgoocheling der Engelsche negervrienden moet voorts worden gezegd, dat de bewuste concedeeren of de caoutchouc-bossen tot Staatsdomein te verklaren.¹⁷⁷

6.4.6 Morele beschouwing over de misstanden in de Congo

Hoewel Nederlandse kranten regelmatig artikelen publiceerden over de Congo-Vrijstaat, is het aantal artikelen dat een Nederlands commentaar bevat minimaal. Allereerst komt dit doordat grotendeels rechtstreeks artikelen (brieven) uit België werden overgenomen. In België leefde het Congo-debat immers vanzelfsprekend op een intenser niveau, waardoor daar wel beschouwingen verschenen. Hierdoor is het lastig om een ‘Nederlandse’ moraal uit de artikelen te destilleren, maar deze werkwijze laat wel zien hoe Nederland zich achter België schaarde.

Slechts één courant, het *Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, plaatste kritische berichten over de kolonisatiemethoden. De schrijver en literatuurcriticus Frans Coenen¹⁷⁸ schenkt in zijn brief “Tropenkoller” uitvoerig aandacht aan de koloniale wreedheden. Daarbij beschuldigt Coenen niet een land in het bijzonder van ontoelaatbaar gedrag, maar constateert

¹⁷³ ‘Brieven uit Brussel, *Nieuw Tilburgse courant*, 11 november 1905.

¹⁷⁴ ‘Brieven uit België’, *Nieuws voor den dag: kleine courant*, 9 maart 1906.

¹⁷⁵ ‘Eerste blad.’, *Nieuws van den dag: kleine courant*, 19 november 1907.

¹⁷⁶ ‘Eerste blad.’, *Nieuws van den dag: kleine courant*, 12 mei 1908.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ <http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=coen006>, [bezocht op 3 februari 2011, auteur onbekend].

ontsporingen bij elke kolonisator. Volgens hem zijn ‘monsterlijke gruweldaden’ onlosmakelijk verbonden aan het kolonisatieproces. Daarbij schampert hij over de ‘deugdzame (doch goedkope)’ verontwaardiging die zulk gedrag te weeg bracht bij het Europese publiek:

...en zo heeft, sedert alle westerse mogendheden zich naarstig op koloniaal bezit toelegden, elk land zijn onthullingen gehad van monsterlijke gruweldaden, met of zonder commerciële bedoelingen, in die verre tropische landen gepleegd. En steeds, na elke ontdekking was 't weer dezelfde hoofdschuddende verbazing onder het Europeesche publiek, dezelfde deugdzame (doch goedkope) verontwaardiging in de pers over zoo onchristelijke en onmenselijke gedragingen. Hoe was 't godsmogelijk!¹⁷⁹

De verontwaardiging waar Coenen hier op doelt, is niet duidelijk toonbaar in de door mij geanalyseerde krantenartikelen. Veelal zwakken journalisten juist de misstanden af en tonen weinig empathie voor de inheemse bewoners.

Coenen weerlegt de zogenaamde ‘Tropenkoller’ als mogelijk excuus voor de gedragingen begaan door jonge Europese mannen in de koloniën. De tropische ziekte ‘Tropenkoller’ zou verklaren waarom beschaafde jongemannen opeens tot barbaarsheden overgingen in de koloniën. ‘Tropenkoller’ als ziekte benoemen lijkt Coenen wat onwaarschijnlijk, hoewel eenzaamheid in een onbekend land, gepaard met extreme temperaturen wel de (psychische) gezondheid kan beïnvloeden. Coenen haalt vervolgens artsen aan die stellen dat een ‘tropenkoller’ als fysieke toestand niet bestaat.¹⁸⁰

Wat was dan wel de oorzaak van zulke excessen? Coenen geeft geen direct antwoord op deze vraag, maar hij constateert het ontbreken van een gestructureerde maatschappij met sociale controle als een mogelijke belangrijke oorzaak. Daarnaast wijst hij op het overvloedig gebruik van alcohol, door de kolonistoren gedronken om de verveling tegen te gaan. Bij de inlanders was het ook populair, maar was het schaarser omdat kolonistoren er beslag op legden.¹⁸¹

Naast de brief van Coenen, is er nog een beschouwing over het koloniaal gedrag. Hierin wordt melding gemaakt van ‘geschiedenissen gebeurd te erg om te vertellen’ en stelt de auteur dat de Congo slecht wordt bestuurd:

Behalve de corveeën [zo werd de dwangarbeid voor de rubberpolitiek genoemd] heeft de inboorling te lijden van hoge belastingen. Hij kent die instelling niet en beschouwt ze

¹⁷⁹ ‘Tropenkoller’, *Het Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 11 mei 1905.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid.

als een oorlogsschatting van den overwinnaar...Bij heele stammen vlucht de bevolking zoo ver mogelijk van de hoofdwegen weg.¹⁸²

De constatering van Coenen staan dus niet op zichzelf, maar hij is wel de enige die de 'waarom-vraag' plaatste bij de koloniale excessen. In twee andere artikelen wordt eveneens geschreven over de wreedheden begaan door kolonisatoren, maar daarin worden ze slechts goed gepraat. In het volgende citaat stelt de auteur dat de misbruiken inherent zijn aan het bestaan van een jonge kolonie.

Er zijn – dit is een der hoofdresultaten van dit onderzoek – onrechtvaardigheden gepleegd en er bestaan misbruiken. Wij wisten het, en trouwens, wie zal er zich over verwonderen? Komen die niet voor in elke jonge kolonie? Wie heeft ooit van negers vrijwilligen arbeid verkregen?¹⁸³

Ook in een andere bijdrage aan het Congo-debat worden de misdrijven erkend, maar er wordt vergoelijkend toegevoegd dat de misdrijven in de Congo geen exces vormen in vergelijking met andere koloniën: "Misdrijven, jawel, komen voor in den Congo-Staat. Doch in hetzelfde geval verkeerden andere koloniën, ook beschaafde landen."¹⁸⁴

Een uitgebreide morele veroordeling van de gebeurtenissen in de Congo heb ik niet kunnen vinden in het doorzochte krantencorpus. De aantijgingen gemaakt door Engeland worden verklaard vanuit economische motieven en niet uit humanitaire overwegingen.¹⁸⁵ Door de focus op de handelsbelangen en de koloniale wedloop in Afrika, was een morele beschouwing kennelijk minder gewenst. Uit bovenstaande citaten blijkt bovendien dat het geweld in de Congo niet als afwijkend werd beschouwd, in vergelijking met het gebruik van geweld door andere kolonisatoren. De Congolese misstanden werden goed gepraat met de dooddoener 'iedereen doet het', inclusief Nederland. De geruchten over de uitbuiting in de Congo deed de andere kolonisatoren pijnlijk herinneren aan hun eigen gedragingen. Het was daarom veiliger de geruchten af te zwakken dan ze te bevestigen. De constatering 'iedereen doet het' leidde echter niet tot zelfreflectie. Het bleef bij de vaststelling dat geweld door elke kolonisator werd ingezet. Opvallend is echter wel deze houding niet werd geconstateerd in de persberichten over de inzet van geweld tegen de opstanden van de Herero.

¹⁸² 'Javanen naar de Indo-China.-De Congo.', *Het Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 27-12-1905.

¹⁸³ 'Brieven uit België. (Van onze correspondent) Sint Hubertusdag. Het Rapport van de Congo-commissie.', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 30 november 1905.

¹⁸⁴ 'Brieven uit België. Het Congo-debat.', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 9 maart 1906.

¹⁸⁵ 'Engeland', *Rotterdamsch nieuwsblad*, 24 november 1906.

6.4.7 Slotanalyse krantencorpus

Het krantencorpus rond 1900 geeft in hoge mate een eenzijdig beeld van de berichtgeving over de uitbuiting in de Congo. Veel van de artikelen verslaan niet de gebeurtenissen zelf in de Congo, maar beschrijven het debat dat werd gevoerd over de beschuldigingen van uitbuiting. De weergave van dit debat wordt daarbij gekleurd door de koloniale concurrentiestrijd tussen Engeland en Nederland en de Nederlandse handelsbelangen in de Congo, waardoor men in Nederland geen neutraal verslag deed van de Engelse beschuldigingen over rubberuitbuiting. Ongeveer dertien jaar, van 1895 tot 1908, hebben de Belgen op agressieve wijze rubber gewonnen in de Congo. Vanaf 1903 waren het voornamelijk Britten die het Congo-beheer beschuldigden van uitbuiting, mishandeling, dood en verderf. In de jaren hieropvolgend is internationaal gedebatteerd over de betrouwbaarheid van deze meldingen, onder meer door Liverpoolse rubberhandelaren. De Nederlandse kranten schrijven regelmatig over het debat, maar kiezen stuk voor stuk een pro-Belgische standpunt in dit dispuut. Zo baseren de couranten zich veelal op Belgische bronnen en plaatsen ze integraal brieven uit Brussel. Wanneer er al redactioneel commentaar wordt toegevoegd, is dit overwegend anti-Engels. Ook inhoudelijk kiest de krant de kant van België, onder meer door hoofdzakelijk Belgen en Britten uit het kamp van Leopold II te citeren. Tot aan het einde van de Congo-Vrijstaat worden de meldingen over de misstanden afgedaan als buitenproportioneel, waarbij de houding van de Engelsen nog al eens sarcastisch wordt beoordeeld. In het volgende citaat uit *de Nieuw Tilburgse Courant* valt, bijvoorbeeld, duidelijk een spottende toon te horen:

Hebben de Engelschen, de groote zedemeesters en onschuldigste lammetjes der gehele wereld (denk maar eens aan Londen en aan hunne oorlogen in Voor-Indië) kort geleden niet heel wat opschudding en lawaai gemaakt over wreedheden door onze troepen in Indië gepleegd, en over brutale mishandelingen waaraan Koelies en arbeiders op Sumatra, Banka en Billiton bloot staan en bloot stonden? ... Engeland, 't is bekend, treedt heel brutaal tegen kleinen en zwakken op, maar voor de minste beweging van Duitschland of de Verenigde Staten haalt het bakzeil. Hoe gemeen hatelijk heeft het den (Belgischen) Kongostaat niet aangevallen en nog...¹⁸⁶

Daarnaast klinkt in dit artikel ook een grimmige toon over het doelwit van de Britse agitatie: 'heel brutaal tegen kleinen en zwakken' – waarbij Nederland zich herkent in de positie van België als klein land. Richting Duitsland en de Verenigde Staten zouden de Engelsen wel stil blijven. Verontwaardigd is de Nederlandse pers dat een groot land wel onafhankelijk en onbekritiseerd kan opereren, maar dat de kleine landen onder de loep liggen bij de

¹⁸⁶ 'Brieven uit Brussel', *Nieuw Tilburgse Courant*, 11 november 1905.

grootmachten. De pers reageert hierin wel ietwat verongelijkt, want de Engelsen hebben ook commentaar geleverd richting Duitsland over de opstanden van de Herero. Anderzijds acht Hochschild het wel opvallend dat de *Congo Reform Movement* de Herero niet heeft betrokken in haar 'mensenrechtenstrijd'.¹⁸⁷

In de Nederlandse pers heeft men een aantal keer duidelijk voor de zijde van het Belgische beheer gekozen. Bijvoorbeeld in een brief uit maart 1906, hierin wordt een voormalig burgermeester van Brussel wordt geciteerd die de beschuldigingen van de klerk Morel terugkaatst: "...den heer Morel, die zooveel gruwelen wil ontdekken bij de Belgische Congo-agenten en in de Engelsche koloniën niets dat zijn menschlievend hart aan 't bloeden maakt."¹⁸⁸

Het citaat uit de *Nieuw Tilburgse Courant* waarbij de auteur oproept te herinnen hoe Engeland over Indië heeft geoordeeld legt mijn inziens de vinger op de zere plek. Het verklaart de toon in de berichtgeving over de Congo: men was nog steeds geagiteerd over de Engelse betichting van Nederlandse wreedheden in Indië. De pers had blijkbaar niet het vermogen om de meldingen over gruwelijkheden te toetsen op waarheid, maar zag de beschuldigingen liever als een lastercampagne van Engeland. Meerdere artikelen kennen een cynische strekking waarin de Britse meldingen omtrent de uitbuiting van de Congolezen worden afgedaan als fabels. Engeland was immers een koloniale mogendheid die met Nederland concurreerde, terwijl men van België minder te vrezen had. Niet voor niets had men ingestemd met Leopold II als soeverein heerser van de Congo, om zo te verkomen dat een grote mogendheid het gebied zou koloniseren. De concurrentiestrijd tussen Engeland en Nederland als vooraanstaand kolonisator beïnvloedde de berichtgeving over de Congo dusdanig dat tot aan het einde van het bestaan van de Congo-Vrijstaat de misstanden werden gebagatelliseerd.

De koloniale concurrentiestrijd werd hevig gevoed vanwege de handelsbelangen in de Congo. Tussen 1903 en 1908 verschenen verscheidene publicaties over de wreedheden waarin consequent het verband werd gelegd tussen de Engelse handelsbelangen en de door Engelsen gevoerde lastercampagne. De commerciële belangen waren groot in de Congo, want rubber was een gewild handelsobject en voor België waren de grondstoffen in de Congo zeer lucratief. Nederland was na België de belangrijkste afnemer van de rubber en dit zorgde voor een gekleurd standpunt in het debat. Nederland was namelijk gebaat bij een optimale relatie met België, want het profiteerde van de goedkope wijze waarop de rubber werd geproduceerd. Hierdoor zag Nederland waarschijnlijk minder heil in een filantropische aanpak die een betere behandeling van de inheemse bevolking propageerde.

De Nederlandse kranten zijn vrij eensgezind in hun sterke anti-Britse houding. Zo is bijvoorbeeld de toon in de berichtgeving van *Het nieuws van den dag: kleine courant* gelijk aan

¹⁸⁷ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 281.

¹⁸⁸ 'Brieven uit België. Het Congo-debat.', *Het nieuws van den dag: kleine courant*, 9 maart 1906.

de strekking in de *Nieuw Tilburgse Courant*. De verslaggeving in beide kranten is niet alleen bevooroordeeld, ook de aandacht die aan de morele vraagstukken over de uitbuiting wordt besteed is zeer gering. Een uitzondering op deze manier van berichtgeving vormt *Het nieuws voor den dag voor Nederlands-Indië*. Deze courant besteedde niet veel aandacht aan de Congo, maar als het een artikel publiceerde, bevatte het een reflectief verslag. Met name het artikel van Coenen gaat uitgebreid in op morele vraagstukken doordat hij de vraag stelt waarom er op zo'n barbaarse wijze uitbuiting plaatsvindt in de koloniën, terwijl de moederlanden zo ontwikkeld zijn. Deze vraag werd niet in andere couranten aan de orde gesteld. In deze couranten werden de beschuldigingen over de uitbuiting vaak wel als grof aangemerkt, maar nog vaker volgde een ontkenning van de geruchten dan dat er werd gezocht naar een verklaring voor het geweld. De grond voor een sterke veroordeling van deze beschuldigingen geruchten ontbrak omdat couranten als *Het nieuws voor den dag: kleine courant* en *Nieuw Tilburgse Courant* de feiten bagatelliseerden of zelfs als fabels afdeden.

Het beeld van de Congo-Vrijstaat en zijn rubberpolitiek zal door de gemiddelde lezer van een Nederlandse courant in 1900 niet als excessief gewelddadig zijn opgemerkt. Door de hardnekkige geruchten over uitbuiting en verminking was het nieuws over de Congo weliswaar negatief, maar de kranten schreven vergoelijkend door de geruchten aan te merken als Engelse lastercampagne. De beschuldigingen richting België werden consequent gekoppeld aan de Engelse (handels)belangen, waardoor de inhoud van de aantijgingen zelf nauwelijks vanuit een moreel perspectief werd bediscussieerd. De Engelse aantijgingen werden ook gebagatelliseerd door te stellen dat ze zeer overdreven waren. In een later stadium, toen duidelijk werd dat in de Congo wel degelijk mensen waren uitgebuit, praatte men de misstanden alsnog goed. Ditmaal met het argument dat iedere kolonie haar excessen had, zeker in de jongste fase.

Een morele afwijzing van de gebeurtenissen in de Congo is nauwelijks terug te lezen in de Nederlandse krantenberichten. Wellicht valt er vanuit een hermeneutische benadering wel een afkeuring te vinden, want Coenen schrijft immers over de 'deugdzame (doch goedkope) verontwaardiging in de pers'¹⁸⁹. In een ander artikel¹⁹⁰ wordt eveneens melding gemaakt van 'zeer leelijke dingen' die in eerdere berichten over de aantijgingen richting de Congo-Staat waren geplaatst. Ondanks deze twee aanwijzingen heb ik artikelen waarin een duidelijk verontwaardiging ten toon wordt gespreid, niet kunnen achterhalen. Coenen blijft de enige auteur binnen het geraadpleegde krantencorpus die de nadruk legt op de inzet van excessief geweld bij het koloniseren en de misstanden afkeurt.

¹⁸⁹ 'Tropenkoller', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 11 mei 1905.

¹⁹⁰ 'Brieven uit België. Het Kannibalisme in den Congo-Staat', *Het Nieuws van den Dag: kleine courant*, 2 april 1903.

Tegenwoordig staat de rubberpolitiek in Congo-Vrijstaat zonder meer bekend vanwege de gruwelijke methoden die werden toegepast op de inboorlingen. Het is opmerkelijk om met de huidige kennis in de toenmalige berichtgeving over een ‘schandaal’ te lezen, terwijl dat ‘schandaal’ daarin systematisch werd afgezwakt. Het is alsof je een verslag leest van twee verschillende geschiedenissen. Bovendien vind ik het opvallend hoe weinig kritisch er in Nederland verslag werd gedaan over de Congo-Vrijstaat. Nederland stond pal achter België; artikelen over afgehouden handen, uitgebuite dorpen en kannibalisme werden uit Belgische kranten overgenomen, zonder dat de Nederlandse redactie er een eigen visie over bij heeft geplaatst. De pers had meer oog voor de reputatie van Nederland als kolonisator en de wedijver met Engeland, dan dat hij begaan was met het lot van duizenden Congolezen.

6.5 Politieke Belangstelling voor de Congo-Vrijstaat

In de handelingen van de Tweede Kamer is de Congo-Vrijstaat regelmatig als onderwerp van debat terug te vinden. Tussen 1890 en 1908 komt de Congo-Vrijstaat 120 keer voor in de stukken van de Staten-Generaal. Dit aantal is onder meer bepaald door de handelsbelangen die Nederland had in de Congo-Vrijstaat, want de overgrote meerderheid van de stukken gaat over schendingen van het Traktaat van Berlijn van 1885. Hierin was bepaald dat Leopold II soeverein heerser van de Congo mocht worden, mits het een vrijhandelsstaat werd. Nederland lette scherp op die handelsovereenkomsten, omdat zij na België de belangrijkste importeur van Congolese goederen was. Naast aandacht voor de handel zijn er echter ook opmerkelijke kamerstukken die de behandeling van de Congolezen aan de orde stelden. Die stukken zetten vragentekens bij de afwezigheid van morele veroordelingen in de krantenberichten.

De bestrijding van de slavenhandel door Leopold II was een onderdeel van de Kamervragen over de Congo. Een exemplarisch voorbeeld van de wijze waarop dit is besproken, is terug te vinden in stukken uit 1892-1893. Hierin worden Kamervragen gesteld over de geruchten dat de Akte van Berlijn zou zijn geschonden en waardoor men benieuwd is naar de vorderingen in de bestrijding van de slavernij.¹⁹¹ In de Memorie van Beantwoording van Buitenlandse Zaken ligt de liberale minister Willem Hendrik de Beaufort toe dat er inderdaad een ernstig verschil van opvatting bestaat over het Traktaat. De regering is op de hoogte van deze verschillen, maar neemt daarbij de ‘billijke afspraken’ voor de Nederlandse handel in de Congo als haar richtsnoer. Vervolgens zijn er lovende ministeriële woorden voor de bestrijding van de slavenhandel. Ondanks dat het een moeizame klus is en complete uitroeiing van slavernij veel geld en tijd kost, zijn vele slaven in de Congo-Vrijstaat in vrijheid gesteld, aldus de minister.

¹⁹¹ Handelingen Tweede Kamer 1892-1893, Kamerstuknummer 2 III ondernummer 8.

In een tiental stukken wordt gerefereerd aan de misstanden die plaatsvonden in de Congo. Daaronder valt een Kamerstuk op uit 1897, dat de behandeling van de begroting voor Nederlands-Indië voor het dienstjaar 1898 betreft. De liberaal Geertsema stelt daarin de behandeling van de inlanders van Indonesië ter discussie en betreft ook andere kolonisatoren in zijn betoog:

Want in deze barbaarschheden staan wij niet alleen. Overal waar het beschaafde ras der blanken in oorlog raakt met rassen van donkerder huidskleur, overal waar onze zucht naar heerschappij wordt belemmerd, treedt het nog altijd naar bloed dorstende dier in den mensch te voorschijn. Laat ons slechts herinneren aan het “handen afkappen” door de Belgen in de Congo, daar de negers geen caoutchouc en ivoor konden leveren; aan het ophangen van negervrouwen door Duitschers, die belet werden hunne wellust op haar bot te vieren...Dat zijn dan de bewijzen der Europesche beschaving wanneer wij met die bruine en zwarte rassen in aanraking komen! Waar blijven in zulke uren humaniteit en Christendom?¹⁹²

Geertsema's betoog is opmerkelijk in meerdere opzichten. Allereerst, vanwege de datum 16 november 1897; het pleidooi dateert dus van vóór de internationale commotie over de misstanden in de Congo en van ruim voor er in Nederland de eerste krantenartikelen over 'afgehakte handen' zouden verschijnen. Ten tweede somt Geertsema het gebruikte geweld van verschillende kolonisatoren op als 'bewijzen der Europese beschaving' en zet de excessen naast elkaar, waardoor hij elke kolonisator bloed aan de handen laat kleven. Geertsema gebruikte de gebeurtenissen in andere koloniën om zijn betoog voor een onafhankelijk onderzoek naar de Atjeh-oorlog kracht bij te zetten. Ondanks deze concrete voorbeelden van geweld, werd er niet geschokt gereageerd op de excessen want naar aanleiding van dit betoog zijn er in de Kamer geen vragen gesteld over de 'afgehakte handen'.

Een paar jaar later, in 1901, werd de beschavingsopdracht in de koloniën opnieuw aan de orde gesteld in het parlement. Van Kol, die later ook de Herero-oorlog zou vergelijken met de Atjeh-oorlog, haalt verschillende koloniale excessen aan om te onderstrepen hoe discutabel er werd omgegaan met de inheemse bewoners.

Of mag men van beschaving spreken op het oogenblik dat men in Transvaal vrouwenkampen ziet oprichten, dat in Britsch-Indië “famines” heerschen, dat men den Javaan honger ziet lijden en lijken van negers met afgekapte handen de Congo-rivieren ziet afdrijven, omdat zij niet voldoende ivoor of caoutchouc konden leveren?¹⁹³

¹⁹² Handelingen Tweede Kamer 1897-1898 16 november 1897.

¹⁹³ Handelingen Tweede Kamer 1901-1902 20 november 1901.

Het beschavingsdebat in de Kamer kent enkele hoofdrolspelers, van wie de socialist Van Kol er zeker een was. Van Kol heeft vaak in krachtige bewoordingen geageerd tegen het Nederlandse beleid in Indië, vooral in Atjeh. Van 't Veer laat in zijn werk over de Atjeh-oorlog doorschemeren dat hierdoor een inflatie optrad in de woorden op Van Kol, want 'die zei zoveel en zo vaak'.¹⁹⁴ De stelling van Van 't Veer wordt bevestigd door het uitblijven van reacties op de hierboven geciteerde woorden van Van Kol.

In de jaren dat het internationale debat over de Congo hevig speelde, was het in de Nederlandse Tweede Kamer opvallend stil. Tweemaal kwam er zijdelings de uitbuiting in de Congo ter sprake. Allereerst werd in 1902 in een rapport de spooraanleg in de Congo als vergelijkingsmateriaal gebruikt voor soortgelijke plannen voor Suriname. De hoofdspoorweg in de Congo was een hels project en vele arbeiders stierven ter plekke. Hoewel in het Kamerstuk verschillende oorzaken voor de sterftcijfers werden aangehaald, bleef de uitbuiting opvallend genoeg buiten beschouwing.¹⁹⁵ Enkele jaren later, in 1906, werd de Congo geschaard in het rijtje 'exploitatiekolonies' in vergelijking met 'bevolkingskolonies' zoals Australië. Het Kamerlid Bogaardt trachtte Indië te plaatsen in deze laatste categorie bij de behandeling van de rijksbegroting voor Indië, maar hij wilde niet direct zeggen dat het ook een 'exploitatiekolonie' is. Wel zwakte de liberaal Bogaardt de kritiek op de ongelijke behandeling van de inlanders af door te stellen dat Nederland hierin niet anders was dan andere kolonisatoren. Bovendien vond hij de kritiek die de politiek activist Ernest Douwes Dekker – verwant van Eduard Douwes Dekker – had geuit op het beleid in Indië overtrokken en niet representatief voor de bevolking in Indië.¹⁹⁶ "Maar deze ongelijkheid is een verschijnsel, dat minder of meer in *alle* koloniën in vergelijking met het moederland wordt aangetroffen; het is niet een eigenaardigheid van Nederlands-Indië alleen."¹⁹⁷

Buiten de twee bovenstaande opmerkingen is, voorzover ik heb kunnen vaststellen, in de Tweede Kamer niet gesproken over de Congo, noch over de uitbuitingen die daar plaats hebben gehad. Te constateren valt dat de Nederlandse politiek niet heeft geparticipeerd in het grote Congo debat. Pas in 1908, wanneer Leopold II gedwongen afstand heeft gedaan van zijn privé-kolonie, duiken de misstanden in de Congo weer op in de stukken van de Tweede Kamer. Van Kol haalt de Congo aan in een vergelijking met de gruwelen op Atjeh. Noemenswaardig is hierbij dat Van Kol enerzijds wel refereert aan de verontwaardiging die in Nederland zou zijn gewekt bij het vernemen van de wantoestanden in de Congo, maar anderzijds de wantoestanden in de Congo afzwakt door te stellen dat de oorlog in Atjeh bloederiger was:

¹⁹⁴ Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 291.

¹⁹⁵ Handelingen Tweede Kamer 1902-1903 kamerstuk 132 ondernummer 6.

¹⁹⁶ Frans Glissenaar, *D.D.: het leven van E.F.E. Douwes Dekker* (Hilversum 1999) 104.

¹⁹⁷ Handelingen Tweede Kamer 1906 – 1907 08 november 1906.

Over de gruwelen in de Congo is in ons land en in geheel Europa een kreet van afgrijzen opgegaan, toen vernomen werd, dat ter wille van caoutchouc den menschen den handen werden afgekapt en hun lijken langs de rivieren dreven; maar die slachting in de Congo heeft over evenveel 10-tallen personen geloopt als die in Atjeh over honderdtallen.¹⁹⁸

Wanneer Van Kol een soortgelijke vergelijking wederom enkele dagen later maakt tijdens een debat over de internationale reputatie naar aanleiding van het Nederlandse optreden in Atjeh, reageren de confessionele De Waal Malefijt en Van Nispen tot Sevenaer verontwaardigd. Zij stellen dat andere kolonisten geen commentaar kunnen leveren, daar zij zich op gelijke wijze hebben gedragen, waarop Van Kol het voorbeeld aanhaalt dat Engeland heeft geprotesteerd tegen België. Hierop menen de twee Kamerleden dat Van Kol doorschiet in zijn vergelijking. In de Congo ging het immers om mishandelingen door civiel bestuur in verband met de ‘catouchouc-productie’, terwijl zich op Atjeh een guerrilla afspeelde, wat de omstandigheden voor Nederland anders maakt.¹⁹⁹ In beide gevallen brengt Van Kol dus de Congo ter sprake in een debat over Atjeh.

De uitbuiting in de Congo heeft, zo blijkt uit de aangehaalde handelingen van de Tweede Kamer, slechts zijdelings een rol gespeeld in de Nederlandse politiek. Wanneer er over de Congo werd gesproken diende dit allereerst ter rechtvaardiging van de eigen positie. Over de misstanden zelf werden geen vragen gesteld, ze dienden hooguit als illustratie van koloniaal geweld. Verder valt op dat de opmerkingen over de Congo hoofdzakelijk het stokpaardje van Van Kol was, daar de meerderheid van de vergelijkingen van hem afkomstig zijn. Ten slotte, de algemene Kamervragen die over de Congo werden gesteld, bleven beperkt tot vragen over de handelsmogelijkheden zoals vastgelegd in de Akte van Berlijn. De Congo was voor Nederland relevant vanwege de importmogelijkheden, maar uit de bestudeerde handelingen blijkt dat dit geen aanleiding gaf tot het stellen van morele vragen. Ondanks dat Kamerleden als Geertsema en Van Kol wel aanzetten hebben gegeven voor een debat over de uitbuiting in de Congo, is dit niet gevoerd. Vooral het uitblijven van een reactie op het betoog van Geertsema is merkwaardig en lijkt het beeld te bevestigen dat de Nederlandse politiek niet ontvankelijk was voor kritieken op het koloniaal handelen.

6.6 Andere meldingen in Nederland over de Congo-Vrijstaat

Naast de dagbladen en de parlementaire handelingen heb ik ook andere bronnen over de uitbuiting in de Congo-Vrijstaat geraadpleegd. Ik heb echter geen afzonderlijke brochures of pamfletten van Nederlanders gevonden. Wel werden er artikelen gewijd aan de wijze waarop de

¹⁹⁸ Handelingen Tweede Kamer 1908-1909 6 november 1908.

¹⁹⁹ Handelingen Tweede Kamer 1907-1908 9 november 1908.

Congo bestuurd diende te worden voordat Leopold II de soeverein werd. Het perspectief hierbij was louter economisch: wat leverde de meeste voordelen op voor de Nederlandse handelspositie.²⁰⁰ Bijdragen aan het internationale debat over de Congo, van het kaliber Morel of Fox Bourne, heeft Nederland echter niet geleverd. Slechts tweemaal heeft een auteur zich gewijd aan een uitvoerige beschouwing over de Congo tijdens het bewind van Leopold II.

In een opsomming van buitenlands nieuws van april 1900 in het tijdschrift *De Gids* wordt het 'handenafkappen in den Congo-staat' genoemd. Het blijft slechts bij één melding, de auteur vond andere nieuwsberichten waarschijnlijk interessanter.²⁰¹ Opmerkelijk is deze opsomming, slechts, omdat rond 1900 geen andere artikelen zijn verschenen over 'handenafkappen'. Pas in 1904 verschijnt de eerste uitgebreide beschouwing over de misstanden in de Congo. De Leidse Indoloog Heeres gaat dan uitvoerig in op de beschuldigingen aan het adres van het Congo-beheer. Resoluut verwijst hij de geruchten over de Congo naar het land der fabelen en serveert de geschriften van Burrows en Fox Bourne af als tendentius:

De boeken van Burrows en Fox Bourne moesten - reeds onmiddellijk meende ik het te voelen - overdreven, met een bepaalde bedoeling geschreven en dus in zooverre onwaar zijn.²⁰²

Bij Heeres valt hetzelfde wantrouwen tegenover de Engelsen te bespeuren, als we ook in de krantenberichten naar voren zagen komen. De Engelse auteurs hebben zich verlaagd tot een onsympathiek, onpartijdig, unfair en onhebbelijk schrijven, aldus Heeres.²⁰³ Heeres benadrukt de bijdragen van auteurs die de aanklachten weerleggen en stelt dat de beschuldigingen vanuit Engeland voortkomen uit handelsbelangen en hebzucht. Heeres ontkent overigens niet dat er geen uitbuiting in de Congo is geweest, maar nuanceert de ernst en omvang ervan. Karakteriserend voor de toon in het Nederlandse debat en Heeres' bijdrage is een van zijn slotopmerkingen, waarin hij de gebeurtenis in de Congo plaatst tussen het optreden van andere kolonistoren:

In den Congo-staat is niet alles, zooals het wezen moest: er zijn zaken voorgevallen wat betreft de behandeling van den inlander, die streng te veroordeelen zijn. Maar het past geen onzer koloniale mogendheden met een geschiedenis achter den rug, daarom den steen te werpen op de regeering van den Etat Indépendant: laten zij de hand steken in eigen boezem en zien of zij zelf dan 'lotis manibus' zijn gebleven.²⁰⁴

²⁰⁰ Zie onder meer, anoniem, 'De grenzen over!', *De Gids* 55 (1891) 85-139, 101.

²⁰¹ Auteur onbekend, 'Buitenlandsch overzicht', *De Gids* 64 (1900) 382-386, 382.

²⁰² J.E. Heeres, 'De jongste aanvallen op den Congo-staat', *Onze Eeuw* 4 (1904) 428-468, 429.

²⁰³ Ibid. 441.

²⁰⁴ Ibid. 466.

De andere uiteenzetting over de Congo is afkomstig van de journalist Deibel en verscheen in 1907. Het artikel valt binnen de discussie over de bestemming van de Congo, nu het onder Leopold II was misgelopen. Deibel stelt dat er misstanden zijn gebeurd, maar ook dat er veel verzonnen is. Bovendien legt hij de verantwoordelijkheid voor de verminkingen en moorden bij de inlanders zelf.²⁰⁵ Daarbij benadrukt hij ‘dat negers het met de waarheidsliefde’ niet nauw nemen. Zo zou een jongen, die een rechterhand miste, eerst verteld hebben dat deze was afgekapd omdat niet aan de quota was voldaan. Later zei diezelfde jongen dat zijn hand was afgebeten door een wild zwijn.²⁰⁶ Niet alleen negers waren de oorzaak van loze geruchten, ook zou het protestantisme van de zendelingen hebben mee gespeeld. Zij hadden een motief om de inlanders te bevrijden van het onderwijs van priesters uit Rome en hebben daarom de geruchten verspreid.²⁰⁷ In het tweede gedeelte van het artikel heeft Deibel vooral aandacht voor de handelsmogelijkheden van de Congo. Hij gelooft dat de misstanden wel verholpen zullen worden, maar ziet meer uitdaging in het vinden van een juiste bestemming voor de Vrijstaat.

In ieder geval is het onderdrukken van dergelijke gruwelen een kwestie van uitvoering, en dus mogelijk. Veel moeilijker zal het echter zijn een verandering te brengen in de handelstoestanden, omdat deze direct voortvloeien uit het stelsel, waarnaar de staat zijn beheer heeft ingericht, en omdat de staat geenszins van plan is gevolg te geven aan de wensen tot verandering.²⁰⁸

De toon in de tijdschriftartikelen over de Congo verschilt niet wezenlijk van die in de couranten. Eveneens wordt de betrouwbaarheid van de beschuldigingen ter discussie gesteld en zijn de artikelen veelal vanuit handelsperspectieven geschreven. Tijdens het bestaan van de Congo-Vrijstaat is er geen een artikel geweest dat aansluiting heeft gezocht bij de beweging van Morel, Fox Bourne en Casement; geen activisme of oproepen voor betere behandeling van de Congolezen, terwijl deze geluiden wel te horen waren in het internationale debat omtrent de Congo.

6.7 Slotanalyse

De uitbuiting in de Congo is naar huidige maatstaven onbegrijpelijk wreed geweest. Internationaal – hoofdzakelijk door Groot-Brittannië – werd het bewind onder Leopold II bediscussieerd, maar Nederland heeft zich niet in dat debat gemengd. Nederlandse kranten

²⁰⁵ J. H. Deibel, ‘Het Congo-vraagstuk’, *De Gids* 71 (1907) 35-65, 46.

²⁰⁶ Ibid. 46.

²⁰⁷ Ibid. 47.

²⁰⁸ Ibid. 48.

besteedden wel degelijk aandacht aan de Congo-Vrijstaat, maar dit gebeurde in de eerste plaats vanuit economisch perspectief. Vanaf 1903 schreven couranten over het debat tussen België en Engeland, maar leverden geen bijdrage aan het debat zelf. Tot aan het einde van de Congo-Vrijstaat verschenen er stukken die de misdaden hebben genuanceerd, waarbij de inlanders vaak zelf als verantwoordelijken aangewezen en Engelse artikelen binnen een lastercampagne geplaatst werden. De Nederlandse couranten waren zo geagiteerd over de betweterige houding van Engeland, vanwege eerder commentaar op hun optreden in Indië, dat het niet objectief naar de beschuldigingen kon kijken.

Bij het analyseren van de berichtgeving over de uitbuiting in de Congo, valt slechts te constateren dat de Nederlandse pers verslag deed in lijn met de onthoudingspolitiek van de regering. Ondanks het huisvesten van een Vredesconferentie in 1907 en het zelfbeeld als ontwerper van een internationale rechtsorde, werden deze ambities niet vertaald in een betrokkenheid (bij de pers) richting de gebeurtenissen in de Congo. Opmerkelijk is dat in het politieke debat meer humanitaire beschouwingen zijn te vinden over de behandeling van de Congolezen, dan in de pers. Met name de socialist Van Kol heeft meermalen geprobeerd om de wantoestanden over het voetlicht te krijgen in de politiek. Wanneer we de krantenberichten plaatsen in de context van het Nederlandse buitenlandse beleid tekent zich een paradox af. Nederland, als boegbeeld van de internationale rechtsorde, zwijgt in een debat over internationale rechten, dat geplaatst is tussen andere grote bewegingen als de afschaffing van de slavernij en de apartheid²⁰⁹.

Uit de berichtgeving over de Congo spreekt een groot bewustzijn van de onderlinge verhoudingen tussen de kolonistoren. Schandalen van de ene kolonistator worden afgezet tegen het optreden van de andere. Voor veel auteurs was het argument dat 'iedereen het deed' overtuigend genoeg om het eigen land vrij te pleiten. Er werd afwijzend geschreven over Engeland, dat wel een 'steen werpt' naar andere Europese mogendheden, maar de balk in eigen oog vergeet. De felheid waarmee in Nederland over Engeland werd geschreven, is opmerkelijk daar Nederland Engeland wel als bondgenoot beschouwde. De toon verraadt een zekere jaloezie op de positie die Engeland innam: dat zij zich sterk genoeg achtte om kritiek te uiten, terwijl Nederland zich klein en onbeduidend voelde. Die jaloezie zou ook kunnen verklaren waarom de pers meer aandacht gaf aan het waarheidsgehalte van de geruchten, dan aan het onderwerp van de geruchten zelf.

Een krantenlezer rond 1905 zou wellicht niet concluderen dat er geen morele kritiek werd geleverd op het koloniale optreden in de Congo. Verschillende auteurs verwijzen namelijk naar een 'grote verontwaardiging' in het politieke en publieke debat. Gebruikte men een minder stevige toon om morele afkeuring te laten blijken? Ondanks dat ik mijn eigen morele

²⁰⁹ Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 277.

achtergrond niet kan uitschakelen in de beoordeling van deze berichten, betwijfel ik of dit een solide verklaring is. De taal in de artikelen is namelijk vaak zeer krachtig in de veroordeling van anderen, bijvoorbeeld richting negers of Engelsen. Ook in de Tweede Kamer heeft Van Kol de misdaden concreet benoemd, maar zijn optreden heeft niet tot een algemene verontwaardiging in het parlement geleid.

Een andere verklaring voor de afwezigheid van een expliciete morele afkeuring kan mijn inziens gevonden worden in de kwaliteit van de pers. De meeste couranten beschikten over weinig verslaggevers, laat staan ter plaatse. Nederland leunde in de berichtgeving over de Congo veel op Belgische bronnen, waardoor redacties niet in staat waren een onafhankelijke afweging van de feiten te maken. De kwaliteit van de pers verklaart echter niet waarom Nederlandse auteurs de werken van Morel, Fox Bourne en Casement, die wel een morele verwerping bevatten, rigoureuus wantrouwden. Afwezigheid van een morele verwerping van de misstanden in de Congo hangt mijn inziens nauw samen met de Atjeh-oorlog waarin Nederland op dat moment verweekeld was. Juist door die, bij vlagen zeer bloedige, strijd om Atjeh, lag de Congo-toestand gevoelig. Ontkenning van de geruchten en daarbij de aanval richten op de verspreider ervan, paste dan beter bij het landsbelang. Uit de reacties op de koloniale uitbuiting van de Congo blijkt Nederland een boegbeeld van de onthouding, in plaats van internationale rechtvaardigheid.

7 Conclusie

Met mijn onderzoek naar de reacties op de koloniale geweldsexcessen in Duits Zuidwest-Afrika en de Congo in de Nederlandse pers en politiek verwachtte ik meer inzicht te krijgen in de verhoudingen tussen de kolonisatoren en in de verhouding tussen kolonisator en de kolonie zelf. Allereerst kan vastgesteld worden dat de reacties op beide schandalen slechts van beperkte omvang zijn geweest. De Congo-Vrijstaat stond overigens meer in de belangstelling dan de Herero-opstanden. Over de Herero-oorlog zijn vooral persberichten gepubliceerd die weergeven hoe de oorlog verliep. Korte, zakelijke berichten die weinig achtergrondinformatie verstrekken. De uitbuiting in de Congo-Vrijstaat heeft daarentegen meer reacties gehad in pers en politiek, met name omdat Nederland sterke handelsbelangen had in de Congo. In deze conclusie bespreek ik mijn bevindingen en vergelijk ik de reacties op deze twee schandalen met elkaar. Enerzijds trek ik enkele conclusies uit de geringe aandacht voor de gebeurtenissen en anderzijds uit het debat dat is gevoerd aan de hand van de onderzochte berichten.

Naast dat de mate van de berichtgeving over beide koloniale excessen verschilt, is de totale weergave over de Congo meer opiniërend dan informerend vergeleken met die over de Herero. De artikelen over de Congo zijn uitgebreider en minder eenzijdig dan over de Herero. Doordat Nederlandse kranten veel gebruik hebben gemaakt van de Belgische berichten, is de discussie omtrent het Congo-bewind deels ook opgenomen in de Nederlandse berichtgeving. Ten tweede verschilt de rol van kranten. Daar waar bij de Herero voornamelijk door koloniale kranten in Indië werd geschreven over de toestand in Duits Zuidwest-Afrika, valt dit bij de Congo niet significant op. *Het nieuws van den dag voor Nederlands-Indië* heeft echter wel het enige artikel met een sterk morele inslag over de Congo gepubliceerd. Waarschijnlijk voelden de kolonisten in Nederlands-Indië een grotere verbondenheid met de gebeurtenissen in koloniaal Afrika waardoor de kranten er relatief meer aandacht aanschonken dan de kranten in het verre vaderland.

De beperkte aandacht voor beide conflicten past om te beginnen in het door mij beschreven beeld van de 'onthoudingspolitiek' van het Nederlandse buitenlandbeleid (hoofdstuk 4.3). Nederland gaf de voorkeur aan een neutrale opstelling en mengde zich amper in internationale debatten. Een uitzondering vormde de belangstelling voor het bewerkstelligen van een internationale rechtsorde. Hier was Nederland een groot voorstander van en het heeft dan ook meerdere conferenties op het gebied van internationaal recht voorgezeten. In het kader van deze ambities is het echter opmerkelijk te noemen dat Nederland zich niet heeft gemengd in het debat van de *Congo Reform Association*. Vanuit het Nederlandse moralisme was het daarom niet onlogisch geweest als Nederlanders hadden meegedaan aan het grootste humanitaire actiecomité begin 20e eeuw. De onthouding aan het Congo-debat valt mijn inziens daarnaast te

verklaren door de afweging die Nederland maakte in het voordeel van haar handelsbelangen. De handel vormt het belangrijkste motief dat Nederland had in de pretenties inzake een internationale rechtsorde. Het was na België de grootste importeur en dat het hiervan profiteerde blijkt onder meer uit het feit dat het merendeel van de berichtgeving over de Congo handelsberichten zijn. Nederland liet haar handelsbelangen prevaleren boven een morele veroordeling van de productiewijze en dat heeft de berichtgeving zeker beïnvloed.

Uit de berichtgeving rond 1900 heeft de gemiddelde krantenlezer waarschijnlijk niet opgemaakt dat excessief koloniaal geweld werd ingezet tegen de Herero en Congolezen. Gewelddadig optreden tegen de Herero en Congo werd nauwelijks onder de aandacht gebracht. Hierin speelt het perspectief in de berichtgeving een doorslaggevende rol. Doordat de Nederlandse pers de oorlog vanuit Duits/Belgisch koloniaal perspectief beschreef, was er weinig tot geen sympathie voor de 'vijand'. Veel berichten werden overgenomen van de Duitse of Belgische schrijvende pers zonder enige inhoudelijke toevoeging van de Nederlandse redactie. De berichten zelf benaderen het vraagstuk vanuit het perspectief van de kolonisator en uit de selectie van die publicaties komt naar voren dat daarbinnen de handelsbelangen de boventoon hebben gevoerd.

Inhoudelijk vallen enkele overeenkomsten op aan de Nederlandse reacties op de twee koloniale gebeurtenissen. Zo worden de reacties op de Congo en de Herero beide gekenmerkt door enerzijds geringe ethische belangstelling en anderzijds een sterke politieke invalshoek. Ondanks de 'ethische politiek' voor Indië die door sommigen in Den Haag is gepropageerd, komen deze opvattingen niet naar voren in het bespreken van het beleid van andere kolonisatoren. In beide reacties is opvallend dat de nadruk op de onderlinge verhoudingen tussen de koloniserende landen is gelegd. Nederlandse zelfreflectie op het eigen koloniale optreden in de pers en politiek is daarbij schaars.

Zowel in het debat over de Herero-oorlog als over de Congo-Vrijstaat is er weinig geschreven vanuit ethische overwegingen. Dit gebrek aan morele beschouwingen over de Herero is minder opmerkelijk dan bij de Congo-Vrijstaat. De Herero-oorlog speelde zich immers af in een onherbergzaam gebied, waardoor informatie vaak laat en uit derde hand kwam. Over de uitbuiting in de Congo is echter – buiten Nederland – een uitgebreid ethisch debat gevoerd. Door Britse activisten werd de uitbuiting vroeg aangekaart, maar Nederland heeft geen enkele bijdrage geleverd aan dit debat. Het is onduidelijk waarom het debat over de behandeling van inheemse volken zich heeft beperkt tot de Congo. Hochschild uitte in *King Leopold's Ghost* zijn verbazing dat de *Congo Reform Association* zich niet ook op de Herero heeft gericht, omdat in Duits Zuidwest-Afrika er gelijktijdig een zelfde soort schandaal plaatsvond. Ongeacht de focus van de *Congo Reform Association* heeft Nederland in beide schandalen niet het verschil gemaakt.

Deze opstelling zwakt het beeld af van als Nederland ‘voorvechter voor de internationale rechtsorde’.

Een uitzondering op de minimale ethische analyse zijn de reacties van journalist Coenen en Kamerlid Van Kol. Frans Coenen leverde met zijn brief ‘Tropenkoller’ uitgebreid kritiek op de kolonisatiemethoden in de Congo en vroeg zich af hoe het mogelijk was dat beschaafde jongemannen zich in de tropen tot monsters ontpopten. Coenen staat alleen in deze morele reflectie op het koloniale gedrag. De politicus Van Kol vormt de tweede uitzondering. In verschillende redes in de Tweede Kamer riep hij op tot een andere aanpak in Nederlands-Indië. Hierbij vergeleek hij de oorlog in Atjeh met de excessen in de Congo en Zuidwest-Afrika. Uit deze vergelijkingen van Van Kol kan worden opgemaakt dat er destijds al wel degelijk kennis bestond over de schandalen, maar dat men de ogen sloot voor de overeenkomsten die er waren in Indië.

De uitbuiting in de Congo heeft tot meer reacties geleid, waarbij inhoudelijk drie zaken opvallen. Om te beginnen is er sterke verbondenheid met de Belgen. Uit de vele ‘Brieven uit Brussel’ of ‘Brieven uit België’ werd zelfs rechtsstreek het Belgisch perspectief overgenomen, zonder toevoeging van Nederlands redactioneel commentaar. Ten tweede werd in het debat continu de waarheid achter de Britse aantijgingen ter discussie gesteld. Tot aan het einde van het bestaan van de Congo-Vrijstaat verschenen er in Nederland artikelen waarin de geruchten werden ontkracht of afgezwakt. Daarbij werd als argument aangedragen dat de toestand in de Congo niet afweek van wat er in andere koloniën gebeurde. Elke kolonie had haar eigen excessen, waardoor de aandacht voor deze Congolese voorvallen overdreven was. Ten slotte valt de anti-Britse toon in de berichtgeving op.

De politieke verhoudingen tussen de koloniserende landen is sterk terug te lezen in de Nederlandse reacties op beide gebeurtenissen. Er heerste rivaliteit tussen de Europese koloniserende landen en de rangorde werd hoofdzakelijk bepaald door de omvang van het (koloniale) rijk. Duitsland had echter een merkwaardige positie daar het in Europa zeer invloedrijk was, maar geen overzeese kolonies bezat. Nederland was erg trots op zijn ervaring en status als koloniale macht en in de verslaggeving over de Herero-oorlog werd meerdere malen benadrukt dat Duitsland maar een groentje was. Nederland kon daarom eveneens via Leopold II België steunen in de koloniale ambities, want België was qua omvang toch een onbeduidende speler. Het Britse Rijk vormde voor Nederland echter een grote bedreiging, waardoor de houding tegenover de Britten negatiever was. Haast jaloers zag Nederland toe hoe Engeland berichtte over koloniale schandalen van ‘kleine, zwakke landen’, terwijl Engeland geen aantijgingen deed tegen grootmachten als de Verenigde Staten of Duitsland. De rivaliteit tussen de kolonisatoren wakkerde een prestigestrijd aan waardoor het perspectief in de berichtgeving bij de moederlanden lag en niet bij de koloniën zelf.

De negatieve toon over Engeland valt op in zowel de publicaties over de Herero-oorlog als over de Congo-uitbuiting. Tijdens de Herero-oorlog bleef dit beperkt tot beschuldigingen dat ze ‘de zwarten’ zouden hebben gesteund met wapens. In het Congo-debat had Nederland geen goed woord meer over voor de Britten. Op sarcastische wijze worden ze weggezet als ‘grote zedenmeesters’ en ‘onschuldige lammetjes’ die de balk in eigen oog niet zien, maar zeuren om de splinter bij de ander. De anti-Britse toon wordt breed gedragen in het krantenarsenaal. Deze onsympathieke woorden richting Engeland waren niet te verwachten, daar Nederland hen wel als een bondgenoot beschouwde. Waarschijnlijk speelden er op de achtergrond echter twee motieven mee. Enerzijds was Nederland geagiteerd dat Engeland soortgelijke beschuldigingen bij hun optreden in Atjeh had geplaatst, waardoor men in Nederland wel oren had naar een algehele hetze tegen Engeland. Anderzijds heeft de verhouding tussen de kolonistoren de toon in de Nederlandse berichtgeving sterk beïnvloed. De koloniale relatie met Groot-Brittannië had bovendien al een deuk opgelopen tijdens de Boerenoorlog in Zuid-Afrika, waardoor negatieve sentimenten verder waren aangewakkerd.

De toon in de reacties op de excessen heeft ook meer inzicht gegeven in de verhouding tot de inheemse volken. In de berichten valt het ‘racistisch’ taalgebruik in vroeg 20^e-eeuwse krant op. Een significant blank superioriteitsgevoel tekent de toon, waarbij de zwarte inheemse volken stevast leugenachtig, lui, kannibalistisch, drankzuchtig en onderontwikkeld zijn. ‘Beschaving bijbrengen’ wordt in veel artikelen beschouwd als de reden die gewelddadig optreden rechtvaardigde. Bescherming van de inheemse volken was niet zozeer aan de orde als wel de overtuiging dat de kolonistoren de enige mogelijke vooruitgang zouden kunnen bewerkstelligen. In berichten over de Congo-uitbuiting werd vaak gesteld dat de inheemse volken elkaar slecht behandelden en dat de blanken onschuldig waren.

Het onderdrukken van de opstand op Atjeh heeft de reacties in de Nederlandse pers en politiek wel degelijk beïnvloed. Allereerst doordat in de politiek vergelijkingen zijn getrokken tussen de verschillende ‘koloniale schandalen’, met name door Van Kol. Ten tweede is de Nederlandse opstelling in het Congo-debat mede bepaald doordat men nog oud zeer voelde van de soortgelijke beschuldigingen die Engeland had geuit naar aanleiding van het Nederlandse beleid op Atjeh. Ten slotte beïnvloedde Atjeh het klimaat binnen het publieke debat, doordat Nederland zelf verwickeld was in een schandaal werd het argument ‘iedereen doet het’ aannemelijk en lagen de gebeurtenissen in de Congo en Zuidwest-Afrika hierdoor gevoelig omdat zij Nederland herinnerde aan haar eigen optreden.

Uit het geraadpleegde bronnenarsenaal blijkt dat de belangstelling voor deze uitwassen in de koloniale geschiedenis bepaald werden door de politieke en economische verhouding die Nederland met de kolonistator had. Het is opmerkelijk dat in het debat nauwelijks plaats was voor een ethische benadering van deze geweldsexcessen. Ik heb mijn onderzoek gebaseerd op

digitale bronnen van toenmalige couranten, tijdschriften en de handelingen van de Tweede Kamer en mijn bevindingen vormen een indicatie van de wijze waarop in Nederland is gedacht over deze 'koloniale schandalen'. Met verder onderzoek, bijvoorbeeld door fysiek bezoek aan Nederlandse kranten- en tijdschriftenarchieven, zou er nog meer achterhaald kunnen worden over de verhouding die Nederland had met andere kolonisatoren en over het beeld van inlanders dat uit hun berichtgeving naar voren komt. Zeker met betrekking tot de verhoudingen tussen de kolonisatoren denk ik dat verder zeer interessant is. Wellicht kunnen in de fysieke archieven ook de artikelen gevonden worden, waar naar is verwezen binnen de artikelen, die ik niet in het digitale archief heb kunnen achterhalen. Opvallend is dat stembuizen van stromingen binnen de bevolking niet zijn terug te vinden in het digitale archief zoals bijvoorbeeld *De Standaard*, het dagblad van de ARP, en *De Telegraaf*. Het socialistische *Het Volk* is wel opgenomen in het archief, maar daarin heb ik geen relevante artikelen gevonden terwijl het niet onwaarschijnlijk is dat een Van Kol hier zijn opinie in heeft gepubliceerd.

Het is bevreemdend dat Nederlandse couranten zich zo eenzijdig hebben uitgelaten over deze schandalen. Zo wordt in geen enkel artikel in mijn krantencorpus het koloniale optreden veroordeeld of aansluiting gezocht bij de Congo-beweging. Wel greep men keer op keer de kans aan om zich negatief uit te laten over Engeland en haar eigen succesvolle kolonisatiebeleid te onderstrepen. In Nederland was meer belangstelling voor de eigen handelsbelangen en status, dan voor ethische of humanitaire beschouwingen. Bij een analyse van een 'morele toon' in berichten van ruim honderd jaar oud schuilt een kloof tussen de opvattingen van toen en nu. Wellicht besteden hedendaagse kranten meer ruimte aan opinie, toch waren er destijds al wel opiniestukken geschreven over bijvoorbeeld de aard van inheemse volken of de Engelse koloniale houding. Diezelfde krachtige taal ontbreekt echter wanneer het de koloniale schandalen zelf betreft. Hoewel verontwaardigd is gereageerd in politiek en pers op het Duitse optreden tegen de Herero en de Belgische wreedheden in de Congo, staat deze verontwaardiging in schril contrast met de aandacht voor handel en de Nederlandse status. De Nederlandse reactie op de koloniale schandalen in Zuidwest-Afrika en de Congo is sterker beïnvloed door de koloniale prestigestrijd dan door medemenselijkheid of een ethische overtuiging. Afgehakte handen en massale moordpartijen brachten de Nederlandse pers niet in beroering. Men keek liever weg van de spiegel die werd voorgehouden.

8 Bibliografie

Dagbladen

Algemeen Handelsblad

Nieuw Tilburgse Courant

Nieuws van den Dag: Kleine Courant

Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië

Rotterdamsch Nieuwsblad

De Sumatra Post

De Tijd

Digitale archieven

www.kranten.kb.nl

www.statengeneraaldigitaal.nl

www.dbnl.org

www.oxforddnb.com

Websites

http://www.yale.edu/gsp/colonial/belgian_congo/index.html

<http://www.encyclo.nl/begrip/tropenkolder>

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Leeuw>

<http://www.iisg.nl/bwsa/bios/kol.html>

<http://rjb.x-cago.com/kranten/index.do>

Handelingen van de Tweede Kamer

Handelingen Tweede Kamer 1892-1893, Kamerstuknummer 2 III ondernummer 8

Handelingen Tweede Kamer 1897-1898 16 november 1897

Handelingen Tweede Kamer 1901-1902 20 november 1901

Handelingen Tweede Kamer 1902-1903, Kamerstuk 132 ondernummer 6

Handelingen Tweede Kamer 1904-1905, 23 november 1904

Handelingen Tweede Kamer 1905-1906 22 november 1905

Handelingen Tweede Kamer 1908-1909 6 november 1908

Handelingen Tweede Kamer 1907-1908 9 november 1908

Boeken en artikelen

- Auteur onbekend, 'De grenzen over!', *De Gids* 55 (1891) 85-139.
- Auteur onbekend, 'Buitenlandsch overzicht', *De Gids* 64 (1900) 382-386.
- Aerts, R., De Liagre Böhl, H., e.a., *Land van kleine gebaren, een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 2007).
- Bijl, Paulus, *Emerging Memory: Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance*, (Proefschrift Universiteit Utrecht, nog te publiceren 2011).
- Bley, H. *South-West Africa under German Rule* (Londen 1971).
- Boterman, Frits. *Moderne geschiedenis van Duitsland, 1800 – heden* (Amsterdam 1996).
- Boven, Erica van en Kemperink, Mary. *Literatuur van de Moderne Tijd, Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19^e en 20^e eeuw* (Bussum 2006).
- Cain, P.J. 'J.A. Hobson, Cobdenism, and the Radical Rhetory of Economic Imperialism, 1898–1914', *The Economic History Review* 31.4 (1978) 565-584.
- Carelsen, Geertruida. 'Witbooi-literatuur', *Onze Eeuw* 5 (1905) 56-82.
- Deibel, J.H. 'Het Congo-vraagstuk', *De Gids* 71 (1907) 35-65.
- Diepen, R van. *Voor Volkenbond en vrede, Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946* (Amsterdam 1999).
- Erichsen, C.W. "The Angel of Death has Descended Violently Among Them". *Concentration Camps and Prisoners-of-war in Namibia, 1904-08* (Leiden 2005).
- Ferguson, Niall. *The War of the World: Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West* (New York 2006).
- Fox Bourne, H.R. *Civilisation in Congoland: a Story of International Wrong-doing* (Westminster 1903).
- Gewald, J.B. *Herero Heroes, a Socio-political History of the Herero of Namibia 1890-1923* (Oxford 1999).
- Glissenaar, F., *D.D.: het leven van E.F.E. Douwes Dekker* (Hilversum 1999).
- Gondola, C.D. *The History of Congo* (Westport 2002).
- Heeres, J.E. 'De jongste aanvallen op den Congo-staat', *Onze Eeuw* 4 (1904) 428-468.
- Hochschild, Adam. *King Leopold's Ghost, A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa* (Londen 1998).
- Madley, B. 'From Africa to Auschwitz: How German South West Africa Incubated Ideas and Methods Adopted and Developed by the Nazis in Eastern Europe', *European History Quarterly* 35.3 (2005) 429-458.
- Morel, E.D. *Red Rubber: the Story of the Rubber Slave Trade Flourishing on the Congo in the Year of Grace 1906* geciteerd in Louis en Stengers, *E.D. Morel's history* (London 1906).
- Louis, R. en Stengers, J. *E.D. Morel's History of the Congo Reform Movement* (Oxford 1968).

- Lowe, John. *The Great Powers, Imperialism and the German Problem, 1865 -1925* (London 1994).
- Potter, Bernard. *Critics of Empire, British Radical attitudes to colonialism in Africa 1895 - 1914* (New York 1968).
- Reinhard, W. 'Sozialimperialismus oder Entkolonialisierung der Historie? Kolonialkrise und "Hottentottenwahlen 1904-1907', *Historisches Jahrbuch* 97/98 (1978), 384-417.
- Renton, David, Seddon, David e.a. *The Congo, plunder and resistance* (New York 2007).
- Reybrouck, David van. *Congo, een geschiedenis* (Amsterdam 2010).
- Simatei, Tirop. 'Colonial Violence, Postcolonial Violations: Violence, Landscape, and Memory in Kenyan Fiction', *Research in African Literatures*, 36.2, (2005) 85-94.
- Veer, Paul van 't. *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969).
- Voorhoeve, J.J.C. *Peace profits and principles, a study of Dutch foreign policy* (Leiden 1985).
- Wels, C.B. 'Aloofness and Neutrality as Topical Subjects', in C.B. Wels red., *Aloofness and Neutrality. Dutch Foreign Relations and Policy-making Institutions* (Utrecht 1982), 15-28.
- Wesseling, H.L. *Verdeel en Heers, de deling van Afrika 1880-1914* (Amsterdam 1991).
- Zimmerer, J., J. Zeller (ed.) *Genocide in German South-West Africa, the Colonial War of 1904-1908 and its Aftermath* (Londen 2008).